

T.C.
İSTANBUL MEDENİYET ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
ORTAÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI

IX. YÜZYIL DOĞU ROMA İMPARATORLUĞU VE PAPALIK
İLİŞKİLERİ BAĞLAMINDA PATRİK PHOTİUS TARTIŞMASI

Yüksek Lisans Tezi

UMUT VAR

HAZİRAN 2018

T.C.
İSTANBUL MEDENİYET ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
ORTAÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI

IX. YÜZYIL DOĞU ROMA İMPARATORLUĞU VE PAPALIK
İLİŞKİLERİ BAĞLAMINDA PATRİK PHOTİUS TARTIŞMASI

Yüksek Lisans Tezi

UMUT VAR

DANIŞMAN

DR. ÖĞR. ÜYESİ FATİH DURGUN

HAZİRAN 2018

BİLDİRİM

Hazırladığım tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu, akademik ve etik kuralları gözeterek çalıştığımı ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt ederim.

İmza

Öğrencinin Adı Soyadı

Umut VAR

Danışmanlığını yaptığım işbu tezin tamamen öğrencinin çalışması olduğunu, akademik ve etik kuralları gözeterek çalıştığımı taahhüt ederim.

Danışmanın Unvanı Adı Soyadı

Dr. Öğr. Üyesi

Fatih DURGUN

İMZA SAYFASI

Umut VAR tarafından hazırlanan ‘IX. Yüzyıl Doğu Roma İmparatorluğu - Papalık İlişkileri Bağlamında Patrik Photius Tartışması’ başlıklı bu yüksek lisans Tarih Anabilim Dalı, Ortaçağ Tarihi Bilim Dalı’nda hazırlanmış ve jürimiz tarafından kabul edilmiştir.

JÜRİ ÜYELERİ

İMZA

Tez Danışmanı:

Dr. Öğr. Üyesi Fatih DURGUN

.....

Kurumu: İstanbul Medeniyet Üniversitesi

Üyeler:

Prof. Dr. Turhan KAÇAR

.....

Kurumu: İstanbul Medeniyet Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Özlem ÇAYKENT

.....

Kurumu: İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi

Tez Savunma Tarihi: 11/06/2018

ÖNSÖZ

IX. ve X. yüzyıllarda Karolenj teologlarınca yazılan muhalif metinlerde deccalin öncüsü ilan edilen Photius, Papalık otoritesine karşı vermiş olduğu mücadeleler sebebiyle Rönesans ve Aydınlanma dönemleri yazınında bir kahraman olarak görülmüştür. Photius'u zaman zaman mitleştiren bu yazınsal devamlılık Photius hakkında Avrupa'da koleksiyonların oluşmasını ve Photius anlatısının günümüze kadar ulaşmasını sağlamıştır. Modern ve bilimsel tarih yazımı içerisinde de kendine geniş bir yer bulan Photius ve Papalık ile ilişkileri meselesi, konunun önemiyle ters orantılı bir şekilde ülkemizde akademik olarak pek değerli bulunmamıştır. Ülkemizde son dönemde Doğu Roma İmparatorluğu ya da Ortaçağ Avrupa tarihi ve medeniyetine karşı artan ilginin kongreler, sempozyumlar ve çalıştaylarla somut bir şekilde gözlemlenebilir olması elbette ülkemiz akademisi için ümit vericidir. Ancak, genelde Konstantinopolis Kilisesi ya da Papalık tarihi özelde ise Photius tartışması konusunda Türkçe akademik yayınların oldukça az olması katedilen yolun henüz tatmin edici olmadığına en önemli göstergesidir. Tüm bunlardan hareketle bu tez ilgili alana dair Türkçe literatürün gelişmesine katkı sağlamak amacı taşımaktadır. Eğer bu amaca ulaşabilmişsem kendimi bahtiyar sayacağım.

Bu vesileyle, büyük bir sabır ve nezaketle bana her açıdan destek olan ve bu çalışmanın ortaya çıkış sürecinde değerlendirmeleriyle yolumu aydınlatan kıymetli hocam Dr. Öğr. Üyesi Fatih DURGUN'a yetersiz olmakla birlikte sonsuz teşekkürlerimi sunarım. Ayrıca, başta *Geç Antikçağ'da Hristiyanlık* adlı kitabı olmak üzere yazdığı ve çevirdiği eserlerle henüz lisans yıllarımda Geç Antikçağ/Ortaçağ Hristiyanlık tarihi üzerinde çalışmamı sağlayan ve yüksek lisans eğitimimi İstanbul Medeniyet Üniversitesi bünyesinde tamamlamama vesile olan değerli hocam Prof. Dr. Turhan KAÇAR'a teşekkür etmek benim için tatlı bir farzdır. Bu çalışmanın ortaya çıkış sürecinde benden desteğini esirgemeyen hocam Dr. Öğr. Üyesi M. Talha ÇİÇEK'e; Doğu Roma İmparatorluğu'nun siyasi, sosyal ve dini yapısı üzerine verdiği bilgiler ve derslerle bana sağlam bir altyapı kazandıran hocam Dr. Rhiannon EVANS'a; L'institut Français D'études Anatoliennes Kütüphanesi'ndeki *Les Regestes de Actes du Patriarcat de Constantinople* gibi birçok önemli esere ulaşmamı sağlayan kütüphane müdürü Sn. Ümit Sevgi TOPUZ

ve kütüphane görevlisi Sn. Pascal LEBOUTEILLER'e; yıllardır fikir alışverişlerinde bulunduğum ve birçok konuda bana destek olan kıymetli dostum Umut Furkan ÇITAK'a ve son olarak bu çalışma süresince Almanca eserlerin çevirisinde bana büyük bir sabır ve özveriyle yardımcı olan ve erişemediğim birçok araştırma eserinin teminini sağlayan değerli dostum Mert Can SÜMER'e teşekkürlerimi sunarım.

Umut VAR

Haziran 2018

ÖZET

IX. YÜZYIL DOĞU ROMA İMPARATORLUĞU VE PAPALIK İLİŞKİLERİ BAĞLAMINDA PATRİK PHOTIUS TARTIŞMASI

Var, Umut

Yüksek Lisans Tezi, Tarih Anabilim Dalı, Ortaçağ Tarihi Bilim Dalı

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Fatih Durgun

Mayıs, 2018. 120 sayfa.

Konstantinopolis Patriği Photius'un etkin olduğu 858 – 891 yılları arasında Papalık ile yaptığı teolojik ve siyasi tartışmalar Ortaçağ kilise tarihi için önemli bir dönüm noktasıdır. Papalık otoritesine karşı Konstantinopolis Kilisesi'nin haklarını savunan Photius, bu dönemde gelişen Bulgar halkını hangi kilisenin Hıristiyanlaştıracağı sorusu üzerine Papa I. Nicholas ile tartışmalara başlayarak Papalık'ın kilise hiyerarşisindeki üstünlük iddiasına karşı çıkmıştır. Bulgarların Hıristiyanlaştırılması sürecinde Frank misyonerlerin, Bulgarlar'a Kutsal Ruh'un hem Baba'dan hem de Oğul'dan geldiğini savunan filioque doktrinini öğrettikleri haberini alan Photius, bu doktrine sert bir şekilde karşı çıkarak filioque doktrininin kutsal metinlerde yer almadığını ve bu doktrini savunanların kiliseye zarar verdiğini öne sürmüştür. Papalık ve Karolenj teologlarının da Photius'a yazdıkları reddiyelerle filioque'u savunmaları, iki kilise arasında Photius tartışması olarak adlandırılan geniş çaplı bir kriz yaratmıştır. Kolayca atlatılamayacak olan bu kriz, Papalık ve Konstantinopolis'in 1054 yılında yaşadıkları Büyük Ayrılık'ın da temel sebebi olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Photius, Filioque, Papalık, Konstantinopolis Kilisesi.

ABSTRACT

PHOTIAN CONTROVERSY IN THE CONTEXT OF THE RELATIONS BETWEEN THE EASTERN ROMAN EMPIRE AND THE PAPACY IN THE IXth CENTURY

Var, Umut

Master Thesis, Department of Medieval History

Supervisor: Assist. Prof. Fatih Durgun

May,2018. 120 pages.

Political and theological debates between Patriarch Photius of Constantinopolis, who was active between the years 858 and 891 and the Papacy are one of the most significant turning points of the History of the Christian Church in the Middle Ages. Photius, who defended the right of the Church of Constantinopolis against the Papal authority, came up against the Papal primacy by debating with Pope Nicholas I. over the issue of the Christianization of Bulgars. Photius who was informed that Frankish missionaries taught the Bulgars that the filioque doctrine, which simply defends that Holy Spirit is not only processed from Father but also it is processed from the Son, opposed this doctrine and he put forward that there is no evidence of the filioque doctrine in the sacred texts of the Christianity. Whereupon, the Papacy and Carolingian theologians protested against Photius by writing refutations. These debates created a widespread crisis between two churches. This crisis, which can not be easily overtaken, will also be the main reason for the Great Scism, which the Papacy and Constantinople experienced in 1054.

Keywords: Photius, Filioque, Papacy, Church of Constantinopolis.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	i
ÖZET.....	iii
ABSTRACT.....	iv
İÇİNDEKİLER.....	v
KISALTMALAR DİZİNİ.....	viii
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

PHOTIUS TARTIŞMASI ÖNCESİ KONSTANTİNOPOLİS KİLİSESİ VE ROMA KİLİSESİ'NE GENEL BİR BAKIŞ

1.1. Photius'un Patrikliği Öncesi Konstantinopolis Kilisesi.....	12
1.1.2. Naipiler Kurulu ve Ortodoksluğun Zaferi	12
1.2. Photius Tartışmasının Doğuşuna Kadar Roma Kilisesi.....	20

İKİNCİ BÖLÜM

IX. YÜZYIL PAPALIK VE DOĞU ROMA İMPARATORLUĞU İLİŞKİLERİ BAĞLAMINDA PATRİK PHOTIUS TARTIŞMASI

2.1. Ignatius'un Patriklik Tahtından Düşürülmesi ve Photius'un Konstantinopolis Patriği Seçilmesi	29
2.2. Photius'un İlk Dönem Konstantinopolis Patrikliği(858-867).....	32
2.2.1. 861 Konstantinopolis Konsili.....	34
2.2.2. 863 Roma Synodu	37

2.3. Photius Tartışmasına Doğru: Tartışmanın Dini ve Politik Arka Planı.....	39
2.3.1. Konstantinopolis ve Roma Kiliseleri Arasında Hiyerarşi Meselesi.....	39
2.3.2. Papalık ile Doğu Roma İmparatorluğu arasında İlyricum Bölgesi ve Bulgarların Hıristiyanlaştırılması Meselesi.....	42
2.3.2.1 9. Yüzyıla Kadar İlyricum Bölgesi ve Papalık ile Doğu Roma İmparatorluğu İlişkilerindeki Konumu	42
2.3.2.2 Papa I. Nicholas ve Patrik Photius'un İlyricum Bölgesi'ndeki Bulgarları Hıristiyanlaştırma Mücadelesi	46
2.4. Doğu ve Batı Kiliseleri Arasında <i>Filioque</i> Doktrini ve Photius Tartışması	51
2.4.1. Patrik Photius ve Papa I. Nicholas Dönemine Kadar <i>Filioque</i> Doktrini ve Kutsal Ruh'un Kaynağı Meselesinin Tarihi Gelişimi	52
2.4.1.1. Doğu Patristik Geleneğinde Kutsal Üçleme ve <i>Filioque</i> 'un Konumu ..	52
2.4.1.1.1. Alexandria Piskoposu Athanasius (295-373)	53
2.4.1.1.2. Kör Didymus (313-398).....	54
2.4.1.1.3. Cappadocia Babaları.....	55
2.4.1.1.4. Alexandria Piskoposu Cyrillus (376-444).....	57
2.4.1.2. Batı Patristik Geleneğinde Kutsal Üçleme ve <i>Filioque</i> 'un Konumu	59
2.4.1.2.1. Poitiers Piskoposu Hilarus (315-367).....	59
2.4.1.2.2. Milan Piskoposu Aurelius Ambrosius (340-397).....	60
2.4.1.2.3. Aziz Augustinus (354-430).....	60
2.4.1.3 Tarihi Süreçte <i>Filioque</i> Doktrini.....	63
2.4.2. Patrik Photius ve Papa I. Nicholas Döneminde Papalık ve Konstantinopolis Kilisesi Arasında <i>Filioque</i> Tartışması ve Photius Tartışması	66
2.4.2.1 Ayrışmanın Belgesi Olarak <i>Mystagogy</i> : Photius'un Doğulu Patriklere Gönderdiği Mektup ve <i>Filioque</i> Doktrinini Değerlendirmesi	67
2.4.2.2. 867 Konstantinopolis Konsili	69
2.4.2.3 Latin Batı'nın Patrik Photius'a <i>Filioque</i> Doktrini Konusunda Cevabı ..	70

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MAKEDON HANEDANI DÖNEMİNDE PHOTIUS TARTIŞMASI

BAĞLAMINDA DOĞU ROMA- PAPALIK İLİŞKİLERİ

3.1. Doğu Roma İmparatorluğu'nda Makedon Hanedanı Dönemi ve Değişen Dengeler: III. Mikhail İktidarının Sonu ve Photius'un Azledilişi	75
3.1.1. 869- 870 Konstantinopolis Konsili.....	77
3.2. 879-880 Konstantinopolis Konsili ve Photius'un İkinci Dönem Patrikliği (877-886)	80
3.2.1. Papa VIII. Ioannes'in Photius'a Mektubu	81

3.2.2. Makedon Hanedanı Döneminde Doğu Roma ile Papalık İlişkilerinde Bulgar Meselesi.....	83
3.3. Konstantinopolis'te Taht Değişikliği ve Photius'un Sürgündeki Son Yılları.....	86
3.3.1. Sürgünde Savunu: Mystagogy'nin Tamamlanması	87
3.3.1.1. Kutsal Üçlemede Filioque'un Konumu Eleştirisi.....	88
3.3.1.2. Karolenj Kutsal Kitap Yorumu'na Karşı Cevaplar.....	89
3.3.1.3. Photius ve Latin Kilise Babaları.....	90
SONUÇ.....	92
KAYNAKÇA.....	95
ÖZGEÇMİŞ.....	108

KISALTMALAR DİZİNİ

AABS	: Australian Association for Byzantine Studies
bak.	: Bakımız
BA	: Byzantina Australiensia
C.	: Cilt
çev.	: Çeviren
CFHB	: Corpus Fontium Historiae Byzantinae
CHR	: Chronographia
CSHB	: Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae
DORLC	: Dumbarton Oaks Research Library and Collection
ed.	: Editör
İng.	: İngilizce
LCC	: Library of Christian Classics
LFC	: Library of Fathers of the Holy Catholic Church
LP.	: Liber Pontificalis
NPNF	: Nicene and Post Nicene Fathers
PL.	: Patrologia Latina
S.	: Sayı
s.	: Sayfa
SOK	: Studien zur Orientalischen Kirchengeschichte
vol.	: Volume

GİRİŞ

Avrupa ve Doğu Roma İmparatorluğu'nun IX. yüzyılda yaşadığı politik ve dini kargaşası içerisinde Photius, dönemin en farklı, etkileyici ve hükmedici karakteri olarak belirmektedir. Beşten fazla papa ile dönemin Frank devleti destekli teologlarının ortak çabalarına rağmen Roma Kilisesi'nin hiyerarşik üstünlüğünü ve Franklar'ın yanlış dini yorumlamalarını yüksek sesle eleştiren Photius, Ortodoks dünyanın büyük alimi ve azizi iken Katolik dünyanın sapkın din adamıdır. Abbé Jager'in dini devrimler tarihinde bugüne kadar ki en sıra dışı ruh olarak tanımladığı Photius ve sebep olduğu tartışmalar, Ortaçağ boyunca Konstantinopolis ve Roma kiliseleri arasındaki ilişkileri daha sonraki dönemlerde ise Katolik -Ortodoks ve hatta Katolik - Protestan etkileşimlerini çalışan araştırmacılar için önemli bir başlangıç noktasıdır. Avrupa'da uzun bir süre Photius üzerine yapılan çalışmalarda bu tezin de konusunu oluşturan Photius ve Papalık arasındaki tartışmalar *Photius Ayrılığı* olarak tanımlanmıştır. Photius ile Papalık arasındaki tartışma ve mücadelelerin Konstantinopolis ve Roma kiliseleri arasındaki kültürel ve dini ayrışmayı hızlandırdığı ve hatta 1054 yılındaki Büyük Ayrılık'ın temel sebeplerinden olduğu elbette inkâr edilemez bir durumdur. Ancak bu ayrılığı, tüm sebebini Photius'ta bulur şekilde *Photius Ayrılığı* olarak nitelendirmek son derece taraflı bir yaklaşıma sebep olmaktadır. Bu detayı gözeterek, daha etik yaklaşımlar sergileyebilmek adına Papalık ile Photius arasındaki bu mücadele ve çekişmeyi Photius Ayrılığı olarak değil de Photius'un da konu üzerindeki ağırlığını gözeterek, Photius Tartışması olarak tanımlamak daha doğru olacaktır. Bu nedenle, bu çalışmada, çalışmanın konusunu oluşturan Photius ile Papalık arasındaki ilişkiler *Photius Tartışması* adıyla tanımlanacaktır.

Photius ile Papalık arasındaki tartışmanın odak noktası ise *filioque* doktrindir. Kutsal Üçleme'yi oluşturan Baba, Oğul ve Kutsal Ruh'un aralarındaki ilişkiyi tanımlayan *filioque* doktrini Hıristiyanlığın erken dönemlerinden itibaren kilise babaları tarafından yazılan metinlerde de bir inanç yorumu olarak yer almıştır. Ancak apostolik metinlerde ya da kilise babalarının yazmış olduğu metinlerde sistematik bir Kutsal Üçleme tanımı bulunmamaktadır. İşte bu sebepten dolayı özellikle de Roma İmparatorluğu'nun Batı yarısının V. yüzyılda çökmesinin ardından kültürel olarak farklılaşan Avrupa ve Doğu Roma İmparatorluğu bu metinlere farklı yorumlarla

yaklaşmışlardır. Aziz Augustinus'u en büyük otorite olarak kabul eden Batı'da Franklar *filioque* doktrinini bir gelenek haline getirirken Konstantinopolis Kilisesi *filioque* doktrinini sadece bir inanç yorumu olarak görmüştür. Photius döneminde *filioque* doktrininin Papalık ve Konstantinopolis kiliseleri arasında bir kriz olarak ortaya çıkmasının sebebini her iki tarafın da siyasi ihtiraslarında aramak gerekmektedir. Dolayısıyla bugün dahi hâlâ çözüm bekleyen *filioque* meselesinin aslında daha çok siyasi bir kriz olduğunu belirten Ioannes Romanides gibi teologlar pek de haksız sayılmamaktadırlar.

Bugün iki kilise arasında hâlâ çözülmemiş bir sorun olan *filioque* meselesi ve bu meselenin başlangıç noktası olan Photius tartışması IX. yüzyıldan beri güncelliğini koruduğu için konu üzerine yazılan birincil kaynaklar ve modern eserler hem oldukça fazla hem de içerikleri konusunda tatmin edicidir. Ancak bu kaynakların büyük çoğunluğu Photius karşıtı olmasıyla dikkat çekmektedir. Photius taraftarı kaynakların azlığı bir tahribat fikrini akıllara getirirse de bu kaynakların önemli bir kısmının Karolenj teologlarınca yazılmış olduğu ve Doğu Roma İmparatorluğu'nda da siyasi olarak Photius karşıtlarının az olmadığı düşünüldüğünde hem Grekçe hem de Latince kaynakların çoğunlukla Photius'a muhalif oldukları daha mantıklı bir zemine oturmaktadır.

Yukarıda genel olarak bahsedilen birinci kaynakların önemli bir kısmı hem IX. yüzyıl Doğu Roma İmparatorluğu'nun siyasi ve sosyal tarihine hem de Photius'un patriklik öncesi ve patriklik dönemi hayatına ışık tutmaktadırlar. Bu kaynakların verilen bilgi açısından en önemlisi Theophanes Contuniatus'un (Oι meta Theophanin) *Chronographia* adlı eseridir. Aziz Theophanes Homologitis (758-817)'in 285 yılından 813 yılına kadar yazmış olduğu *Chronographia*'nın devamı niteliğinde olan Contuniatus *Chronographia*'sı 813-961 yılları arasında kapsamaktadır. *Chronographia*'nın yazarı kesin olarak bilinmemekle birlikte genel olarak "Theophanes'in devam etiricisi" anlamına gelen Theophanes Continuatus adı modern araştırmacılar tarafından tercih edilmektedir. Photius'un en büyük muhalifi Ignatius'un başını çektiği radikaller grubunu destekleyen Theophanes Contuniatus, bir Photius muhalifidir. Bu muhalefetini eserinde, Photius'un Yahudi bir büyücü tarafından ilim sahibi yapılması gibi Photius'un hayatına dair olumsuz ve abartılı

fragmanlara yer vererek göstermekte olan Theophanes, Photius'u kiliseyi yok edecek olan zararlı bir alim olarak resmetmektedir. Photius meselesinin haricinde Theophanes Contuniatus, IX. ve X. yüzyıl Doğu Roma siyasetini en ayrıntılı şekilde ve nispeten tarafsız yansıtan nadir kaynak yazarlarından biridir. ¹

Theophanes Contuniatus'tan sonra Photius tartışması ve Photius'un yaşadığı dönem üzerine yazan önemli bir diğer isim ise Simeon Magister'dir. X. yüzyılın ikinci yarısında yaşamış olan Simeon Magister'in, Nikephoros Phokas (830-896) döneminde kaleme aldığı *Chronicon* adlı eseri bir kanonik koleksiyon, bazı mektup ve şiirler ile derlediği bir takım siyasi metinlerden oluşmaktadır. Simeon Magister de *Kronikleri*'nde Photius karşıtı bir çizgide ilerlemiştir. Ancak Simeon Magister'in Photius karşıtlığı, Theophanes Contuniatus'un aksine, Simeon'un kişisel muhalefetinden ziyade eserinin Makedon Hanedanı yönetiminde resmi bir çalışma olmasından kaynaklanmaktadır. Doğu Roma İmparatorluğu'nda hüküm süren Amorion Hanedanı, son üyesi imparator III. Mikhail'in 867 yılında I. Basileus tarafından öldürülmesi ve Basileus'un tahta çıkmasıyla sona ermiştir. Basileus, Doğu Roma İmparatorluğu'nu her anlamda kalkındıracak olan Makedon Hanedanı'nı böylece tesis etmiştir. Ancak Makedon Hanedanı dönemindeki birçok yazar gibi Simeon da Amorion Hanedanı'na ve hanedanın birçok üyesinin dostu olan Photius'a sempati ile yaklaşmamaktadır. Aynı zamanda Simeon, Kroniklerinde yine aynı sebepten dolayı sabık imparator III. Mikhail'i de sürekli *sarhoş* sıfatıyla anmaktadır.²

Simeon Magister'in hemen ardından Photius'un yaşadığı dönemi yazmış olduğu *Basiliea* adlı eserinde yansıtan Genesisius gelmektedir. Genesisius'un *Basiliea* adlı eseri Theophanes Contuniatus'un *Khronographia*'sının devamı olarak yazılmış ve İmparator VII. Konstantinos Porphyrogennetos (905-959)'a ithaf edilmiştir. Bu nedenle, Genesisius'un 813-867 yıllarındaki siyasi gelişmeleri aktardığı bu eserinde

¹ Theophanes Continuatus, *Chronographia (Libri I-IV)*CSHB, ed. Jeffrey Michael Featherstone ve Juan Signes Codoñer, (Berlin: De Gruyter Inc. 2015)

² Symeon Magister, *Chronicon*. CFHB. ed. H.G. Beck ve diğerleri. (Berlin: De Gruyter Inc. 2006).

Simeon Magister’de görülen yoğun Makedon Hanedanı propagandası daha açık ve yoğun olarak görülmektedir.³

IX yüzyıl Doğu Roma İmparatorluğu tarihinin yanı sıra Papalık ve Konstantinopolis ilişkilerine de sık sık değinen bir diğer eser ise David Nicetas’ın yazmış olduğu *Vita Ignatii*’dir. Adından da anlaşıldığı üzere bir biyografik çalışma olan *Vita Ignatii*, Photius’un Doğu Roma İmparatorluğu içerisindeki en büyük muhalifi olan Patrik Ignatius’un hayatını konu almaktadır. İçerik olarak bir biyografiden çok daha fazlası olan eser doğal olarak Photius karşıtı bir çizgide ilerlemiştir. Ancak Photius’a muhalefet eden Theophanes Contuniatius ve Simeon Magister’den farklı olarak David Nicetas, Tanrı’nın bu denli değerli bir zenginliği Photius’a verdiğini belirterek Photius’un alim karakterini önemli yadsımamaktadır.⁴

Hıristiyanlığın en erken dönemlerinden itibaren kilise konularında çeşitli kararların alındığı konsiller, gerek Hıristiyan inancının yapılandırılmasında gerek kilise içerisinde dönemsel sorunların çözülmesinde oldukça önemli bir rol oynamıştır. Bu çalışmada önemli bir yer tutan konsiller için çoğunlukla dönemi genel olarak ele alan ve yukarıda bahsedilen birincil kaynaklara başvurulmuştur. Ancak *Synodicon Vetus* ya da diğer adıyla *Libellus Synodicus* adlı erken Hıristiyanlık tarihi ve konsiller tarihi açısından son derece önemli olan anonim kaynak eser Photius döneminde düzenlenen konsiller için daha büyük bir önem taşımaktadır. Bu kaynak, Konstantinopolis’te toplanan ekümenik konsillerin yanı sıra kaynaklarda nadir yer alan ev konsili denilen küçük konsilleri de kaydetmiş olması açısından oldukça önemlidir. Erken dönemden 887 yılına kadar ki konsillerin kayıtlarının bulunduğu *Synodicon Vetus*, Photius’u destekleyen ender kaynaklardandır. Bu çalışma çerçevesinde, Theodora ve Theognostos’un hakimiyeti ellerine aldıktan sonra ikonoklazm politikalarına son verip Ortodoksluğu kurma sürecinde yaptıkları gizli ev toplantılarını ve Photius’un zafer kazandığı ya da mahkum edildiği konsillerden bahsedilirken *Synodicon Vetus*’tan yoğun bir şekilde faydalanılmıştır. Tüm bunların yanı sıra *Synodicon Vetus*, XVIII. yüzyılda Voltaire’in popülerleştirdiği ve XIX.

³ Genesius, *Basilica*, BA. çev. Anthony Kaldellis, *On the Reigns of the Emperors*, (Canberra: AABS, 1998).

⁴ David Nicetas, *Vita Ignatii*, İng. çev. Andrew Smithies, *The Life of Patriarch Ignatius* CFHB, (Washington DC: DORLC, 2013).

yüzyılda Robert Taylor'ın tekrardan canlandırdığı İncil'i oluşturan dört kitabın Nicaea Konsili (325)'nde kararlaştırıldığı fikrinden bahseden tek kaynak eserdir.⁵

Photius tartışmasının merkezinde yer alan *filioque* meselesi Doğu ve Batı patristik gelenek içerisinde oldukça farklı yorumlamalarla açıklanmaya çalışılmıştır. Bu çalışmada her iki geleneğin bildirdiği farklı görüşler Alexandria Piskoposu Athanasius'un, *Apologia* ve *Ad Seropionem*; Kör Didymus'un *De Spiritu Sancto* ve *De Trinitate*; Cappadocia Babaları'ndan Basileus'un *Contra Eunomium*; Alexandria Piskoposu Cyrillus'un *Theasarus de Sancta et Consubstantiali Trinitate*; Potier Piskoposu Hilarus'un *De Trinitate*; Milan Piskoposu Ambrosius'un *De Spiritu Sancto* ve Aziz Augustinus'un *De Fide et Symbolo* ile *De Trinitate* adlı eserleri ve Nazianzus'lu Gregorius ile Nyssa'lı Gregorius'un söylevleri üzerinden yansıtılmıştır. Bu çalışmada, filioque meselesinin temellerini anlamak için oldukça önemli olan bu eserlerin, *Nicene and Post Nicene Fathers*, *Library of Christian Classics* ve *Library of the Fathers of the Holy Catholic Church* serilerindeki edisyonlarından yararlanılmıştır.

Photius ile Aeneas ve Ratramnus gibi Karolenj teologlarının tartışmaları ve birbirlerine yazdıkları reddiyeler ise Photius tartışması konusunun merkezinde yer almaktadır. Bu tartışmalar sırasında Paris Piskoposu Aeneas, Photius'un *filioque* muhalefetine bir cevap olarak *Liber Adversus Graecos* adlı içerisinde oldukça ağır ithamların bulunduğu metni yazarken Ratramnus ise *Contra Graecorum Opposita Romanam Ecclesiam Infamantium* adlı eserinde Photius'un görüşlerine muhalefet etmiştir. Bu iki eserin içerikleri bu çalışmanın ilgili sayfalarında bulunmaktadır. Photius'a karşı Batı'dan verilmiş en önemli cevaplar olan bu iki eseri, Jacques Paul Migne, Latince yazılmış Ortaçağ metinlerini topladığı ve 1841 – 1855 yılları arasında basılmış olan *Patrologia Latina* koleksiyonuna dahil etmiştir.

Photius tartışmasının Batı'daki tezleri olan Ratramnus ve Aeneas'ın eserlerine karşılık Photius da yazmış olduğu *Mystagogy* adlı eserinde bu tartışmanın Doğu'daki tezini ortaya koymuştur. *Dini Gizemleri Yorumlama* olarak çevirebileceğimiz bu eser Photius'un Latin Batı'nın savunduğu *filioque* doktrinini reddiyesi ve aynı zamanda

⁵ *Synodicon Vetus*, CSHB ed. ve çev. John Duffy, John Parker, (Washington DC: DORLC, 1979).

Batı'da kendisi aleyhine yazılmış olan eserlere cevabıdır. Papalık ile Konstantinopolis Kilisesi arasında Bulgarlar'ın Hıristiyanlaştırılması meselesinin en tartışmalı dönemlerinde bu esere başlayan Photius, ikinci ve son defa gönderildiği sürgünde eserini bitirmiştir. Aeneas ve Ratraamnus'un eserleriyle beraber bu çalışmanın merkezinde yer alan Mystagogy'de Photius, Yeni Ahit'i, kilise babalarının metinlerini ve diğer kutsal metinleri inceleyerek *filioque* doktrininin geçersizliğini savunmuştur.

Photius tartışması ve *filioque* doktrini özellikle Batı'da kilise tarihi başlığı altında önde gelen modern araştırma eserlerinin içeriğini oluşturmuştur. Photius tartışması konusunda öncü sayılabilecek iki büyük araştırma eser bulunmaktadır. Bunlardan ilki Alman kilise tarihçisi Joseph Hergenröther'in 1867 yılında basılan üç ciltlik *Photius: Patriarch von Konstantinopel sein Leben, seine Schriften und das griechische Schisma. Nach handschriftlichen und gedruckten Quellen* adlı 3 ciltlik eseridir. Oldukça kapsamlı olan bu eserde Hergenröther, Photius "ayrılığı"nın varlığını ve ciddiyetini göstermek adına birçok kaynak eseri incelemiş ve hatta Avrupa kütüphanelerinde bulduğu bazı kaynakları Migne'nin Patrologia Latina koleksiyonuna dahil ederek bu koleksiyona önemli katkılar sağlamıştır. Photius konusunda modern araştırmaların öncüsü sayılan ikinci eser ise Katolik din adamı Francis Dvornik'in İngilizce kaleme aldığı ve 1948 yılında basılan *Photian Schism: History and Legend* adlı eseridir. Hergenröther'in ulaşamadığı bazı kaynaklara ulaşma imkanı bulan Dvornik, Photius tartışmasını Doğu Roma gözüyle incelemektedir. XIX. yüzyıla kadar Avrupa'daki Photius algısını da eserinde işleyen Dvornik, Hergenröther'in aksine Photius tartışmasının artık mitleştiğini ve Katolik ve Ortodoks Avrupa milletleri arasında bir ayrılığa sebebiyet vermemesi gerektiğini savunmaktadır.

Photius tartışmasına dair Türkçe araştırma eser bulunmamaktadır. Ancak doğrudan olmasa da Photius tartışmasını ve IX. yüzyıldaki Papalık Doğu Roma İmparatorluğu ilişkisini konu edinen Türkçe'ye kazandırılmış bazı araştırma eserleri bulunmaktadır. Georg Ostrogorsky'nin *Bizans Devleti Tarihi*, Judith Herrin'in *Bizans: Bir Ortaçağ İmparatorluğu'nun Şaşırtıcı Yaşamı*, Cyrill Mango'nun *Bizans: Yeni Roma İmparatorluğu* kitabı bunların en önemlilerini oluşturmaktadır.

Photius döneminde meydana gelen *filioque* doktrini merkezli krizde Photius'un takındığı tavır ve tutumların arka plandaki sebeplerini daha iyi anlayabilmek adına Photius'un Konstantinopolis patriği olmadan önceki yaşamını da incelemek gerekmektedir. Bu nedenle, Giriş kısmının devam eden sayfalarında Photius'un patriklik öncesi yaşamına değinilecektir.

1. Photius'un Patriklik Öncesi Yaşamı

Ortaçağ'ın en büyük alimlerinden biri olmanın yanı sıra kendisinden sonraki dönemde de Rönesans hümanistlerini ve Martin Luther, Jean Calvin ile Philip Melanchthon gibi reformistleri de etkileyen Photius'un patriklik öncesi yaşamına ilişkin bilgiler çoğunlukla kendi mektupları ve muhaliflerinin kaleme aldığı eserlerden fragmanlar halinde günümüze ulaşmıştır. Konstantinopolis'in önde gelen aristokrat ailelerinden birine mensup olan Photius, babası Sergius'un imparatorlukta üst kademe memurlardan *spatharios* (σπαθάριος) olduğunu belirtmekte ve 784 ile 806 yılları arasında Konstantinopolis Patriği olan Tarasius (730-806)'un da kendi amcası olduğunu eklemektedir.⁶ Photius'un annesi Irene'nin ise İmparatoriçe Theodora (815-867) ile akrabalık bağları bulunmaktaydı.⁷ Photius'un ebeveynlerinin evlilikleri ise Photius karşıtı yazarlar, amaçlarına hizmet eden propagandaya uygun olduğu ölçüde metinlerine işlemişlerdir. Bu yazarların başında gelen Theophanes Continuatus ve Symeon Magister'in aktardığına göre, dinine bağlı bir rahibe olarak manastırda yaşayan Irene, manastırdan kaçıp Sergius ile yasa dışı bir şekilde

⁶ Spatharios, Doğu Roma İmparatorluğu'nda imparatorların yakın korumalarına verilen unvandır. Bu, unvan Geç Bizans döneminde onursal hale gelmiştir. John.B. Bury, *Imperial Administrative System*, s.112; A.Khazdan, "Spatharios", *The Oxford Dictionary of Byzantium*, (Oxford and New York: Oxford University Press,1991), 1935-1936.: Photius, *Epistulae at Amphilocheia*, 289 - 290, ed. B. Laourdas ve I. G. Westerink, (Leipzig: Teubner Verlagsgesellschaft, 1988), 80-81; David Nicetas, *Vita Ignatii*, s. 33-35; Photius'un ailesiyle ilgili tartışmalar için bk. Cyril Mango, "The Liquidation of Iconoclasm and the Patriarch Photius", *Iconoclasm*, ed. A. Bryer ve J. Herrin, 133-140.

⁷ Photius'un ailesinin Amorion Hanedanı ile akrabalık ilişkileri üzerine tartışmalar için bk. John.B. Bury, "The Relationship of Patriarch Photius to the Empress Theodora", *The English Historical Review*, V.5., n. 8, 1890, 255-258; Theophanes Continuatus, Photius'un annesi Irene'nin kardeşi Arsaber'in İmparatoriçe Theodora'nın kızkardeşi ile evli olduğunu ve akrabalık bağının buradan geldiğini yazmaktadır. Ancak Theodora yanlısı olan yazar ilerleyen bölümlerde bu bağlantıyı kabul etmekte isteksiz görünerek Arsaber'in, ikonoklast Konstantinopolis patriği Ioannes Grammatikos'un kardeşi olduğunu savunmaktadır. Theophanes, *CHR*, 250-251.

evlenmiştir. Dolayısıyla bir rahibe ile yaptığı bu yasadışı evlilik sonucunda Sergius'un çocuğu kiliseye zarar veren bir alim olmuştur.⁸

Photius'un doğum tarihi bugün hâlâ tartışma konusudur. Geçtiğimiz yüzyılda Photius üzerine çalışan Hergenröther ve Abbé Marin gibi araştırmacılar Photius'un doğumunu tatmin edici kaynaklar sunmadan 820 ve hatta 827 gibi geç bir döneme tarihlemişlerdir. Ancak Photius'un yaşamıyla ilgili az ancak önemli bilgiler sunan mektupları ve vaazları incelendiğinde Photius'un doğumunu en geç 815'e tarihlendirmek daha doğru olacaktır.⁹ Photius mektuplarında Konstantinopolis patrikleri Tarasios ve Nikephoros (806-815)'un kendi döneminin üstadları olduğundan bahsetmektedir.¹⁰ Bunun yanı sıra Photius, Aryanizm üzerine verdiği bir vaazda ise Patrik Nikephoros'u çağdaşı olarak tanımlamaktadır.¹¹ Buradan hareketle Photius'un en geç 815 yılında doğduğu tezi daha sağlam kaynaklara dayandırıldığından diğer tarihlendirmelerle karşılaştırıldığında daha güvenilirirdir.

Photius yaşamının erken yıllarında gramer, matematik, tıp, teoloji, felsefe ve hukuk dersleri almaya başlamıştır. Erken yaşlarda aldığı bu eğitim onun kendi dönemini dahi aşan entelektüel karakterinin zeminini oluşturmuştur. Öyle ki her fırsatta Photius'un karşısında yer alan Ignatius yanlısı Nicetas David dahi Photius'un bilgeliğini gölgelemeden onu oldukça iyi politik zekaya sahip, çağın en bilge entelektüeli olarak tanımlamakla birlikte Tanrı'nın zekayı, tutkuyu, zenginliği ve yeteneği Photius'ta birleştirdiğini kaydetmektedir. Ancak Photius'un eğitimi ve yetiştiği kültür tamamen doğulu bir esasa dayanmaktadır. Latince bilmeyen Photius, teoloji dersleri alırken de evrensel Hıristiyanlık öğretisinden çok doğulu adetlerinin yoğun olduğu bir eğitim almıştır. Bu tek yönlü eğitim Photius'un zihninde kuşkusuz doğu ve batı kiliselerinin arasındaki litürjik farklılıkları öne çıkartacaktır. Photius'un aldığı bu eğitim gelecekte doğu ve batı kiliseleri arasındaki krizin entelektüel

⁸ Theophanes, *CHR*, .253.; Symeon, *Chronicon*, 245-247. 28-31.; W. Treadgold, "Photius Before His Patriarchate", *The Journal of Ecclesiastical History* I, (2002): 1-17.

⁹ Joseph Hergenröther, *Photius, Patriarch von Konstantinopel sein Leben, seine Schriften und das Griechische Schisma: Nach Handschriftlichen und Gedruckten Quellen*, (Regensburg: Drud Verlag, 1869), 315-317; Abbé Marin, *Les Moins de Constantinople, Depuis la Fondation de la Ville Jusqu'a la Mort de Photius*, (Paris: V. Lecoffre, 1897), 262.

¹⁰ Photius, *Epistulae* 290, s.81

¹¹ C. Mango, *The Homilies of Photius Patriarch of Constantinople*, (Cambridge & Massachusetts: Harvard University Press, 1958), 246.

temellerini oluşturmaktadır. Aynı zamanda Photius, Antik Yunan paganik öğelerini Hıristiyanlıkla sentezlemiş ve bu sebeple muhalifleri tarafından eleştirilmiştir. Photius karşıtı yazar Theophanes Continuatus Photius'un kuşkusuz önemli bir entelektüel olduğunu ancak Pagan bilimi ve literatürüne Hıristiyan öğretilerinden daha fazla ilgi duyduğunu yazmıştır. Theophanes'e göre Photius'un Pagan bilim ve literatürü hakkında bu kadar bilgi sahibi olmasının tek sebebi Yahudi bir büyücü ile yaptığı bir anlaşma sonucu haçı reddetmesi karşılığında büyücünden bu değerli bilgileri edinmesidir. Böylece Photius çağının önde gelen alimlerinden birisi olmuştur.¹²

İleride görüleceği üzere 867 yılında yaşayacağı sürgünden önce, Photius henüz yeni yetişen bir genç iken sürgün hayatı ile tanışmıştır. İkonaklazmın en şiddetli haliyle uygulandığı İmparator Theophilos döneminde, başşehrin önde gelen memurlarından olan Sergius'tan ikonlara hürmet etmeyi bırakması istenmiştir. Sergius'un bunu reddetmesi üzerine Theophilos 833 yılında hazırlattığı bir ferman ile ikon yanlılarının ve onlara yardım edenlerin mallarına el koyulup azledileceklerini duyurmuştur. Dolayısıyla aynı tarihte başşehrin yüksek memuru Sergius'un da gayrimenkullerine el koyulmuş ve ailesiyle beraber doğuya sürgün edilmiştir. Photius'un aktardığına göre annesi ile babası sürgünde "perişan bir halde" ölmüşlerdir.¹³

Theophilos'un 842 yılında ölmesinin ardından Konstantinopolis'teki aile bağlantılarını kullanarak başşehre gelen Photius'a ailesinin malları ve itibarı iade edilmiştir. 30 yaşına yaklaşan Photius, Magnaura Sarayı'nda birçoğu halka açık olmak üzere dersler vermeye başlamıştır. Halka açık olarak verdiği Platon'un *İdeaları* ve Aristoteles'in *On Kategorisi* isimli dersleri öğrencileri tarafından kayıt altına alınmış ve günümüze ulaşmıştır. Bu süreçte Photius Cyzicus Başpiskoposu

¹² Nicetas, *Vita Ignatii*, 34-35.; Theophanes., *CHR*, s. 276-277.

¹³ Photius, *Epistulae* 234; Patricia V. Codeso, Oscar P Dominguez, "Deconstructing Photius: Family Relationship and Political Kinship in Middle Byzantium", *Revue des Etudes Byzantines*, tome 73, (2013): 105-148.

Amphilochius'a hitaben yazdığı 300 litürjik ve teolojik soru ve cevaptan oluşan Amphilochia isimli eserini tamamlamıştır.¹⁴

Photius'un Konstantinopolis entelektüel çevrelerinin ardından halkta da adından bahsettirmesi ve popülerliğinin artması ona dönem itibariyle imparatorluk için oldukça önemli olan bir görevin yolunu açmış ve 845 yılında imparatorluk tarafından Abbasi - Doğu Roma ilişkilerinin iyileştirilmesi adına Bağdat'a gönderilen elçilik heyetinin başına atanmıştır.¹⁵ Bağdat'ta çeşitli diplomatik faaliyetlerin yanı sıra Müslüman entelektüellerle de teolojik tartışmalara giren Photius kendi adını dönemin İslam kaynaklarına da yazdırmıştır. İbnü'n-Nedim, erken dönem İslam kültür tarihine ışık tutan *Al Fihrist* adlı eserinde *Futyûs(n)* adlı bir alimin Bağdat'ta yaşadığını ve Mutezile karşıtı önde gelen alimlerden biri olan İbn Kullab ile Tanrı'nın doğası üzerine tartışmalar yaptığını kaydetmektedir.¹⁶ Photius aynı zamanda Bağdat'ta geçirdiği zaman içerisinde Konstantinopolis'teki kardeşi Tarasios'un isteği üzerine o zamana kadar okuduğu kitapların bir derlemesini yapıp mektuplar şeklinde kardeşine göndermiştir.¹⁷ Photius'un yaklaşık 400 kitabı değerlendirdiği ve daha sonra *Bibliotheca* ya da *Myriobiblos* adıyla kitaplaştırılan bu mektuplar tarihin ilk kitap değerlendirmeleri sayılmaktadır.¹⁸

Konstantinopolis'e döndükten sonra elçilik heyeti başkanı olarak gösterdiği başarı ve muhtemelen Theodora ile akrabalığının bir getirisi olarak Photius, imparatorlukta *protoascreteris* görevine başlamıştır.¹⁹ Gariptir ki kendisinden önce kilise dışından

¹⁴ Despina S. White, "Paramythikai Epistolai of Photius Patriarch of Constantinople", (Doktora Tezi, University of Georgia, 1972), 8-9.

¹⁵ Olof Heilo, "Photius and the Abbasids: the Problem of Islamo-Christian Paradigm", (Christianity and Judaism in the Language of Islam Konferansı'nda sunulan bildiri, Uppsala 29 Mart- 1 Nisan 2016).

¹⁶ İbn al-Nadim, *Al Fihrist*, ed. ve çev. B. Dodge, (New York: Columbia University Press,1970), II, 243.

¹⁷ Photius, kitap değerlendirmeleri yaptığı mektuplarına kardeşi Tarasios'un bu talebini hatırlatarak başlar: "Sevgili kardeşim Tarasios, imparatorluk tarafından Assyria'ya elçiler olarak gönderilmemiz kararlaştırıldığında benden okuduğum tüm kitapların bir derlemesini talep etmiştin..." Photius, *Bibliotheca*, İng. çev. N.G. Wilson, (London: Gerald Duckworth & Co., 1994), 25.

¹⁸ F. Dvornik, Francis Dvornik, *The Photian Schism, History and Legend*, (Cambridge: Cambridge University Press, 1970), 43; *Bibliotheca*'nın tarihendirilmesi meselesi için bak. Treadgold, "Photius Before his Patriarchate", 7-11.

¹⁹ Nicetas, *Vita Ignatii*, 33. Protoascreteris Doğu Roma'nın en yüksek kalemlerinden birisidir. İmparatorluğun iç işlerini yürütmek ve imparatora danışmanlık yapmak görevleri arasındadır. Protoascreteris unvanının daha detaylı bir değerlendirmesi için bk. W. Treadgold, *The Byzantine*

olup da Konstantinopolis patriklik tahtına oturan Tarasios ve Nikephoros da aynı görevi yürütmüştür. Buradan da anlaşılacağı üzere patriklik makamı dini sembolizminin yanı sıra Doğu Roma sarayının yürüttüğü iç ve dış politikaların yararına çalışabilecek kişilerin atandığı siyasi bir mekanizma görevi de görmektedir. Bu göreve devam ederken Photius, ikonoklazm hareketinin açtığı yaraları sarmak için kiliselere oldukça büyük yardımlar yapmış ve bu konuda İmparatoriçe Theodora ile Theognistos'un politikalarına yön vermiştir.²⁰

State Finances in the Eighth and Ninth Centuries, (New York: Columbia University Press,1982), 113-114.

²⁰ Theophanes, *CHR*, 279.; White, *Paramythikai Epistolai*, 10.

BİRİNCİ BÖLÜM

PHOTIUS TARTIŞMASI ÖNCESİ KONSTANTİNOPOLİS KİLİSESİ VE ROMA KİLİSESİ'NE GENEL BİR BAKIŞ

1.1. PHOTIUS'UN PATRIKLİĞİ ÖNCESİ KONSTANTİNOPOLİS KİLİSESİ

1.1.2. Naipler Kurulu ve Ortodoksluğun Zaferi

VIII. yüzyıldan itibaren Doğu Roma İmparatorluğu'nun dini, siyâsi, sosyal ve kültürel politikalarını şekillendiren ve yaklaşık yüz yıl boyunca çeşitli tartışmaların merkezinde yer alan ikonoklast hareketin Doğu Roma tahtındaki son destekçisi imparator Theophilus (813-842), hanedanın geleceğinden endişe duyduğu için ölümünden kısa bir süre önce imparatorluğun ileri gelen memur ve vatandaşlarını Magnaura Sarayı'nda toplayarak henüz iki yaşındaki oğlu Mikhail²¹ adına imparatorluğu yönetecek bir naipler kurulu oluşturmuştur.²² İmparator Theophilus'un eşi Theodora, hanedana sadakatini defalarca kanıtlamış olan hadım *logothete tou dromou*²³ Theoktistos, Theodora'nın kardeşi Bardas ve Theodora'nın amcası Manuel'den oluşan bu kurulda Theophilus'un 20 Ocak 842'deki ölümünden Mikhail'in tam yetkiyle tek başına tahta geçtiği 15 Mart 856 tarihine kadar

²¹Cyrrill Mango, "When was Michael III Born?", *Dumbarton Oaks Papers* vol 21, (1967): 253-258.

²² John B. Bury, *A History of Eastern Roman Empire, From the Fall of Irene to the Accession of Basil I*, (Londra: Macmillan, 1912), 143.

²³ Tarihi, IV. yüzyıla kadar uzanan ve imparatorluğun posta teşkilatı yöneticisine verilen bu unvan daha sonra genişletilerek imparatorluğun iç güvenliğini sağlayan ve diğer devletlerle yazışmaları düzenleyen saray yöneticilerini niteler hale gelmiştir. John .I Bury, *The Imperial Administrative System in the Ninth Century*, (Londra: Oxford University Press, 1911), 91-93; Rodolphe Joseph Guiland, "Les logothètes: études sur l'histoire Administrative de l'Empire Byzantin" *Revue des études Byzantines* 29 (1971): 5-115.

imparatorluk otoritesini uygulama yetkisi, fikir birliği ile karar alma şartıyla imparatoriçe Theodora üzerinden gerekleŒmiŒtir.²⁴

Naipiler kurulunun yönetimi devraldıktan sonra planladıkları reformlardan en önemlisi kuŒkusuz ikonoklast politikalara son verip Ortodoksluğu yeniden hâkim kılmaktır. Seleflerinin Œiddetli bir Œekilde desteklediği ikonoklazmın Theodora'nın başkanlık yaptığı naipiler kurulu tarafından ilga edilmesinin sebepleri bugün hâlâ önemli bir tartıŒma konusudur. Yazdıkları kroniklerde IX. ve X. yüzyılların dini ve siyasi dinamiklerini açık bir Œekilde yansıtan Theophanes Continuatus ile Ioannes Skylitzes, Theodora'nın hayatının her döneminde ikonlara saygı duyup onlara hürmet gösterdiğini kaydetmiŒtir. Kaynaklardaki anlatıya göre, Theodora, ikonoklast eŒi imparator Theophilos hayattayken de odasında gizlediği ikonalara tapınmaktadır. Odasında gizlice ikonları öptüğü sırada imparatorun yardımcılarında Dendris Theodora'yı grmŒ ve bu durumu imparatora haber vermiŒtir. Theodora, öptüğü ikonaların çocukluktan beri en sevdiği oyuncakları olduğunu söylese de Theophilus durumu anlamıŒ ve Dendris'e bir daha bu konuyu dillendirmemesi uyarısında bulunmuŒtur. Kaynaklara yansıyan bu küçük örnekten hareketle Theophilos'un, Theodora'nın ikona destekçisi olduğunu bildiği fakat eŒi olduğu için buna göz yumduğu çıkarımı yapılabilir²⁵. Ancak, kaynaklardaki bu anlatılara dayanarak Theodora'nın, hanedanın ve oğlu Mikhail'in geleceğini dŒnmeden sadece dini duygularla hareket ederek ikonoklazmı ilga ettiği çıkarımı tek baŒına yeterli değildir. Theodora'nın bu kararı hanedanın istikrarı, güvenliği ve halk tarafından desteğin artması adına yapılan pragmatik bir manevradır. İkonlara hürmet gösterme, kilisenin dayattığı bir sistem olmaktan ziyade sıradan Hıristiyanlar tarafından gelenek haline getirilmiŒ bir uygulamadır. Ancak ikonoklastlar, bu uygulamayı yasaklayarak Tanrı ile Hıristiyanlar arasındaki iletiŒimi kısıtlamıŒ oluyordu. İkonoklazm terk edilirse bu kısıtlamanın yok olacağı dŒncesi halk, ordu ve aristokrasiden destek bekleyen

²⁴ Theophanes *CHR.*, 213; Ioannes Skylitzes, *Synopsis Historiarum* CHFB, ev. John Wortley, (New York: Cambridge University Press, 2010), 82; Genesios, *Basiliea*, 71.

²⁵Theophanes, *CHR.*, 91-2; Skylitzes, *Historiarum*, 84. Theodora'nın ikon destekçisi olduğu iddiaları ve bu konudaki tartıŒmalar için bk M. Vinson, "Gender and Politics in the Post-Iconoclastic Period: The Lives of Anthony the Younger, the Empress Theodora and the Patriarch Ignatios", *Byzantion* 68, (1998): 469-515.

naipler kurulu için kullanılması son derece önemli bir argümandır.²⁶ Dolayısıyla kiliseyi ilgilendiren bu meselenin iktidara yeni gelmiş olan naipler kurulu tarafından çözülmesi çoğunluğu politik düşünen halk, ordu ve aristokraside daha hızlı ve olumlu etkiler gösterecektir. Bunun yanı sıra Theodora ve naipler kurulu, bu manevranın politik getirilerini kullanarak zamanla doğabilecek ikonoklast muhalefetin etki alanını da daraltmayı planlamaktadırlar.

Theodora ve naipler kurulunun düzenlemeleriyle birlikte politik ve teolojik şartların iyileşmesi üzerine Ortodoksluğu, devlet politikalarında tekrardan hakim kılmak için gereken zemin oluşturulmuştur. Bunun üzerine, Theoktistos'un evinde naipler kurulu üyeleri, güvenilir memurlar ve senatörler tarafından yapılan ön görüşmelerin ardından 843 yılının Büyük Perhiz döneminin ilk Pazar gününden önce toplanan bir ile ikonoklazm mahkûm edilerek Doğu Roma İmparatorluğu'nda Ortodoksluğun yeniden hakimiyeti ilan edilmiştir.²⁷

Synod, ilk dönem ikonoklazm hareketini mahkum etmiş olan II. Nicaea Konsili (787) kararlarını tekrardan uygulamaya koymuştur. Dahası, geçmişteki ikonoklast din adamları, imparatorlar ve entelektüellerin lanetlenmesi de onaylanmıştır. Ancak Theodora'nın eşi sabık imparator Theophilos bu kararın dışında tutulmuştur.²⁸ Bunun sebebi ise ikonoklast olduğu için lanetlenip azledilmiş bir Theophilos figürünün başında eşi Theodora'nın bulunduğu naipler kurulunun ve oğlu Mikhail'in meşruiyetine ve dolayısıyla hanedanın devamlılığına tehdit oluşturma ihtimalidir. Bu politik kaygılardan dolayı Theodora ve Theoktistos, ölümünden kısa bir süre önce Theophilos'un hatasını anlayıp ikonlara hürmet etmeye başladığı öne sürülmüştür. Ayrıca, Ayasofya'ya asılan lanetlenecek isimler listesinde Theophilos'un adının

²⁶Leslie Brubaker, *Inventing Byzantine Iconoclasm*, (Londra: Bristol Classical Press, 2012), 108; Bury, *Roman Empire*, 145; Warren Treadgold, *A History of Byzantine State and Society*, (California: Stanford University Press, 1997), 447.

²⁷*Synodicon Vetus*, CSHB, 132-133; Theophanes, *CHR*, 148; Genesios, *Emperors*, 72-73; Skylitzes, *Historiarum*, 83-84.

²⁸Jean Gouillard, "Le Synodikon de l'orthodoxie: Édition et Commentaire", *Travaux et Mémoires II*, (1967), 1-316.

mucizevî bir şekilde silindiği iddia edilerek Theophilos'un sapkın olarak lanetlenmesini engellemişlerdir.²⁹

Synod'da alınan bir diğer önemli karar ise Theophilos'un patriklik tahtına oturttuğu ikonoklast Konstantinopolis Patriği VII. Ioannes (Ioannes Grammatikos)'in azledilip yerine manastır düzeninde yetişmiş ikon yanlısı Sicilya'lı Methodius (843-847)'un getirilmesidir. Patrik seçiminde yerel bir konsil toplanmasını gerektiren kilise geleneği³⁰ bir kenara bırakılarak dolaysız olarak Theodora tarafından atanan Methodius'un seçilme sebebi kilise hiyerarşisi içerisindeki krize dahil olan her grupla bağlantılarının olması ve bu bağlantıları ile kiliseyi tekrar istikrara kavuşturabilecek potansiyele sahip olmasıdır.³¹Methodius'un bir konsil oylaması sonucu değil de direkt atama ile tahta oturması Theodora'nın toplanacak bir konsilde muhalif grupların tartışıp yeniş bir kriz yaratmalarını önlemek için atığı akıllıca bir adımdır. Ancak bu adım, patriklik makamının siyasi bir mekanizmaya dönüşmesine zemin hazırlayacaktır.

Theodora, Synod kararlarının uygulanabilmesi ve kilise ile devletin uyumlu bir şekilde çalışabilmesi için patrik Methodius'a iki görev vermiştir: Ortodoks Doğu Roma Kilisesi içerisinde yerleşmiş olan ikonoklast hiyerarşiyi yok etmek ve ikonoklastlar ile ikon destekçilerini uzlaştırarak kilise içerisinde birlik sağlamak. Böylece Theodora hem patriklik hem de naipler kurulu için oldukça hassas ve istikrardan uzak olan bu geçiş dönemini en az hasarla atlattığı amaçlamıştır.³²

²⁹Theophilos'un hayatının son günlerinde ikonlara hürmet etmeye başlaması anlatısı için bk. Theophanes Continuatus, *Chronographia*, 219; Theophilos'un isminin mucizevi bir şekilde lanetlenenler listesinden silinmesi anlatısı için bk. *Vita of St.Theodora the Empress*, çev. Martha P. Vinson, *Byzantine Defenders of Images: Eight Saints Lives in English Translation*, ed. Alice-Mary Talbot, (Washington DC: Dumbarton Oaks Research Library and Collection, 1998), 371-373.

³⁰ Patrik seçimlerinde yerel din adamlarının katılımıyla toplanan bir konsil tarafından seçilmesi Konstantinopolis Kilisesi içerisinde sürdürülen bir gelenektir. Aynı dönemlerde Roma Kilisesi, imparatorun onayını almadan Roma başpiskoposu seçememektedir. Henry Chadwick, *East and West the Making of a Rift in the Church*, (New York: Oxford University Press, 2003),120-121.

³¹ Francis Dvornik, *Photian Schism*, 13.

³²Patricia Karlin-Hayter, "Gregory of Syracuse, Ignatios and Photius", *Iconoclasm: Papers given at the Ninth Spring Symposium of Byzantine Studies, University of Birmingham, March. 1975*, ed. Anthony Bryer ve Judith Herrin (Birmingham: Center for Byzantine Studies, 1977), 141-146; Patricia Karlin-Hayter, "Methodius and His Synod", *Byzantine Orthodoxies: Papers from the Thirty-sixth Spring Symposium of Byzantine Studies, University of Durham 23-25 March 2002*, (Londra: Routledge, 2017), 55-74.

Synod'un ardından 11 Mart 843 tarihinde Ortodoksluğun imparatorluk düzeni içerisinde yeniden tesis edilmesi Blachernae Kilisesi ile Ayasofya'da patrik Methodius'un yönettiği ayinlerle kutlanmış ve Konstantinopolis kiliselerinden sökülmüş ikonlar tekrardan kutsanarak kilise duvarlarına yerleştirilmiştir.³³ Günümüzde Ortodoks Kilisesi Ortodoksluğun bu zaferini anmak için Paskalya orucunun ilk Pazar günü çeşitli kutlamalar yapmaktadır.

Konstantinopolis Kilisesi, synod sonrası bir ikonoklast isyandan endişe ederken ikon destekçileri arasından doğan muhalefet ikonoklazm tartışmalarını başka bir boyuta taşımıştır. Kilise hiyerarşisindeki ikonoklastları mahkum etmektense onları Ortodoks düşünceye entegre ederek yok etmeye çalışan Methodius'u nbu politikalarını yeterince sert bulmayan ve Studios Manastırı³⁴ tarafından desteklenen bir grup radikal politika yanlısı ikon destekçisi ikonoklastlardan sert bir şekilde intikam alınması gerekliliğini savunmuştur. Radikallere karşı çıkan ılımlı din adamları ise ikonoklastların Ortodoksları olarak yok edilmesini daha stratejik ve doğru bularak Methodius'un çevresinde toplanmıştır.³⁵ Radikaller, ılımlı politikaları protesto etmek adına Methodius'a karşı çeşitli suçlamalarda bulunarak onu patriklik tahtından men etmeyi planlamışlardır. Uyarılara rağmen suçlama ve iftiraların dozu her geçen gün artmış ve bir patrik için oldukça sarsıcı olan zina iftirası dahi radikaller tarafından bir argüman olarak kullanılmıştır.³⁶ Radikaller ile uzlaşmanın imkansız olduğunu

³³Genesios, *Emperors*, 72; Theophanes, *CHR*, 229;

³⁴5. yüzyılda Konstantinopolis'te inşa edilen Studios Manastırı, Doğu Roma İmparatorluğu tarihinde dini, sosyokültürel ve hatta siyasal öneme sahiptir. İkonoklast hareket döneminde Studios Manastırı din adamları, radikal bir ikon destekçisi olan Rahip Theodorus'un başkanlığında oldukça etkili bir muhalif politika izlemişlerdir. Theodora'nın İkonoklazmı mahkum etmesinde ona çeşitli öneriler ve önlemler sunan Studios'lular 843 yılında Ortodoksluğun ilanı sonrasında ikonoklastlara ağır cezalar verilmesi gerektiğini düşünen radikal politika yanlısı grubun merkezinde yer almışlardır. Hatta öyle ki manastırı yöneten rahipler bir süre sonra bu radikal gruba da başkanlık yapmıştır. Steven Runciman, *The Byzantine Theocracy*, (Cambridge: University of Cambridge Press, 1977), 77-110. Studios Manastırı'nın siyasetteki ağırlığı ve faaliyetleri için bk. Peter Hatlie, *The Monks and Monasteries of Constantinople, CA 350-850*, (New York: Cambridge University Press, 2007); ikonoklast dönemdeki mücadeleleri için bk. John Meyendorff, *Byzantine Theology*, (New York: Fordham University Press),46-50.

³⁵Dvornik, *Schism*, 14-16. Orta dönem Konstantinopolis Kilisesi'ndeki çoğu krizin sebebini bu iki gruba bağlayan Dvornik, bu kitleleri oldukça homojen gruplar olarak nitelemiştir. Ancak gruplar arası sınırın oldukça şeffaftır. Kısa sürede kendisine bir muhalefet yaratan Methodius'un radikaller, ılımlılar ve hatta ikonoklastlar arasında dahi yakın bağlantıları vardı. Aynı zamanda çoğu din adamı politik rüzgara göre taraf değiştirebilmekteydi.

³⁶Theophanes Continuatus, Genesios ve Ioannes Skylitzes tarafından kaydedilen Methodius'un bir öğrencisinin annesiyle zina yaptığı iddiası neticesinde Methodius sorgulanmak için mahkemeye çağırılmıştır. Sorgulama sırasında Methodius, henüz gençken genital bölgesinin yandığını ve

anlayan Methodius ise bu grubun çoğunluğu Studios Manastırı rahibi olan önde gelenlerini aforoz ederek Konstantinopolis Kilisesi içerisinde halefleri Ignatios ve Photius döneminde de tüm şiddetiyle devam edecek olan önemli bir ayrılığa sebebiyet vermiştir.³⁷Hayatının son yıllarına kadar aforoz ettiği din adamları ile sonuçsuz, yararsız ve sonu gelmez tartışmalar yaşayan Methodius 14 Haziran 847'de ölmüştür.³⁸Konstantinopolis Kilisesi içerisindeki ikon yanlısı ve ikonoklast çatışmasını bitirmekle görevli olan Methodius, bu görevi yerine getiremediği gibi patrikliği döneminde ikon yanlıları arasında da bir çatışmanın başlamasına engel olamamıştır. Alınan uzlaşmacı kararlar ise kilise içerisindeki tarafların birbirlerini sürekli engellemeleri neticesinde uygulanamaz hale gelmiştir. Neticede Methodius'un ılımlı politikası Konstantinopolis Kilisesi'ne aşılammış krizleri miras bırakmıştır.

Methodius'un ardından başlayan yeni patrik seçim süreci ılımlılar ve radikaller arasında bir güç ve üstünlük savaşına dönüşmüştür. Ancak iki grubun adaylarının çeşitli sapkın akımlarla bağlantıları olduğundan patriklik için uygun bulunamamıştır.³⁹Bu sürecin iki taraf arasındaki çekişmenin şiddetini arttıracak olan öngören Theodora, bir kez daha patrik seçimine müdahale ederek kilise hiyerarşisinde radikaller grubunda olan ancak tartışmalara aktif olarak katılmayan sabık İmparator I. Mikhail (811-813)'in oğlu Ignatius'u 4 Temmuz 842 tarihinde patrik olarak atamıştır.⁴⁰ Bu atanmanın en dikkat çekici noktası ılımlı

Tanrı'nın ondan bu insani güdüyü mucizevi bir şekilde aldığını belirtmiştir. Gerekli incelemeler sonucunda suçlamanın asılsız olduğu ortaya çıkmış ve Methodios aklanmıştır. bk. Theophanes, *CHR*, 226-227; Genesios, *Emperors*, 75- 76; Ioannes, *Historiarum*, 87.

³⁷ Dvornik, *Schism*, 14-15. Methodius'un aforoz kararı Ortaçağ boyunca doğu ve batı kiliselerinde rastlanılan sapkınlık suçlaması ardından alınan politik aforoz kararlarından kısmen farklılık göstermektedir. Çünkü bu karar, hiyerarşik düzene uymayan din adamlarının 3 kez uyarılması ve buna rağmen patriklerine gerekli saygıyı göstermemeleri halinde aforoz edilmelerine hükmeden kanonlara uygun olarak verilmemiştir. Henry R. Percival, Phillip Shcaff ve Henry Wace, *A Selected Library of Nicene and Post-Nicene Fathers of the Christian Church, the Seven Ecumenical Councils of the Undivided Church XIV*, (New York: Parker & Company ve Christian Literature, 1900), 111.

³⁸Bury, *Eastern Roman Empire*, 145.

³⁹Genesios elenen adaylardan çoğunun ikonoklastlarla gizli bağlantıları olduğunu yazmaktadır. Bk. Genesios, *Emperors*, 88.

⁴⁰Nicetas, *Vita Ignatii* 22-23; *Synodicon Vetus*, 133. Dönem kaynakları Ignatius'un patrik olarak seçilmesi konusunda izlenen prosedüre yeterince yer vermemiştir. Dolayısıyla Ignatius'un patrikliğe atanma süreci detaylı olarak bilinmemektedir. David Nicetas ile Theophanes Continuatus, Ignatius'un patriklik tahtına seçilmesinde direkt Theodora'nın etkisi olduğunu yazmakla yetinmişlerdir. Theophanes, *CHR*, 231-232.

Methodius'un ılımlı politikasının getirdiği başarısızlığın ardından Theodora'nın yüzünü radikallere dönmesi ve radikaller arasından birini patrikliğe atamasıdır. Radikaller arasında bulunmasına rağmen Ignatius'un tartışmalardan uzak kalmayı tercih etmesi ise patrikliğinin ılımlılar tarafından da kolayca kabulünü sağlamıştır.⁴¹

Ignatius, patrikliğinin ilk dönemlerinde Methodius yanlılarının muhalefetiyle karşılaşmış ve bu muhalefet Papalık ve Konstantinopolis Kilisesi arasında Photius dönemi öncesi bir krize de sebep olmuştur. Methodius'un öğrencisi ve yakın arkadaşı olan Syracuse (Sicilya Syracuse) piskoposu Gregorius Asbestas'ın çevresinde toplanan Methodius yanlıları, bir kadın (Theodora) tarafından atanan hadım Ignatius'un Methodius'a uygun bir halef olmadığını savunmuşlardır.⁴² Aya Sofya Kilisesi'ndeki kutsama ayinlerini sırasında Ignatius tarafından uyarılan Gregorius bu uyarının üzerine kilise mumlarını söndürerek ve kilisenin yönetiminin bir çobana değil bir kurtateslim edildiğini ifade etmiştir.⁴³ Yaşanan bu kriz üzerine direkt olarak aforoz edilen Gregorius, Roma'ya giderek Papa IV. Leo (8547-855)'ya şikayette bulunmuştur. Papa karşısında el pençe durmak istemeyen Ignatius IV. Leo'ya durumu açıklar bir mektup ile bir cüppe göndermiş ancak Gregory ile ilgili meselelere açık cevaplar vermemiştir. Papalık Syracuse piskoposunun kendilerine sığınmasını Konstantinopolis Kilisesi'ne bağlı Syracuse piskoposluğu üzerinde hak elde etmek için iyi bir argüman olarak kullanmıştır. Leo'dan sonra Nicholas da Konstantinopolis Kilisesi patriği Photius'a yazdığı mektuplarda bu durumu Roma Piskoposluğu'nun üstünlüğünü vurgularken sık sık kullanacaktır.⁴⁴ Aynı zamanda Konstantinopolis Kilisesi'nin deneyimlediği bu iç krizin Roma'ya kadar ulaşması ve Papalık hakimiyetinin Konstantinopolis Kilisesi'nin iç işlerine müdahale sinyalleri vermesi Ignatius'un halefi Photius zamanında Konstantinopolis Kilisesi ve Papalık arasında ekümenik boyutlara ulaşan tartışmaların ilk adımlarını oluşturmuştur.

Ignatius, kilise hiyerarşisinde çözmesi gereken meselelerde de Theodora'nın beklediği ölçüde başarılı olamamıştır. Teoride uzlaşmayı amaç edinen Konstantinopolis Kilisesi, Ignatius'un yönetimi altında sürekli radikallerin

⁴¹Dvornik, *Schism*, 18-19.

⁴²Nicetas, *Vita Ignatii*, 36; Karlin-Hayter, "Gregory of Syracuse, Ignatius and Photius", 141-147.

⁴³Frances Spilman, *The Councils of Catholic Church: Nicea to Now*, (New York: Lulu Inc., 2015), 89.

⁴⁴ Chadwick, *East and West*, 122.

desteklendiği muhalif ve ılımlı din adamlarının hapsedilip sürgün edildiği bir kurumdan daha fazlası olamamıştır. Bunun yanı sıra Theodora ve naipler kurulunun verdikleri siyasi kararlar da Konstantinopolis Kilisesi'nin sürekli yeni krizler doğuran kararlarından farklı değildi. 856 yılına gelindiğinde kilisedeki ayrışma şiddetini arttırarak devam etmiş ve bu ayrışmanın asker ve aristokrasiye sıçraması imparatorlukta her anlamda ikilikler yaratmıştır. Aynı yıl, Mikhail, imparatorluğu yönetebilecek yaşa erişmesiyle imparatorluğu yöneten elitler arasında anlaşmazlıklar doğmuştur. Doğu Roma siyasi geleneği uyarınca tahtı oğlu Mikhail'e teslim etmek zorunda olan Theodora, baş danışmanı Theoktistos'un telkinleriyle Mikhail'in henüz imparatorluğu yönetebilecek güce sahip olmadığını düşünerek bu teslimi geciktirme yoluna gitmiştir. Theodora ve Theoktistos ittifakına karşı Theodora'nın yönetimine muhalefet eden kimseler de Mikhail etrafında toplanmaya başlamıştır. Bu taht krizini fırsat bilen naipler kurulu üyesi ve Theodora'nın kardeşi Bardas, aileden olmadığı halde Theodora tarafından yönetimi boyunca öne çıkartılan Theoktistos'u gözden düşürmek ve kendisini geri plana attığı için Theodora'yı da tahttan düşürmek için Mikhail'n tarafında yer almış ve hatta Mikhail'in başdanışmanı olmuştur.⁴⁵ Bu gruplaşmada Konstantinopolis patriği Ignatius da Theodora'ya patriklik borcunu ödemek adına onun yanında yer almıştır. Kilise içerisindeki radikal gruptan olan patrik Ignatius'un Theodora'nın tarafında yer alması radikal din adamlarının da Theodora'yı desteklemelerini gerekli kılmıştır. Bunun üzerine radikallerin muhalifleri ılımlı din adamları ise Ignatius karşısı Gregory Asbestos öncülünde Mikhail'i destekleme kararı almıştır.⁴⁶ Taht mücadelesi söz konusu olduğunda toplumun neredeyse tüm kesimlerinin bu şekilde hızlıca gruplaşması Doğu Roma İmparatorluğu'nun değişmez bir karakteri olagelmıştır. Ancak Theodora ve Mikhail mücadelesi Doğu Roma İmparatorluğu'nun deneyimlediği diğer taht krizlerine göre oldukça hızlı aşılmıştır. Bu taht mücadelesinin kendine özgü bir diğer yanı da tarafların zamanla Mikhail ve Theodora mücadelesinden ziyade Bardas ve Theoktistos mücadelesine motive olmalarıdır. Bu taht krizini kaydeden Theophanes Continuatus, Genesisos ve Skylitzes gibi yazarlar da Theoktistos ve Bardas mücadelesi çerçevesinde bu durumu değerlendirmiştir. Dolayısıyla bu mücadele

⁴⁵ Genesisos, *Emperors*, 78; Skylitzes, *Historiarum* 95; *Life of St. Theodora the Empress*, 376.

⁴⁶ Dvornik, *Schism*, 34-37; Bury, *Eastern Roman Empire*, 157.

sonucunda Theodora'nın ya da Mikhail'in galibiyeti aynı zamanda Theoktistos ya da Bardas'ın galibiyeti sayılacaktır. Bu etkeni oldukça iyi bilen Theoktistos, Bardas'ı ortadan kaldırmak adına taraftarlarıyla çeşitli planlar yapmaya koyulmuştur. Bunun üzerine strateji kurmanın zaman kaybı olacağını düşünen Bardas, daha erken davranarak Theoktistos'u 20 Kasım 855 tarihinde kendi elleriyle yatağında öldürmüştür.⁴⁷ Böylece III. Mikhail, Bardas yardımıyla muhaliflerini etkisiz kılarak 15 Mart 856 tarihinde tahta çıkmıştır.⁴⁸ Ancak Theodora, azledilmemiş ve sarayda yaşamaya devam etmiştir. Ignatius'un başkanlığında radikaller bu durumu Mikhail'e karşı bir darbe planlayıp Theodora'yı tekrardan tahta çıkartmak için önemli bir fırsat olarak değerlendirmişlerdir. Radikallerin darbe planları yaptığını duyan Bardas, Mikhail'e de danışarak Theodora ile kızlarını Gastria Manastırı'na göndermiştir.⁴⁹ Böylece bir karşı darbe ihtimalini de ortadan kaldıran Mikhail ve Bardas, 12 yıllık iktidarlarında kilise ve siyaseti iç çekişmelerden kurtarmışlardır. II. Mikhail ve Bardas'ın iktidarı ele geçirmeleri Papalık ve Kutsal Roma Germen İmparatorluğu başta olmak üzere Avrupa'daki siyasi ve dini otoritelerle hakimiyet rekabetine girecek kritik bir dönemin başlangıcı olmuştur. İlerleyen bölümlerde karşılaşılabileceği üzere, Photius'un Mikhail tarafından Konstantinopolis Kilisesi'nin başına getirilmesi ile bu rekabetin şiddeti artacaktır. Böylece Mikhail'in imparatorluk dönemi, günümüze kadar gelen Batı ve Doğu kiliseleri arasındaki ayrışmanın temellerinin atıldığı bir dönem olacaktır.

1.2. PHOTIUS TARTIŞMASININ DOĞUŞUNA KADAR ROMA KİLİSESİ

Orta dönem Doğu Roma İmparatorluğu tarihi incelendiğinde nasıl ki sosyal, kültürel ve siyasi birçok mesele ikonoklast hareketin mahkum edilip Ortodoksluğun tekrardan inşası sürecinde kendine temel buluyorsa papaların da Ortaçağ boyunca sergiledikleri dini ve siyasi faaliyetlerin temeli VIII. yüzyıldan itibaren Franklarla geliştirilen

⁴⁷ Skylitzes, *Historiarum*, 95-96.; *Life of St. Theodora the Empress*, 377

⁴⁸ Treadgold, *State and Society*, 447.

⁴⁹ Skylitzes, *Historiarum*, 98; İkonoklast dönemde Studios Manastırı ile beraber zorlu mücadeleler veren ikoncu Gastria Manastırı Theodora'nın annesi tarafından İstanbul Samatya (Psamathia)'da kurulmuştur. Yapı, XV. yüzyılda Sancaktar Hayrettin Efendi tarafından camiye çevrilmiştir. Bugün Samatya'daki Sancaktar Hayrettin Mescidi, manastır yapısının ayakta kalan küçük bir kısmıdır. bk. Wolfgang Müller-Wiener, *İstanbul'un Tarihsel Topografyası*, çev. Ülker Sayın, (Yapı Kredi Yayınları: İstanbul 2001), s.194; Leslie Brubaker, John Haldon, *Byzantium in the Iconoclast Era, c.680-850: A History*, (Cambridge: Cambridge University Press,2011), 423.

ilişkiler sonucunda Papalığın yaşadığı germeleşme sürecinde aranmalıdır. VI. yüzyılda kralları Alboin öncülüğünde Kuzey İtalya'yı işgal eden ve akabinde bu coğrafyaya yerleşen Lombardlar, VIII. yüzyıla gelindiğinde Doğu Roma'nın İtalya'daki siyasi hakimiyetini önemli ölçüde kısıtlamış ve Roma Kilisesi'nin hakimiyet alanına büyük zararlar vermiştir.⁵⁰ Bu gelişmeler üzerine geleneksel müttefiği Doğu Roma İmparatorluğu'ndan askeri yardım talep eden Roma Başpiskoposluğu beklediği desteği bulamamıştır. Bunun sebebi İtalya'nın Doğu Roma'nın gözünde önemsiz olması değildir. Doğu Roma İmparatorluğu bu dönemde içte ikonoklazm hareketinin yarattığı kaos ortamını deneyimlerken aynı zamanda başşehir Konstantinopolis'e kadar gelebilen Müslüman Arap fetihleriyle mücadele etmek durumundaydı. İtalya'daki topraklarını kendisine bağlı Ravenna Ekhsarlığı ile yöneten Doğu Roma İmparatorluğu, aynı zamanda Roma Başpiskoposluğu ile girdiği siyasi ve dini tartışmalar iki müttefikin ilişkilerini yıpratmıştı.⁵¹ Doğu Roma'dan beklediği desteği bulamayan Roma Başpiskoposu II. Gregory (669-731), kendisine askeri ve siyasi yardımda bulunabilecek olan diğer bir siyasi yapıya yönelmiştir: Frank Krallığı. 715 tarihinde Austrasia saray nazırı 718 tarihinde de Neustria saray nazırı olan Charles Martel siyaseten bölünmüş olan Frank Krallığı'na merkezîyetçi bir kimlik kazandırmış ve dahası Endülüs Müslümanları ve Pagan Saksonlara karşı başarılı mücadeleler vererek Frank Krallığı'nın Avrupa'daki hakimiyetini güçlendirmiştir.⁵² Ancak Lombardlarla yapılan siyasi anlaşmalar sebebiyle Charles Martel Roma başpiskoposunun bu talebine olumlu bir cevap veremeyecektir.

Frank Krallığını oğulları Pepin ve Carloman arasında bölüştüren Charles Martel 22 Ekim 741⁵³ tarihinde ölünce taht üzerinde anlaşmazlıklar yaşayan Pepin ve Carloman'ın mücadelesi sonunda Pepin tek başına Frank Kralı olarak tahta çıkmış ve

⁵⁰ Jan T. Hallenbeck, "Pavia and Rome: The Lombard Monarchy and the Papacy in the Eighth Century", *Transaction of the American Philosophical Society New Series* 72, No. 4, (1982): 1-186.

⁵¹ Walter Ullmann, *The Growth of Papal Government in the Middle Ages, A Study in the Ideological Relation of Clerical to Lay Power*, (New York: Routledge, 1970), 44-46.; T.S. Brown, "Byzantine Italy", *The New Cambridge Medieval History* vol. 2, ed. Rosamond McKitterick, (New York: Cambridge University Press), 332.

⁵² Paul Fouracre, Richard A. Gerberding, *Late Merovingian France, History and Hagiography 640-720*, (Manchester: Manchester University Press, 1996), 336-337.

⁵³ Fouracre, *The Age of Charles Martel*, (New York: Routledge, 2013), 157.

Frank tarihinin önemli bir dönemi olan Karolenj Hanedanı'nı başlatmıştır.⁵⁴ Pepin'in bu mücadelede en büyük destek Roma başpiskoposu Zacharias'tan (741-752) gelmesi Roma Başpiskoposluğu ve Frank Krallığı arasındaki siyasi ittifak için önemli bir adımdır.⁵⁵

Taht mücadelesi sırasında Pepin'e verilen Roma desteğine güvenerek Zacharias'ın yerine geçen başpiskopos II. Stephanus (752-757), bir kere daha Lombardlara karşı Franklardan askeri ve finansal destek talebinde bulunmuştur. Babasının aksine Pepin'in bu talebi olumlu karşılayarak Roma Başpiskoposluğu otoritesini Lombardlara karşı koruyacağını bildirmiştir. Bunun üzerine II.Stephanus, 28 Temmuz 754'te Pepin ve oğullarını Saint Denise Bazilikası'nda kutsamış ve böylece 1792 yılında *ancienregimé* son bulana kadar Frank krallarının taç giyme töreninin ilki gerçekleşmiştir.⁵⁶

Aynı dönemde Doğu Roma tahtında oturan İmparator V. Konstantinos (718-775), bu anlaşmadan pay alabilmek adına Frank Krallığı ile yoğun diplomatik faaliyetlere girişmiştir. Frank topraklarına gönderilen elçilik heyetleri bu coğrafya halkının daha önce rastlamadığı bir takım hediyelerle İtalya konusunda kendi otoritesinin önemini diplomatik yollarla vurgulamaya çalışmış ve Franklarla tam anlamıyla müttefik olabilmek adına hanedanlar evlilik talep etmiştir.⁵⁷ Ancak II. Stephanus ile anlaşma maddeleri oldukça net olan Pepin, Lombard'ların işgal ettiği Roma başpiskoposluğuna ait toprakları Lombardlar'dan geri almak hedefi çerçevesinde

⁵⁴Herbert Schutz, *The Carolingians in Central Europe, Their History, Arts and Architecture*, (Leiden: Brill, 2004), 19.;

⁵⁵Ullmann, *Papal Government*, 53.

⁵⁶Thomas X. Nobles, *The Republic of St. Peter, The Birth of the Papal State 680-825*, (Philadelphia: The University of Pennsylvania Press, 1984), 87.

⁵⁷Bazı modern araştırmacılar, siyasi varlığı boyunca kendisinden olmayan kitleleri barbar olarak tanımlayan Roma imparatorluğu'nun Pepin'e gönderdiği elçilik heyetleri ve evlilik talepleri ile barbarlarla ilişkiler hususunda yasal olmadan gelenek dışına çıktığını savunmuştur. Ancak X. yüzyılda Doğu Roma İmparatoru Konstantinos Porphyrogenetos tarafından kaleme alınan *De Administrando Imperii* adlı kitapta Franklar, Doğu Roma imparatorlarının yasal olarak evlilikler yapabildiği Romalı olmayan millet olarak tanımlanır. Porphyrogenetos'a göre Franklarla evlilik İmparator I. Konstantinos, tarafından imparatorun kendi köklerinin o topraklarda olduğunu düşünmesi ve VIII. yüzyılda Frankların bulunduğu toprakların IV. yüzyılda Roma hakimiyeti altındaykenki ünü ile soylu yapısından dolayı verilmiştir. VIII. yüzyıla gelindiğinde Konstantinos'un bahsettiği toprakların demografik ve siyasi yapısı değişse de Doğu Roma imparatorları'nın bu izinin verdiği yetki doğrultusunda Franklarla bir takım diplomatik faaliyetlere giriştiğini düşünmek gereklidir.bk. Constantinos Porphyrogenetos, *De Administrando Imperio*, ed. ve çev. GY Moravcsik ve R.J.H. Jenkins, (Washington DC: DORLC, 1967), 67-70.

İtalya'da başka bir siyasi etki altına girmek istememekteydi.⁵⁸ Bu nedenle 756 yılında Lombardlara karşı harekete geçen ve Lombardlar tarafından işgal edilip yağmalanmış bölgeleri hakimiyeti altına alan Pepin, geri kazanılan bu bölgeleri kendi krallığına katmak ya da Doğu Roma'dan atanan bir yöneticiye bırakmak yerine papaya bağışlamıştır. Avrupa tarihinin önemli dönüm noktalarından biri olan ve *Pepin Bağışı* adı verilen bu adım ile yaklaşık bin yıl sürecek olan Papalık Devleti de kurumsal bir siyasi yapı olarak kurulmuştur.⁵⁹ Doğu Roma İmparatorluğu, İtalya'daki hakimiyetine darbe vuran bu Pepin Bağışı, Papalık'ın zamanla Karolenj hakimiyetine girebileceğini ve Franklar'ın Adriyatik Denizi aracılığıyla Doğu Roma sınırlarını tehdit edebileceğini öne sürerek karşı çıkmıştır.⁶⁰ Ancak Doğu Roma İmparatorluğu, ikonoklazm tartışmasının yarattığı istikrarsızlık ve doğuda Müslüman fetihleri nedeniyle Pepin'in bu hareketine cılız ve yaptırımdan uzak bir diplomatik tepkiden fazlasını verememiş ve budurum kabul edilemez olduğunu belirtmekle yetinmiştir.

Hıristiyanlığın erken dönemlerinden itibaren yaşadıkları litürjik çekişmeler aralarındaki ilişkiyi yıpratırsa da Roma Kilisesi ile Doğu Roma İmparatorluğu aralarındaki geleneksel ittifakın gerekliliklerini yerine getirmişlerdir. Ancak VIII. yüzyılda Papalık'ın Franklar'ın yardımıyla kurumsal bir yapıya kavuşmasıyla bu geleneksel ittifak son bulmasa da artık Papalık için eski önemini kaybetmiştir. Çünkü Papalık gerekli gördüğü zamanlarda artık kendine has politikaları doğrultusunda Batı'da Franklar gibi güçlü siyasi otoritelerden yardım alacaktır. Franklar'dan gerekli desteği sağlayacaktır. Doğu Roma ile varolan ittifakın yıpranması ve Frank – Papalık yaklaşması dini ve siyasi konularda Papalık Devleti'nin daha özgür ve daha sert Konstantinopolis karşıtı politikalar üretebileceği bir ortam sağlamıştır. Konstantinopolis Kilisesi ile Roma Kilisesi arasında, 1054'teki büyük ayrılığa giden yolda en önemli adımlardan biri olan Photius tartışmasının tüm bu siyasi gelişmelerden çok kısa bir süre sonra patlak vermesi bu durumu kanıtlar niteliktedir.

⁵⁸Judith Herrin, *Margins and Metropolis: Authority Across the Byzantine Empire*, (New Jersey: Princeton University Press, 2013), 220.

⁵⁹ Chadwick, *East and West* 77-79.

⁶⁰ Nobles, *Republic of St. Peter*, 92.

Papalık Devleti'nin VIII. yüzyıldaki dönüşüm sürecinde yaşadığı bir diğer kriz de sahte papalar meselesidir. Papa II. Stephanus'tan sonra yerine geçen kardeşi Papa I. Paul (757-767) Lombardlarla mücadelede bir takım diplomatik politikalar üretmiş ancak bu politikalar henüz somut bir sonuç vermeden papa ölmüştür. Dolayısıyla I. Paul'un iç ve dış problemleri çözmek adına kurduğu diplomasi ağı aniden çökmüş ve bu kargaşa ortamı yeni papa seçimlerinde doğan muhalefet ile bir krize dönüşmüştür.⁶¹ Papaların kısa görev süreleri ve her yeni papa ile ortaya çıkan ani politika değişikliklerinin yarattığı istikrarsızlık, Lombardlarla mücadelede arzulanan başarıya ulaşılamaması ve İtalya'daki kilise dışı grupların Papalık tahtını kendi emelleri için kullanma hırsı birçok farklı muhalefet odağının oluşmasına neden olmuştur. Dolayısıyla bu coğrafyada etkin olan muhalif gruplar yaşanan kargaşayı çözebileceğine inandığı kimseleri kilise dışından ya da kilise hiyerarşisinden olduğuna bakmaksızın papa adayları olarak desteklemeye başlamıştır. Sorunun merkezi olan Papalık'ı yeniden istikrara kavuşturmak adına aday ilan edilmiş kişilerin durumu daha da zorlaştırdığı anlaşılınca taraflar birbirlerinin haklarına saygı duyacaklarını belirterek 767 yılında Roma Saint Apostoli Kilisesi'nde ortak bir papa seçmek için toplansa da uzlaşmaya varılamamıştır. Sonuçta, Toskana'lı aristokratlar kendi adayları olan kilise dışından Konstantinus'u zorla papa seçtirmişlerdir. 767 ile 769 yılları arasında yaklaşık iki yıl boyunca sadece bir grubun desteği ile papa unvanını kullanan Konstantinus, Karolenjlere ve Doğu'daki kiliselere mektuplar göndererek Papalık için yardım talebinde bulunmuştur.

Konstantinus'un arka planda kendi meşruiyeti için destek aradığı bu diplomatik faaliyetleri Lombardları oldukça rahatsız etmiştir. Papalığa bağlı din adamlarının da şikayetleri üzerine Lombardlar, Konstantinus'u bir manastıra hapsedmiştir. Konstantinus'un ardından Lombardlar arasında küçük bir grup kendilerine yakın bir din adamı olan Philip'i papa seçtirmek istemiş ancak Philip Roma Kilisesi'nden yeterli desteği bulamamıştır. Konstantinopolis Kilisesi'ndeki ikonoklast akım başta olmak üzere bazı litürjik meseleleri çözmek ve sahte papalar krizini sonlandırmak adına 12 Nisan 769 tarihinde Aziz John Lateran Bazilikası'nda toplanan Lateran

⁶¹ J.N.D. Kelly, The Oxford Dictionary of Popes, (New York: Oxford University Press, 1986), 92.

Konsili, Constantinus ve Philip'i mahkum etmiştir.⁶² Ardından Papa I. Paul'un danışmanlığı görevinde bulunmuş olan Stephanus, tek yasal varis olarak aday gösterilmiş ve Romalılar ile Franklar'ın desteğini alarak papa seçilmiştir. En küçük iktidar boşluğunda papalık otoritesini kendi siyasi hedefleri doğrultusunda kullanabilmek adına papa seçimlerinde uzlaşsız tavırlarla farklı adaylar çıkartan kilise dışı aristokrasinin yarattığı krizin boyutlarına ve sonuçlarına şahit olan Papa III. Stephanus, bu konsilde papa seçme ve seçilme sürecini laiklere kapatarak seçimleri din adamları ile sınırlı kılmıştır.⁶³

768 yılında Pepin'in ölümünün ardından oğlu Charlemagne (742-814)'ın, kardeşi Carloman (751-771) ile kısa bir iktidar birliğinin ardından tek başına Frank Kralı olması Papalık için olumlu sonuçlar doğuran önemli bir siyasi gelişmedir. Erken Ortaçağ'da birleşik Avrupa düşüncesinin temellerini atan Charlemagne, Batı Roma İmparatorluğu'nun çöküşünün ardından Avrupa'nın tek bir siyasi yapı altında tekrardan ve daha geniş çaplı bir birleşimini hedeflemiş ve bu hedef doğrultusunda gerçekleştirdiği siyasi ve askeri başarılar ile *Avrupa'nın Babası (Pater Europae)* unvanını almıştır.⁶⁴ Papalık'ın Avrupa hakimiyeti için dini ve sembolik öneminin farkında olan Charlemagne, papalardan gelen yardım taleplerini geri çevirmemiş ve babası Pepin'in izlediği politikayı daha yoğun bir şekilde devam ettirerek Papalık'ın koruyucusu olmuştur.

Charlemagne, Avrupa coğrafyasında askeri hareketlerini sürdürürken 27 Aralık 795'te Papalık tahtına III. Leo (795-816) geçmiştir. En az Charlemagne kadar siyasi hırsları olan yeni papaya muhalefet eden Romalı aristokratlar yalancı şahitler tutarak Leo'yu zina ile suçlamış ve ceza olarak gözlerinin oyulması ve dilinin kopartılmasını talep etmişlerdir.⁶⁵ Papalık tahtını elinde tutmak isteyen Papa III. Leo, artık

⁶² Charles J. Hefele, *A History of the Christian Councils, From the Original Documents V*, çev. William R. Clark, (Edinburg: T. & T. Clark, 1896), 333-334.

⁶³ Thomas F. X. Noble, *Images, Iconoclasm and the Carolingians*, (Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2009), 145.

⁶⁴ Schutz, *Carolingians*, 74.

⁶⁵ Einhard, *Vita Caroli*, çev. A.J. Grant, Einhard, *The Life of Charlemagne*, (Cambridge: Paratheses Publications Medieval Latin Series, 1999), 23; Notker the Stammerer (The Monk of Saint Gall), *De Carolo Magno*, I,11. erişim 14 Eylül 2017: <https://sourcebooks.fordham.edu/basis/stgall-charlemagne.asp>. Charlemagne'in hayatını konu alan bu iki kaynak eserin inceleme ve karşılaştırması için bk. A.J. Grant, *Early Lives of Charlemagne by Einhard and the Monk of St. Gall*, (London: Chatto & Windus Publishing, 1926).

gelenekselleşmiş bir yöntem olarak Charlemagne'a başvurmuş ve kurulan mahkemede Leo suçsuz bulunmuştur. Leo'ya desteğinin somut bir göstergesi olarak 800 yılında Roma'ya giden Charlemagne, Papa III. Leo'ya yardımlarına bir karşılık olarak aynı yılın Noel ayını sırasında St. Peter Bazilikası'nda papa tarafından Roma İmparatoru *Augustus* olarak taçlandırılmıştır.⁶⁶ James Bryce başta olmak üzere bazı araştırmacılar Papa III. Leo'nun bu kutsamayı Doğu Roma ve Frank Krallığı'nı *imperium christianum*'un ortakları varsayarak yaptığını savunmaktadır. Bu teze göre Doğu Roma tahtında Irene'nin oturması bir imparator boşluğu yaratmış ve papanın Charlemagne'ı kutsaması ile bu boşluk doldurulmuştur.⁶⁷ Ancak Charlemagne papa tarafından verilen unvanları Latince konuşan ve Doğu Roma'nın uzantısı olmayan Hıristiyan bir imparatorluk içinde anlamlandırma girişimleri ile, ileriki yıllarda her iki imparatorluğun da birleştirici politikalardan ziyade hakimiyet rekabetine girmesi bu tezin pratikte karşılık bulmadığını göstermektedir.

Charlamagne'in 814 yılındaki ölümünden önce oğulları arasında paylaşılmış olan imparatorluk bir süre sonra eski gücünü yitirmeye başlamıştır. Papalık'ın her konuda destek aldığı Karolenj Devleti'nin güç kaybetmeye başlaması Papalık için önemli bir uyarıcı olmuştur. Böylece Papalık Karolenj Hanedanı ile birlikte güç kaybetmek yerine siyaseti izlemeye başlamıştır. İşte tam bu noktada Papalık tahtına en doğru kişi geçecektir: Papa I. Nicholas (858-867). Modern araştırmacılar tarafından Papa I. Gregorius ile Thomas Aquinas arasındaki dönemde yetişen en büyük din adamı olarak nitelendirilen I. Nicholas'ın papalık dönemi Papalık Devleti'nin Ortaçağ boyunca sarsılmaz ve güçlü kimliğinin temellerinin atıldığı dönemdir.

Papa III. Benedict'in 17 Nisan 858 tarihinde ölümü üzerine Roma Kilisesi yardımcı papazlarından Nicholas, Paskalya nedeniyle Roma'yı ziyaret eden Kutsal Roma Germen İmparatoru II. Louis'in de desteğiyle 24 Nisan 858 tarihinde papalık tahtına oturdu. Nicholas, Papalık'ın yeni bir kriz döneminde ayakta kalabilmesi için iki önemli politika gütmüştür. Bunlardan ilki Charlemagne sonrası gücünü yitirmeye başlayan Franklar ile birlikte güç kaybetmek yerine özgün ve kurumsal bir Papalık

⁶⁶Einhard, *Vita Caroli*, 23-24; Notker the Stammer, I.26, Luitpold Wallach, *Alcuin and Charlemagne, Studies in Carolingian History and Literature*, (Ithaca: Cornell University Press, 1959), 5-28.

⁶⁷ James Bryce, *The Holy Roman Empire*, (London: MacMillan & Co., 1871), 47-48.

Devleti oluşturmasıdır. Diğeri ise siyaseten özgün olan Papalık'ı kilise hiyerarşisinde de kayıtsız ve şartsız en üst makam olarak kabul ettirme politikasıdır. Bu politikalara Roma Kilisesi'ne bağlı din adamları arasında destek verenler olduğu kadar muhaliflerin de nüfusu ve nüfuzu azımsanmayacak orandadır.

Papa I. Nicholas, henüz görevinin ilk yıllarında muhaliflerden kaynaklanan krizlerle karşı karşıya kalmıştır. Başta Ravenna olmak üzere Avrupa'daki önemli piskoposluk merkezleri Nicholas'ın Roma'ya kayıtsız şartsız üstünlük tanıyan politikalarını protesto etmiş ve Papalık otoritesine çeşitli tacizlerde bulunmuşlardır. Ancak bu konuda taviz vermeyen Nicholas sapkınlık suçlamalarıyla bu piskoposları etkisiz hale getirmiştir.⁶⁸Nicholas'ın bu konudaki tavrını uzlaşmaz olarak değerlendirmek mümkündür. Ancak bu uzlaşmaz tavır Papalık'ın Ortaçağ'daki gücünün kaynaklarından biridir. Papalık görevinin ilk yıllarında Avrupa'daki piskoposlarla ve kilise kanunlarını tam olarak uygulamayan Kutsal Roma Germen imparatorlarıyla giriştiği mücadeleler Nicholas'ın çift yönlü hakimiyet kurma politikasını gösteren önemli bir adımdır.

Papa I. Nicholas döneminin bir diğer önemli gelişmesi ise Sahte Dekretaller meselesidir. IX. yüzyılın ilk yarısında Kuzey Fransa'da bir piskopos ya da piskoposlar Isidore Mercator takma adıyla kilise hukuku belgelerini, papalık mektuplarını ve hükümlerini yeniden düzenleyerek bir koleksiyon oluşturmuştur. Bu koleksiyon, Aziz Clement (88-97) ve Melchiades (311-314) dahil olmak üzere papalara atfedilen 60 apokrif mektup ve ferman, erken dönem kilisenin I. Nicaea Konsili (325) üzerine tezleri, 54 küçük konsilin kendilerine özgü yerel kararları ile Papa Silvester'dan (314-335) II. Gregorius (715-731)'e kadar 33 papanın mektuplarından oluşmaktadır. Koleksiyonun önemi, toplanılan orijinal belgeler üzerinde Roma Kilisesi lehine tahribat yapılmasıdır. Bu tahribat ile Hıristiyanlığın en erken dönemlerinden beri Roma Kilisesi otoritesinin diğer apostolik kiliseler ve ekümenik konsillerin üstünde olduğu algısı yerleştirilmeye çalışılmıştır. Aynı zamanda piskoposlukların Hz. İsa zamanında kurulduğunu dolayısıyla Roma

⁶⁸ Nobles, *Republic of St. Peter*, 205. Robert Joseph Belletzkic, "Pope Nicholas I and John of Ravenna: The Struggle for Ecclesiastical Rights in the Ninth Century", *Church History* vol. 49, no. 3 (1980): 262-272; Frederick A. Norwood, "The Political Pretensions of Pope Nicholas I", *Church History*, vol.15, no.4, (Aralık 1946), 271-285.

Kilisesi'nin meşruiyetini direkt olarak Hz. İsa'dan aldığı vurgulanmıştır.⁶⁹ Dekretallerin tahrip edildiği ortaya çıkınca koleksiyon yasaklanmıştır. Ancak Papa I. Nicholas tam zamanında aradığı malzemeyi bulmuş ve Roma Kilisesi'nin üstünlüğü meselesinde sık sık bu dekretallerden alıntılar yaparak koleksiyonu kullanmıştır. Papalık Devleti'nin, asıl gücünü destek aldığı Franklar gibi siyasi ve askeri yapıların çöküş dönemlerinde kendisini ayakta tutacak akıllıca önlemler alarak kazandığı bir gerçektir. Bu süreçte söz konusu dekretaller doğrudan Papalık'ın gücünün kaynağı olmasa da Papalık otoritesini ayakta tutacak olan dinamikleri besleyen önemli kaynaklar olarak değerlendirilebilir.

Çeşitli politikalarla Avrupa'da siyasi ve dini üstünlük kurma mücadelesi veren Roma Kilisesi bir sonraki aşamada, bu politikalarını ekümenik hedefleriyle birleştirerek kilise hiyerarşisindeki en büyük rakibi ve krizler evresinden henüz çıkmış olan Konstantinopolis Kilisesi ile dini ve siyasi çatışmalar yaşayacaktır. Bu çekişmeler siyasi gruplarında katılımıyla birlikte bir krize dönüşecek ve yaşanan bu kriz Roma ve Konstantinopolis kiliseleri arasındaki 1054 yılında gerçekleşecek olan Büyük Ayrılık'ın temellerini atacaktır.

⁶⁹ Chadwick, *East and The West*, 95-102; Ullmann, *History of Papacy*, 65-66;

İKİNCİ BÖLÜM

IX. YÜZYIL PAPALIK VE DOĞU ROMA İMPARATORLUĞU İLİŞKİLERİ BAĞLAMINDA PATRİK PHOTIUS TARTIŞMASI

2.1. IGNATIUS'UN PATRİKLİK TAHTINDAN DÜŞÜRÜLMESİ VE PHOTIUS'UN KONSTANTİNOPOLİS PATRİĞİ SEÇİLMESİ

856 yılında III. Mikhail ve Bardas, Theodora ve Theognostos'u devirip iktidarı ele geçirdikleri sırada Photius *protoasecreteris* görevinin yanı sıra Konstantinopolis'in IX. yüzyıldaki en seküler eğitim kurumu olan Magnaura Sarayı'nın okulunda dersler vermektedir.⁷⁰ İmparator III. Mikhail ve *caesar* ilan ettiği Bardas 856 yılında yönetimi ele aldıktan hemen sonra hızlı bir restorasyon faaliyetine girişmişlerdir. Herhangi bir darbeye karşı Theodora ve Theognostos yanlılarının devlet ve kilise hiyerarşisindeki görevlerine son verilip bu kişilerin sürgüne gönderilmesi de yeni yönetimin sağlam bir zemine oturtulması adına yapılan bu yoğun faaliyetlerinin bir parçasıdır. Bu süreçte devlet yönetiminde ve kilise hiyerarşisinde Theodora'yı destekleyenlerin bir kısmı III. Mikhail ve Bardas ittifakına katılmışlardır. Bir kısmı da Theodora'yı desteklemekte ısrar etmiş ve hatta Bardas'ın korktuğu şekilde gizli bir karşı darbe planı dahi hazırlamışlardır. Theodora'yı ısrarla destekleyenler arasında en göze çarpan karakter ise Theodora tarafından atanan Konstantinopolis

⁷⁰ IX. yüzyılda Konstantinopolis'te 3 aktif yüksek eğitim kurumu bulunmaktadır. Bunlardan ilki seküler eğitime önem veren ve ikonaklazm konusunda çoğunlukla ılımlı politika yanlılarının yer bulduğu Magnaura Sarayı okuludur. İkinci ise Studios Manastırı'nın oldukça yoğun dini eğitim veren okuludur. Studios Manastırı okulunun öğretmenleri ve öğrencileri ikonaklazm tartışmasında radikalleri desteklemiş ve bu gruplar içerisinde aktif rol oynamışlardır. Üçüncü okul ise Kutsal Havariler Kilisesi'nin yine dini eğitim veren okuludur. Siyasi meselelerde Studios kadar ağırlığı olmayan bu okulun ömrü kısa olmuştur. Paul Lemerle, *Byzantine Humanism: The First Phase Notes and Remarks on Education and Culture in Byzantium From Its Origin to 10th Century*, İng. çev. L.Hellen ve A. Moffatt, (Leiden: Brill, 2017), 281-308.

patriği Ignatius'tur. Ignatius'un III. Mikhail ve Bardas yönetimine karşı muhalif tavrı onu patriklik tahtından edecek ve Photius'un patrik ilan edilmesiyle Doğu ve Batı kiliseleri arasında ortaya çıkan Ortaçağ'daki en büyük tartışmalardan birinin temelini hazırlayacaktır.

858 yılında *Epifani* kutlamaları sırasında Konstantinopolis Patriği Ignatius, Bardas'ın bulunduğu bir komünyonu yönetmeyeceğini çünkü Bardas'ın gelini ile aynı evde yaşayarak enest ilişki içerisinde olduğu haberinin tüm şehre yayıldığını belirtmiştir.⁷¹ İmparatorluğun başkentinde yayılan bu dedikodu, halkın gözünde Bardas'ın itibarını zedelemek için kuşkusuz Theodora yanlıları tarafından çıkartılmıştır. Ancak Bardas, bu duruma karşı önlem almak için acele etmemiştir. Kısa bir süre sonra Bardas, Gastria Manastırı'na kapattığı kız kardeşi Theodora'nın rahibe örtüsünü kutsaması için Patrik Ignatius'a çağrıda bulunmuştur. Ignatius, yeni yönetimle uzlaşabilmesi için Bardas tarafından kendisine verilen bu ikinci şansı da reddetmiştir. Ignatius, Theodora'nın zorla manastıra kapatıldığını ve bu sebeple rahibe örtüsünü kutsamayacağını belirterek Theodora yanlısı din adamlarının sürgüne gönderilmesini de protesto etmiştir.⁷²

Konstantinopolis patrikliği gibi önemli bir makamın Theodora yanlısı uzlaşmaz Ignatius'a bırakılması bu makamın politik önemi de düşünüldüğünde elbette mümkün değildi. Bu durumun farkında olan Bardas, kanonlarla hakları korunmuş olan Konstantinopolis patriğini, kilise hiyerarşisindeki Theodora yanlısı diğer din adamları gibi tasfiye edemeyeceğini bildiğinden Ignatius'u zorla istifa ettirmek yoluna gitmiştir. Aynı dönemde Theodora yanlısı grupların III. Mikhail'in tahtını sarsacak derecede bazı faaliyetlere girişmesi ve bu faaliyetlerde Ignatius'un da etkin rol alması Bardas'a onu yasal çerçevede patriklik tahtından indirme fırsatı vermiştir.⁷³

⁷¹ Venance Grumel, *Les Regestes de Actes du Patriarcat de Constantinople*, fasc I, (İstanbul: Institut Français d'études Byzantines, 1936), 68-70; Theophanes, *CHR*, 275.; Nicetas, *Vita Ignatii*, 27. Ignatius yanlısı Nicetas, Bardas'ı hırslı, egosentrik ve egoist olarak tanımlayarak onun, ablası İmparatoriçe Theodora'dan tamamen farklı bir karaktere sahip olduğunu kaydetmektedir.

⁷² Nicetas, *Vita Ignatii*, 26-27.

⁷³ Bu faaliyetlerden en önemlisi Gebo isimli bir adamın Theodora'nın oğlu olduğunu iddia etmesi meselesidir. Theodora yanlılarının desteğini alan Gebo, tahtta Mikhail ile eşit haklar talep emiş ve Patrik Ignatius da bu hareketi desteklemiştir. Ancak Gebo, kısa sürede etkisiz hale getirilmiş ve

Ignatius'un, istifa metnini zorla mı yoksa kendi rızasıyla mı imza attığı hâlâ tartışma konusudur. Bu konu aynı zamanda Photius'un patrikliğinin kanonlara uygun olup olmadığıyla da alakalıdır. Çünkü Photius, Papa I. Nicholas'a kendi meşruiyeti hakkında yazdığı bir mektupta bu makamı kendisinden önceki patrikten devraldığını yazmaktadır.⁷⁴ Eğer kendisinden önceki patrik imparator tarafından düşürüldüyse Photius'un Konstantinopolis patrikliğine atanması kanonlara uygun olmayacaktır. Ancak dönem kaynakları da konuyu oldukça öznel ve tartışmalı bir şekilde işlemişlerdir. Ignatius taraftarı kronik yazarı Theophanes Continuatus, Ignatius'un zorla istifa ettirildiğini savunmakta ve hatta boş bir parşömene yaşlı Ignatius'un elinden zorla tutularak imza attırıldığını yazmaktadır.⁷⁵ Buna karşılık Photius taraftarı *Vita Euthymii* adlı anonim hagiografik eserin yazarı ise Ignatius'un manastır çevresinde yetiştiğini dolayısıyla Konstantinopolis patrikliği gibi ağır bir göreve alışamayıp aşına olduğu münzevi yaşama isteyerek geri döndüğünü kaydetmektedir.⁷⁶ Ancak Ignatius yanlısı olduğu halde diğer kaynaklara göre bazı durumları daha nötr bir şekilde eserinde işleyen Nicetas David, istifa metnini imzalamak istemeyen Ignatius'un, taraftarlarının Konstantinopolis'te isyan çıkartabileceği tehlikesine karşın 857 yılı Temmuz veya Ağustos ayında Therebinthos Adası (günümüzde Sedef Adası)'nda bir manastıra sürgün edildiğini ve kısa bir süre sonra imparator III. Mihail ve Bardas'ın baskılarına dayanamayarak bir anlaşma karşılığında istifa metnini imzalamayı kabul ettiğini kaydetmiştir.⁷⁷ Ignatius'un bu anlaşmadaki tek şartı halefinin "*kendi komünyonundan birisi*" olmasıdır.⁷⁸ Buradan da anlaşıldığı üzere Ignatius, patrikliğinin ilk dönemlerinde çatışma içerisinde olduğu ancak daha sonra afroz ettiği ve Bardas'a yakınlığı ile bilinen Gregory Asbestos'ın Konstantinopolis patriği yapılacağından şüphe duymaktaydı. Bu anlaşma ile şüphelerini gideren Ignatius, ikinci defa patrikliğe çağırılacağı 869 tarihine kadar bulunduğu manastırda hayatını sürdürecektir.

Theodora yanlıları tarafından Theodora yanlısı bir darbeye destek vermek amaçlı tutulduğu ortaya çıkmıştır. White, *Paramythitikal Epistolai*, 15; Nicetas, *Vita Ignatii*, 29.

⁷⁴ White, *Paramythitikal Epistolai*, 23.

⁷⁵ Theophanes, *CHR*, 277-279.

⁷⁶ *Vita Euthymii*, ed. ve çev. Patricia Karlin-Hayter, (Bruxelles: Editions de Byzantion 5, 1971), 19-23.

⁷⁷ Nicetas, *Vita Ignatii*, 37-39.

⁷⁸ Nicetas, *Vita Ignatii*, 41.

Ignatius'un azledilmesinin kısa bir süre sonra İmparator III. Mikhail ve Bardas, Konstantinopolis patrikliği için en uygun adayın Photius olabileceğine karar vermişlerdir. Bu kararın sebepleri arasında Photius'un *protoasecretaris* olarak iyi bir devlet adamı portresi çizmesi, aynı şekilde yine devlet içerisinde sivil memurluktan patrikliğe yükseltilen ikon yanlısı Tarasios'un yeğeni olması, Bağdat'a giden elçilik heyetini usulünce yönetmesi ve Magnaura Sarayı okulunda verdiği halka açık dersler ile Konstantinopolis halkının da sevgisini ve takdirini kazanması sayılabilir. Ancak Kilise eğitimi ve manastır geleneği dışında yetişen Photius'un patriklik tahtına oturabilmesi için kilise hiyerarşisinde bazı aşamalardan geçerek yükseltilmesi gerekmektedir. Çoğu zaman yıllar alan bu süreci Photius bir haftada geçmiştir. Nicetas David'in aktardığına göre Photius'un patrik olmasına karar verildikten sonraki ilk gün Photius *rahip* olarak kiliseye kabul edilmiştir. İkinci günü *anagostis* (okuyucu), üçüncü gün *diyakoz yardımcısı*, dördüncü gün *diyakoz*, beşinci gün *papaz* olmuş ve aynı zamanda 858 yılı Noel'ine denk gelen altıncı günde (25 Aralık 858) patriklik tahtına oturmuştur.⁷⁹

2.2. PHOTIUS'UN İLK DÖNEM KONSTANTİNOPOLİS PATRİKLİĞİ (858-867)

Photius, patriklik tahtına çıktığında hem Konstantinopolis patrikliği hem de imparatorluk tahtı daha önce bahsedildiği şekilde oldukça zor bir dönemden geçmekteydi. Tüm bunların yanı sıra Ignatius ile yapılan anlaşma da bozulmuş ve tekrardan yeni bir krizin eşiğine gelinmiştir. Ignatius'un patriklik tahtında kesinlikle istemediği ve aforoz etmiş olduğu Gregory Asbestos'ın, yeni patrik Photius'un hocası olması ve hatta Photius'un takdis törenine davet edilmesi Ignatius yanlıları tarafından Photius, III. Mikhail ve Bardas'ın anlaşmayı bozdukları şeklinde değerlendirilmiştir.⁸⁰ Ignatius ile yapılan anlaşma neticesinde Konstantinopolis Kilisesi'nin yaklaşık 40 günlük barışı oldukça kısa sürmüştür.⁸¹

Gregory Asbestos meselesinden dolayı Photius'a muhalefet etmeye başlayan Ignatius yanlıları 859 yılında Smyrna'lı Metrophanes'in başkanlığında Aya İrini Kilisesi'nde son gelişmeleri değerlendirmek için toplandılar ve bu toplantı sonucu

⁷⁹ Nicetas, *Vita Ignatii*, 37; Theophanes Continuatus, *CHR*, 277.

⁸⁰ Dvornik, *Schism*, 51.

⁸¹ White, *Paramythitikal*, 17.

Photius'un hâlâ yasal olarak patrik olmadığını dolayısıyla patrikliğin Ignatius'un hakkı olduğuna karar verdiler.⁸² Ignatius yanlılarının bu tepkilerine karşılık Photius da 859 baharında Kutsal Havariler Kilisesi'nde topladığı bir konsilde Ignatius'u azletmiş ve Ignatius zamanında aforoz kararı verilen Gregory Asbestos'ın aforozunu kaldırmıştır.⁸³ 860 yılına gelindiğinde Bardas'ın isteği üzerine ve daha büyük bir katılım ile Ignatius'un meşru olmayan patrikliği üzerine tartışmak için Blakhernea'da bir synod daha toplanmıştır. Bu synod'da Ignatius'un meşru yollarla değil de İmparatoriçe Theodora tarafından kanonlara uygun olmayan bir şekilde patriklik tahtına oturduğunu dolayısıyla taht bir hak iddia edemeyeceği kararını vermiştir.⁸⁴ Bu synod ile birlikte Doğu Roma İmparatorluğu kendi iç meselesi olan Ignatius'un azli ve Photius'un patrikliği sorununu çözdüğünü düşünmüştür. Ancak sorunun kilise ve kanonlar kaynaklı olması Papa I. Nicholas'ı da meseleye dahil edecek ve bu mesele Photius tartışması sürecinde Papalık'ın önemli argümanlarından biri olarak kalacaktır.

Patrikler sorununu çözdüğünü düşünen Doğu Roma İmparatorluğu Papalık'tan onayını almak ve doğudaki diğer 3 piskoposluğu (Antioch, Alexandria ve İerosalem piskoposlukları) da durum hakkında bilgilendirmek adına mektuplar yollamıştır. Aralık 858'de patriklik tahtına oturmasına rağmen patrik değişikliği haberini ve onayını papaya sunmak için gönderilen mektup 860 yılının ilkbaharına denk gelmektedir. H. Chadwick, bu durumun kasıtlı olmadığını düşünerek Makedonya yolu üzerinde var olan tehlikelerden ve Adriyatik Denizi'ndeki korsanlık faaliyetlerinden dolayı mektubun geç gönderildiğini savunmaktadır.⁸⁵ H. Chadwick'in burada gözden kaçırdığı durum Ignatius'un istifa metnini imzalamış olmasına rağmen kendisi ve taraftarlarının Gregorius Asbestos kaynaklı tereddütlerini sürdürmelerinden dolayı sorunun tam olarak 859 yılı sonlarında son bulmasıdır. Konstantinopolis patriği seçilen Photius ve Doğu Roma imparatoru III. Mikhail, Papa I. Nicholas'a onay mektubu göndermek için geçiş dönemi sıkıntılarının tamamen düzelmesini beklemiş olmalıydılar. Bu sebeple Photius ve III.

⁸² Mango, *The Liquidation of Iconoclasm*, 137.

⁸³ Bury, *Eastern Roman Empire*, 191.

⁸⁴ *Synodicon Vetus*, 135.

⁸⁵ Chadwick, *East and West*, 130.

Mikhail, patriklik değişikliğini haber vermek adına yazdıkları mektubu geç kalındığı için bir özür yazısıyla birlikte Papa I. Nicholas'a 860 yılı ilkbaharında gönderebilmişlerdir.

2.2.1. 861 Konstantinopolis Konsili

Photius ve III. Mikhail'in mektupları, Protospathar Arsaber'in başkanlığında Taorminal'lı Zacharias, Collossus'lu Patrik Samuel ve Gangra'lı Metropolit Methodius'un bulunduğu bir heyetle Papa I. Nicholas'a 860 yazında Roma'ya ulaşmıştır.⁸⁶ Bu mektupta Photius öncelikle Hıristiyanlığa olan adanmışlığını göstermiş ve ardından aslında kitapları ve öğrencileriyle kalmak istediği ancak Tanrı'nın iradesine karşı gelmemek adına patriklik görevini kabul ettiğini bildirmiştir.⁸⁷ Aynı zamanda Photius'un mektubunun yanında imparator III. Mikhail tarafından gönderilen bir diğer mektupta imparator, Papa I. Nicholas'tan Konstantinopolis'e temsilciler yollamasını ve kurulacak olan ekümenik bir konsilde ikonoklazmın her iki kilise tarafından son defa lanetlenmesini istediklerini belirtmiştir.⁸⁸ Papa I. Nicholas, bu çağrıyı oldukça stratejik bir şekilde karşılamıştır. Doğu Roma, her ne kadar patrikler sorununun kendi iç meselesi olarak saymış ve Ignatius'a istifa metnini imzalatarak bu sorunun son bulduğunu düşünmüş olsa da I. Nicholas, Ignatius ile Photius arasındaki bu çatışmaya müdahil olarak Roma Kilisesi üstünlüğünü bir kez daha Konstantinopolis'e kabul ettirmek ve Konstantinopolis Kilisesi'nin iç işlerine müdahale etmek için bu konsil çağrısını kabul etmiştir.⁸⁹

Papa I. Nicholas, Konstantinopolis'te kurulacak olan ekümenik konsil için Porto'lu Radoaldo ve Ananghi'li Zacharias'ı temsilci olarak göndermiştir. 25 Eylül 860 tarihinde yola çıkan temsilciler heyeti aynı zamanda yanlarında Papa I. Nicholas'ın Photius ve İmparator III. Mikhail'e gönderdiği mektupları da taşıyordu.⁹⁰ Bu mektuplarda Nicholas, Photius'un dine bağlılığını övmekte ancak kilise dışından kimsenin sadece 6 günde kilise hiyerarşisinde yükseltilerek patrik yapılmasını doğru

⁸⁶ Dvornik, *Schism*, 71.

⁸⁷ Despina White, Codex Vallicellanus'ta bulunan Photius'un bu mektubunu kendi eserinde çevirmiştir. Despina White, *Patriarch Photius of Constantinople his Scholarly Contributions, and Correspondence Together with a Translation of 52 of His Letters*, (Brookline: Holy Cross Orthodox Press, 1981, 72-73.

⁸⁸ Dvornik, *Schism*, 73.

⁸⁹ Ullmann, *Papacy*, 67-68.

⁹⁰ *Synodicon Vetus*, 135.

bulmadığının altını çizmektedir. Mektubunda Ignatius meselesine de yer veren I. Nicholas, Roma Kilisesi'nin apostolik kiliseler arasında birinci sırada olduğunu ve Konstantinopolis Patriği Ignatius'un azlinin Roma Kilisesi tarafından onaylanmadan gerçekleşmesinin mümkün olmadığını belirtmiştir.⁹¹ Aynı zamanda Papa I. Nikholas, geçmişte Roma Başpiskoposluğu'nun hakimiyet alanıyken Konstantinopolis Kilisesi'nin dini ve Doğu Roma İmparatorluğu'nun siyasi yönetimine verilen Illyricum bölgesini de geri istemekteydi.⁹² Papalık ile Konstantinopolis Kilisesi arasında uzun çekişmelere yol açacak olan Papa I. Nikholas'ın bu isteği açık bir şekilde belirtilmese de Photius'un patrikliğinin onaylanması karşılığında Doğu Roma'dan talep edilmektedir. İsteklerini kabul ettirmek konusunda oldukça iyi bir stratejiyle Doğu Roma'yı sıkıştırmaya çalışan I. Nikholas, konsil sonunda hazırlanan raporu okuduktan sonra Photius'un patrikliğini onaylayıp onaylamayacağını da belirtmiştir. Buradan da anlaşıldığı üzere konsil raporlarında isteklerinin kabul edilmemesi halinde I. Nicholas, Photius'un patrikliğini onaylamayacağını belirterek bu şartlarla yapılacak olan karşılıklı bir anlaşmanın her iki tarafın da gelecek dönemdeki politikalarını etkileyeceğini vurgulamıştır.⁹³ Dolayısıyla bu konsil Doğu Roma açısından sadece ikonoklazmı bir kere daha mahkum etmek için toplanıyor olsa da Papalık için Photius ve Ignatius meselesi aracılığıyla Doğu Roma ve Konstantinopolis Kilisesi'nin karşısında Papalık'ın değişmez gücünün göstermek için bir araç olmuştur.

Dönem itibariyle Papalık ile Konstantinopolis arasındaki mektuplaşmalar haricinde konsil öncesi Papalık temsilcileri ile Konstantinopolisli din adamları arasındaki iletişimin boyutları kaynaklara yansımamıştır. Aynı zamanda konsilin kendisi hakkında da kaynaklarda oldukça az bilgi bulunmaktadır. Konsilde kabul edilen

⁹¹ White, *Photius*, 23.

⁹² I. Nicholas bu durumu eleştirse de kilise dışından kimselerin kısa sürede patrikliğe yükseltilmesi hem Doğu hem de Batı kiliselerinde daha önce uygulanmıştır. Hem doğulu hem de batılı kilise otoriteleri özellikle kriz dönemlerinde sivil bürokrasiden güvendiği kimseleri kilise hiyerarşisine katmış ve onları kısa sürede en yüksek unvanla onurlandırmışlardır. Bu duruma en iyi örnek Batı'da Milan valisi olan Ambrose'un 374 yılında Milan Piskoposluğu'na atanmasıdır. Doğu'da ise *protoasecretaris* Tarasios aynı şekilde sivil bürokrasiden gelmiştir. Ancak bu pratik zamanla batıda uygun bulunmamış ve hatta Papa III. Stephanus tarafından yasaklanmışsa da kilise ile siyasetin daha iç içe olduğu Doğu'da devam etmiştir. Chadwick, *East and West*, 129-131; Papa III. Stephanus'un kilise dışından kimselerin piskoposluğa seçilme haklarını kaldırması için bk. sf. 15-16.

⁹³ Chadwick, *East and West*, 137.

kanonlar 11. yüzyıldaki kanonlarda bu konsile yapılan atıflardan çıkartılmıştır. Bu durumun sebebi ileride bahsedilecek olan 869-870 yıllarında toplanan Ignatius yanlısı Konstantinopolis Konsili'ndeki din adamlarının 861 Konsili dökümanlarına zarar vererek onları yok etmesidir.⁹⁴

İmparator III. Mikhail'in başkanlığında toplanan ilk oturumda Konstantinopolis Kilisesi, Ignatius ve Photius meselesi çözüldüğünden dolayı bunu tartışmanın bir öneminin olmadığını ancak son kararın yine Konstantinopolis Kilisesi tarafından verilmesi şartıyla Papa I. Nicholas'ın talebi üzerine bu konunun tekrardan tartışılacağını bildirmişlerdir.⁹⁵ Bu durum 451 Khalkedon Konsili'nden beri Roma Kilisesi ile hiyerarşik anlaşmazlık içerisinde olan Konstantinopolis Kilisesi'nin, Papalığı kendi iç işlerine karışmasını önlemek için önemli bir manevradır. Ignatius meselesinde oldukça iyi savunma yapan Photius taraftarları Papalık temsilcilerine 30. Apostolik Kanon'u okuyarak Ignatius'un kilise yönetimi tarafından değil Theodora tarafından patrikliğe atandığını dolayısıyla Ignatius'un patrikliğinin düşürülmesi gerektiğini savunmuşlardır.⁹⁶ Roma temsilcileri bu başarılı savunma karşısında 4. oturumda Ignatius'un azline ve Photius'un patrikliğine onay vermişlerdir. Illyricum meselesine ise konsil dilsiz ve sağır kalmış ve Papalık temsilcilerinin bu meseleyi konsil gündemine taşımalarına izin verilmemiştir. Photius'un çabalarıyla Gregorius Asbestos'un da azlini kaldıran kararı alan konsil daha sonra Konstantinopolis'teki manastırların tanzimi için çalışmış ve nihayetinde ikonoklazm hareketini bir kere daha mahkum edip II. Nicaea Konsili kararlarına bağlılıklarını bildirmişlerdir.⁹⁷

Papa I. Nicholas ve Roma'daki Ignatius destekçilerinden etkilenen temsilciler Konstantinopolis'e geldiklerinde beklediklerinden oldukça farklı bir tabloyla karşılaşmışlardır. Konsil sonrası Papalık temsilcilerinin gözünde Photius ve

⁹⁴ J. M. Hussey, *The Orthodox Church in the Byzantine Empire*, (New York: Oxford University Press, 1986), 74.

⁹⁵ Dvornik, *Schism*, 81.

⁹⁶ 30. Apostolik kanon: "Herhangi bir piskopos dönemin kilise dışı güçlerinin yardımıyla kilisenin kontrolünü ele alırsa onu ve onunla yakın ilişki içerisinde bulunanları azledin ve aforoz edin." William Andrew Hammond, I. Nicaea Konsili (325)'nden 1841 tarihine kadar olan tüm kanonları, Apostolik kanonlar ile birlikte 1844'te İngilizce'ye çevirmiştir. William A. Hammond, *The Definitions of Faith and Canons of Discipline of Sixth Ecumenical Councils with The Remaining Canons of The Code of the Universal Church*, (New York: S. W. Benedict Co., 1844), 193.

⁹⁷ Nicetas, *Vita Ignatii*, 53; Hammond, *Canons*, 194-196.

tarafkarları Roma'da bahsedildiği gibi kiliseye zarar vermemekte aksine kilise kanonları dahilinde hareket etmekteyken Ignatius yanlıları ise halihazırda kilisenin temeli olan kanonlarda kabul edilmeyen bir durumu desteklemekteydiler. İmparator III. Mikhail, Bardas ve Photius'un da diplomatik faaliyetleri neticesinde temsilciler Photius'un tarafında yer almış ve Papa I. Nicholas'ın onaylamayacağı bazı kararlara imzalarını atmışlardır.

2.2.2. 863 Roma Synodu

Papalık temsilcileri 861 Konsili kararlarını Papa I. Nicholas'a ulaştırdıklarında Nicholas elindeki sonuçtan elbette memnun olmamıştır. Temsilcileri, Konstantinopolis Kilisesi'ne karşı ellerinde tuttıkları en büyük kozlardan biri olan Photius'un patriklik meselesinde Photius yanlısı kararlar vermişler ve Illyricum meselesini konsil gündemine dahi getirememişlerdir. Hatta konsil açılışında okunan papalık mektubunun bazı yerleri Doğu Romalılar tarafından düzenlenerek Roma Kilisesi'nin kilise hiyerarşisinde birinci sırada olduğunu vurgulayan kısımlar çıkartılmıştır. Aynı dönemde rahip Theognostos'un öncülüğünde Roma'daki Ignatius yanlıları Papa I. Nicholas'ı Photius'a karşı yanlısı haberlerle etkilemekteydi.⁹⁸ Bu faktörlerden hareketle Papa I. Nicholas, yeni bir heyetle 18 Mart 862 tarihinde Photius'a ve doğudaki kilise temsilcilerine mektuplar göndermiştir. Bu mektuplarda Papalık temsilcilerinin Doğu Roma'dan rüşvet aldıkları için Photius'un patrikliğini onayladıklarını dolayısıyla aldıkları kararların geçersiz olduğunu vurgulayan Papa I. Nicholas, 863'te Roma'da yeni bir synod toplanacağını ve asıl kararın orada verileceğini bildirmiştir.⁹⁹

863 yılında Roma'da Lateran Kilisesi'nde yapılan konsilin hangi ayda gerçekleştiği tam olarak bilinmemekle birlikte konsilde bulunan din adamlarının hava sıcaklığından dolayı konsili daha havadar bir kiliseye taşımaları bu konsilin ilkbahar ya da yaz aylarında yapıldığı göstermektedir.¹⁰⁰ Serdica Konsili (343) 3. kanonunun¹⁰¹ Papa I. Nicholas'a verdiği yetkiyle toplanan bu konsilde, 861

⁹⁸ Dvornik, *Schism*, 90.

⁹⁹ Chadwick, *East and West*, 146.

¹⁰⁰ Hergenröther, *Photius*, 518; Dvornik, *Schism*, 97.

¹⁰¹ Serdica Konsili 3c. kanonu: "Eğer bir piskopos bir konsil sonucunda suçlu bulunur ve buna itiraz edilirse, itiraz edenler Aziz Petrus'un kutsal hatırasını onurlandırmalı ve Roma başpiskoposuna konu

Konstantinopolis Konsili kararları reddedilmiş ve Photius'un tıpkı bir gaspçı gibi Ignatius'un makamını elinden aldığı belirtilerek Photius'un azline ve Ignatius'un tekrardan Konstantinopolis patriği olarak tanınmasına karar verilmiştir. Papa I. Nicholas bununla da kalmayarak 861 Konstantinopolis Konsili'ne gönderdiği temsilcileri Porto'lu Radoaldo ve Ananghi'li Zacharias'ı Papalığa danışmadan kendi güçlerini aşan kararlara imza atmaları ve Photius ile komünyona girmelerinden dolayı azledip aforoz etmiştir. Aynı zamanda Photius'un patriklik yaptığı süreç içerisinde kilise hiyerarşisine atanan din adamlarının görevleri Roma Kilisesi tarafından yok sayılacaktır.¹⁰²

Konstantinopolis'e ulaşan 863 Roma Synodu kararları ne Doğu Roma yönetiminden ne de Konstantinopolis Kilisesi'nden bir muhatap bulmamış ve hatta Photius, Bardas ve III. Mikhail, Papa I. Nicholas'ın mektubuna cevap dahi yazmamışlardır. Bu durum Konstantinopolis'in, Roma'nın yetkisel ve hiyerarşik üstünlüğünü kabul etmediğinin en açık göstergesidir. Papalık açısından bakıldığında I. Nicholas'ın 863 Synodu kararlarına uymayan Photius açık bir şekilde Papalık otoritesine ve üstünlüğüne meydan okumuş ve kilise kurallarını ihlal ederek Konstantinopolis ve Roma kiliseleri arasında bir ayrılık ortaya çıkartmıştır. Bu ayrılığın her ne kadar teolojik bir yanı olsa da aslında politik bir arka planı da bulunmaktadır. Papalık ile Konstantinopolis Kilisesi arasında sürekli bir problem haline gelen Illyricum bölgesine ve bu mesele etrafında şekillenen *filioque* sorunu bu politik arka planının merkezindedir. Bunun sebebi Illyricum bölgesine yerleşmiş olan Bulgarların, kağanları Boris'in çağrısı ile, istemelerini Papalık, Konstantinopolis Kilisesi ve aynı zamanda Franklara Hıristiyanlaşmak belirtmeleridir. Illyricum bölgesinin dini yetkisi konusunda anlaşmaya varamamış olan Papalık ve Konstantinopolis önce Bulgar halkının bağlı olması gerektiler kilise üzerinde çekişmeler yaşayacak ve hemen ardından Bulgar topraklarındaki Batılı misyonerlerin *filioque* doktrinini yaymaları sebebiyle Konstantinopolis ile Papalık arasında büyük tartışmalar yaşanacaktır.

hakkında yazmalıdırlar. Eğer Roma başpiskoposu itirazı kabul eder ve suçlu bulunan kişinin yeniden yargılanmasına karar verirse bir konsil toplanmasına ve konuyu değerlendirecek olan hakimlerin atanmasına izin verir. Eğer Roma başpiskoposu itirazı kabul etmezse piskoposun suçlu bulunduğu kararı onaylar.” Hamilton Hess, *The Early Development of Canon Law and the Council of Serdica*, (Oxford: Oxford University Press, 2004), 179.

¹⁰² Nicetas., *Vita Ignatii*, 59.

Gerek 9. yüzyıl siyasi tarihi gerekse Hıristiyanlık tarihi açısından oldukça karmaşık olan Photius tartışması meselesinin daha iyi kavranabilmesi adına Roma ve Konstantinopolis kiliselerinin Illyricum bölgesi üzerindeki anlaşmazlıklarının kökeni, sebebi ve bu bağlamdaki ilişkileri incelenerek Bulgarlar'ın Hıristiyanlaştırılma sürecine değinilecektir. Photius tartışmasının politik arkaplanını oluşturan Illyricum bölgesi ve Bulgarlar'ın Hıristiyanlaşması meselesinin üzerinde durulduktan sonra Photius tartışmasının merkezinde yer alan ve tartışmanın teolojik boyutunu oluşturan *filioque* meselesi incelenecektir.

2.3. PHOTIUS TARTIŞMASINA DOĞRU: TARTIŞMANIN DİNİ VE POLİTİK ARKA PLANI

2.3.1. Konstantinopolis ve Roma Kiliseleri Arasında Hiyerarşi Meselesi

Hıristiyanlığın yayılmaya başladığı en erken dönemden itibaren Akdeniz'de Hıristiyanlar için önemli ve büyük merkezlerde kurulan kiliseler, sosyal hayatta ve bölge siyasetinde Hıristiyanlığın ağırlığını arttırmıştır. Akdeniz'de etkin olan Roma, Alexandria (İskenderiye) ve Antiochea (Antakya) kiliseleri Nicaea Konsili (325) ve I. Konstantinopolis Konsili (381)'nde alınan kararlarla antik geleneklerin savunucuları olarak belirli sınırlar dahilinde buldukları coğrafyalarda dini yönetme yetkisine sahip olurken Ierusalem (Kudüs) Kilisesi de erken dönem Hıristiyanlık tarihindeki yeri düşünülerek onursal haklara sahip olmuştur. Dini yönetme yetkisiyle donatılan bu kiliselerin meşruiyetleri ise apostolik geçmişlerinden gelmektedir: Roma ve Antiochea kiliseleri Aziz Petrus tarafından Alexandria Kilisesi ise havari Markos tarafından kurulmuştur.¹⁰³ Hıristiyanlık tarihi boyunca gerek politik sebepler gerekse farklı inanç yorumlarından dolayı bu kiliseler otoritelerini genişletmek ve hiyerarşik olarak kendinden üstün olanla mücadele etmek gayreti içerisine girmişlerdir.

Konstantinopolis ile Roma kiliseleri arasında başlayan ve 1054 yılındaki Büyük Ayrılık ile kısmen sonuçlanan mücadelenin temelinde tamamen olmasa da bu merkezlerin hiyerarşik mücadeleleri bulunmaktadır. 451 yılında kilise içerisindeki

¹⁰³ Milton V. Anastos, *Aspects of the Mind of Byzantium: Political Theory, Theology and Ecclesiastical Relations with the see of Rome*, (Burlington: Ashgate Publications, 2001), 21.

inanç sorunlarını çözmek ve kilise birliğini sağlamak amacıyla büyük umutlarla toplanan Khalkedon Konsili'nde her iki kilisenin bu mücadelesi açıkça ortaya çıkmıştır. Toplanma amacında pek de başarılı olamamış ve aldığı kararlar neticesinde kilise birliğini sağlamaktan ziyade Süryani, Kıptî ve Ermeni kiliselerinin Hıristiyan gövdeden kopmasına sebep olan bu konsilde Konstantinopolis ve Roma kiliseleri arasındaki hiyerarşik tartışma konsilde gündeme gelen XXVIII. Kanon sebebiyle daha ciddi boyutlara ulaşmıştır. Konsilin sonuna doğru Konstantinopolis Kilisesi'ni destekleyen din adamları, Roma Kilisesi temsilcilerinin haberi olmadan Bu konsilin sonuna doğru Konsatntinopolis'li din adamları, Roma Kilisesi temsilcilerine haber vermeden bir madde hazırlayarak bunu onaylamış ve kanonlar koleksiyonuna eklemişlerdir.

İki kilise arasında büyük problemlere sebep olan bu XXVIII. kanon kiliseler arası hiyerarşik düzenlemeyi ihtiva etmektedir:

“Kilise babaları haklı olarak Roma tahtına imtiyaz verdiler. Çünkü o imparatorluk şehriydi. Ve 150 dindar piskopos aynı düşünceyle Eski Roma ile aynı haklara sahip olan ve taht ile senato tarafından onurlandırılan Yeni Roma'nın kutsal tahtına eşit haklar verdiler. O, (Konstantinopolis) kilise meselelerinde de (Roma ile) aynı şekilde övülmesi gerektiğinden Roma'dan hemen sonraki sıraya koyuldu.”¹⁰⁴

Anlaşılacağı üzere bu madde ile Konstantinopolis, başkent olmasının ayrıcalığı ile kilise hiyerarşisinde Roma'nın hemen ardına, ikinci sıraya yerleştirilmiştir. Roma Kilisesi, “kilisemi bu kayanın üzerine kuracağım”¹⁰⁵ vurgusuyla kendi öneminin sadece başkent olmasından değil aynı zamanda apostolik bir kilise olmasından geldiğini vurgulayarak bu kararı protesto etmiştir. Dönemin papa I. Leo (401-474)'nun muhalefetinden dolayı bu madde Khalkedon Konsili kanonları koleksiyonuna giremese de hem Konstantinopolis Kilisesi'nin hem de Doğu Roma tahtının gerektiğinde referans alacağı bir madde olarak kalacaktır.¹⁰⁶

¹⁰⁴Hammond, *Councils*, 87.

¹⁰⁵ Matta 16:18.

¹⁰⁶ David M. Gwyn, “The Council of Chalcedon and the Definiton of Christian Tradition”, ed. Richard Price ve Mary Whitby, *Chalcedon in Context: Church Councils 400-700* içinde (Liverpool: Liverpool University Press, 2009), 7-26.

Altıncı yüzyıla gelindiğinde ise başta Roma ve Konstantinopolis kiliseleri olmak üzere kiliselerin hiyerarşi tartışmaları ve mücadelelerine son vermek adına en planlı ve büyük girişimlerden biri Doğu Roma İmparatoru I. Iustinianus tarafından yapılmıştır. Bu girişim beş büyük piskoposluğun politik ve dini önemi dikkate alınarak her birinin evrensel ve yerel etkilerinin Roma İmparatorluğu'nun siyasi hedefleriyle sıkı sıkıya bağlı olması sebebiyle geliştirilmiştir. Iustinianus'un Roma İmparatorluğu'nu diriltme politikası (*renovatio imperii*) politikasına uygun olarak oluşturulan bu sistem Roma, Alexandria, Antiochea, Kudüs ve Konstantinopolis kiliseleri arasında anlaşma sağlanmasının Roma İmparatorluğu'nun büyümesine doğrudan etki edeceği fikri üzerine temellendirilmiştir.¹⁰⁷

Pentarşi sistemine göre beş patrikliğin hepsi de eşit sayılmıştır. İnsan bedeninin beş duyusu gibi olan bu kiliseler ne birbirlerinden üstündür ne de birbirlerinden bağımsızdır. Beşi beraber bütünü yani Mesih'in vücudunu oluşturmaktadır. Dolayısıyla kilise ve devletin çıkarları doğrultusunda sorunlar bu beş kilisenin ortak eylemleriyle çözülmeli ve kararlar üstün olan kilisenin istediği gibi değil eşit olan bu beş kilisenin uzlaşması sonucu alınmaktadır.¹⁰⁸ Konstantinopolis Kilisesi tarafından kabul görmüş olan bu sistem Roma Kilisesi tarafından reddedilmiştir. Bunun temel sebebi ise Roma Kilisesi'nin bu sistem ile hiyerarşideki birinciliğini kaybetmesi ve akabinde evrensellik iddiasının yok olması tehlikesinin baş göstermesidir.

Ortaçağ boyunca her iki kilisenin sürekli olarak gündeminde olan Pentarşi sistemi Roma ve Konstantinopolis kiliselerinin çatışmayı ve mücadeleyi elden bırakmamasından dolayı belirli bir süre sonra işlemez hale gelmiştir. Sistem içerisindeki diğer kiliseler olan Alexandria, Antiochea ve Ierusalem kiliseleri ise yaklaşık bir yüzyıl sonra İslam hakimiyeti altında yaşamaya başlayacak ve dolayısıyla bu sistemin sembolik birer karakteri olarak kalacaklardır¹⁰⁹

Ortaçağ boyunca Papalık ile Konstantinopolis kiliselerinin gerek dini gerek politik tartışmalarında çözüm odaklı ortak bir otorite yaratamamalarının arkasında da bu

¹⁰⁷ Anastos, *Byzantium*, 23.

¹⁰⁸ Maria Grafova, "Constantinopolis of Emperors Rome of Popes in 6th – 8th Centuries: Dialogue and Separation", *Procedia*, 236, (2016): 327-332.

¹⁰⁹ Anastos, *Byzantium*, 46.

başarısız Pentarşi uygulaması ve bu uygulamanın Roma Kilisesi'nin apostolik hakları için oluşturduğu tehlike yatmaktadır. Krtistolojik ve teolojik tartışmaları her iki kilisenin de bu tartışmaları çözecek ortak bir otorite yaratamamalarından kaynaklanmaktadır. Photius tartışmasında da görüleceği üzere bazı siyasi güçlerin kendi politikaları yararına bu mücadeleye destek vermesi ve her iki tarafın zaman içerisinde geliştirdikleri kültürel farklılıklar her iki kilisenin birbirlerine karşı üstün olabilmek için verdikleri mücadelenin ateşini daha da arttırmıştır. Konu üzerine kısa bir okuma yapan kimse, Hıristiyanlığın en erken dönemlerinden itibaren gelişen bu faktörlerin, uzlaşmaz tavırlar eşliğinde 1054 yılındaki Büyük Ayrılığa yol açacağını kolaylıkla tahmin edebilir.

2.3.2. Papalık ile Doğu Roma İmparatorluğu arasında Illyricum Bölgesi ve Bulgarların Hıristiyanlaştırılması Meselesi

2.3.2.1 9. Yüzyıla Kadar Illyricum Bölgesi ve Papalık ile Doğu Roma İmparatorluğu İlişkilerindeki Konumu

Batı ve Doğu Roma İmparatorluğu arasında oldukça önemli bir noktada bulunan Illyricum, Roma İmparatorluğu'nun Balkan coğrafyasını kapsayan, Sirmium ve Thessalonica gibi önemli politik ve dini merkezler barındıran bir yönetim bölgesidir. Illyricum bölgesinin siyasi ve dini yönetimi üzerine tartışmalar bölgenin M.S. 395 yılında Doğu ve Batı Illyricum olarak bölünmesiyle başlamaktadır.¹¹⁰ Bu bölünme ile birlikte Doğu Illyricum üzerindeki dini yetkisini kaybeden Roma Başpiskoposluğu'nun elinde Dalmaçya ve çevresinden ibaret olan Batı Illyricum kalmıştır. Roma Başpiskoposluğu, Illyricum'daki dini yetki hakkının Aziz Petrus ile Aziz Paulus'a dayandırarak tüm Illyricum üzerinde hak iddia ederken Konstantinopolis Kilisesi ise Konstantinopolis'teki imparatorların stratejik yaklaşımlarını savunarak bu bölgedeki Doğu Roma varlığını korumaya yönelik politikalar geliştirmiştir.¹¹¹

5. yüzyıla gelindiğinde Batı Roma İmparatorluğu'nun çöküşü sırasında Tuna Nehri'ni geçen Avarlar ve Slav kabileleri Balkanlar'a inerek büyük bir yıkıma sebep

¹¹⁰ Charles A. Frazee, "The Balkans Between Rome and Constantinople in the Early Middle Ages 600-900 A.D.", *Balkan Studies* 34, 2 (1993):213-228.

¹¹¹ Dimitri Obolensky, *The Byzantine Commonwealth: Eastern Europe 500-1453*, (New York: Praeger Publishing, 1971), 38.

olmuş ve bu yıkım bölgede henüz yerleşmekte olan Hıristiyan kültürü de olumsuz etkilemiştir. Dalmaçya'nın en önemli şehirlerinden Salona, Avar akınları sonucu yıkılmış ve şehir piskoposu ile şehirdeki Hıristiyanlar Spalatum'a (günümüzde Split) ya da İtalya'ya kaçmıştır.¹¹²

Avarlar ve Slav kabilelerinin baskını sonrasında Illyricum bölgesinin demografik yapısını kendi politikaları dahilinde düzenlemek isteyen Doğu Roma İmparatoru Herakleios (610-641), Sırlar ve Hırvatlar ile iletişime geçerek onların Illyricum'a yerleşmelerini istemiştir. Böylece bölgedeki Avar gücünün kırılmasını planlayan Herakleios'un davetine Sırp ve Hırvat kabilelerin de olumlu yaklaşımları ile oldukça başarılı bir strateji geliştirilmiş ve dahası geleneksel dinlere sahip olan bu kabileler Hıristiyanlık ile ilk defa bu stratejinin uygulama sürecinde yakınlaşmışlardır.¹¹³ Doğu Roma, bölgeyi kendi politik ve stratejik planlarına göre yeniden düzenlerken Roma Başpiskoposluğu da aynı şekilde bölgenin tekrardan kalkınmasına için bölgedeki şehir yapılanmasına katkı sağlamış ve barbar akınları öncesi bölgede yaşayan Hıristiyan nüfusu tekrardan bölgeye çekmek için çalışmalar yürütmüştür. Bu yöndeki çalışmalar Salona'da doğan ancak küçük bir çocukken Avar saldırısı sonrası ailesiyle birlikte İtalya'ya göç eden Papa IV. Ioannes (640-642) döneminde hız kazanmıştır. Papa IV. Ioannes, başrahiplerinden Martin'i büyük maddi desteklerle Illyricum'a göndermiş ve bu destekle bölgedeki şehirlerin nispeten kalkınmasını sağlamıştır. Aynı zamanda bölgeye akınlarda bulunan barbar kabileler ile iletişime geçilerek bu kabilelerin esir olarak aldıkları Hıristiyanlar'ın kurtarılması için fidye anlaşmaları yapılmıştır.¹¹⁴

Papa I. Nicholas ve Photius dönemindeki Illyricum meselesinin temelini ise Papalık ile Doğu Roma İmparatorluğu'nun ikonoklazm tartışmaları üzerine anlaşmazlığı oluşturmaktadır. Doğu Roma İmparatoru III. Leo (685-741), 730 yılında ikonoklazmı ilk kez Doğu Roma İmparatorluğu'nun resmi politikası haline getirmiş ve kendi hakimiyeti altındaki kiliseleri de bu politikaya uymaya zorlamıştır. Dönemin papası II. Gregorius (715-731) Doğu'daki bu gelişmelerden haberdar edildiğinde III. Leo'ya

¹¹² Constantinus Porphyrogenetus, *De Administrando Imperio*. İng. çev. R. J. H. Jenkins, (Washington: Dumbarton Oaks Center for Byzantine Studies, 1967), 123.

¹¹³ Constantinus Porphyrogenetus, *Administrando*, 137.

¹¹⁴ Obolensky, *Eastern Europe*, 59.

hemen bir mektup kaleme alarak ikonoklazm politikalarının sağlam bir dini zemine oturmadığını bu sebeple halktan da destek bulamayacağını ve bunun kiliseye de zarar vereceğini belirterek imparatorun bu politikasının ne kadar yanlış olduğunu şöyle ifade etmiştir:

“Bu [ikon karşıtlığı] küçük çocukları dahi kızdırmaya yeter. Bir okula gir ve çocuklara ikon düşmanı olduğunu söyle, hepsi yazı tahtalarını bir anda başına fırlatacaklardır.”¹¹⁵

Papa II. Gregorius, bu mektubunda Roma Kilisesi'nin üstünlüğünü de vurgulayarak Roma'dan izin alınmadan kanon değişikliğinin yapılamayacağını ve dogmanın kilise içerisinde tartışılması gerektiğini belirterek imparator ya da herhangi bir siyaset adamının bu konuya değinmemeleri tavsiyesinde bulunmuştur. Bunun üzerine III. Leo, gerekli şartlar oluştuğu zaman imparatorların da dini kararlar alabileceğini savunmuştur.¹¹⁶

731 Şubat'ında ölen II. Gregorius'un halefi Papa III. Gregorius (690-741) da III. Leo'nun ikonoklast politikalarının karşısında durarak ikonoklazmı kınamak için bir konsil çağrısında bulunmuştur. 1 Kasım 731 tarihinde Aziz Petrus Kilisesi'nde toplanan konsil, görevini yerine getirerek ikonoklazmın Roma Kilisesi tarafından uygun bulunmadığını ve kınandığını bildirmiştir.¹¹⁷ Böylece Roma Kilisesi artık ikonoklazm karşıtı politikalarını da meşru bir zemine oturtmuştur. Papalık tarafından toplanan bu konsilinin haberini alan III. Leo, Papalık'ın hakimiyet alanını Doğu Roma karşıtı toplantılar için kullanmasına oldukça sinirlenmiş çeşitli düzenlemeler yaparak Papalık yetkisi altındaki Batı Illyricum bölgesi ile birlikte Sicilya ve Calabria gibi stratejik öneme sahip bazı bölgeleri de Doğu Roma İmparatorluğu

¹¹⁵ F. Dvornik, *Byzantium and the Roman Primacy*, (New York: Fordham University Press, 1966), 99.

¹¹⁶ İmparator'un kilise içerisindeki dini görevleri konsil çağrısında bulunmak ve oturumları yönetmektir. Ancak imparatora verilen bu yetkiler özellikle Doğu Roma İmparatorları tarafından gereğinden fazla kullanılarak *caesaropapism* sorununu ortaya çıkartmıştır. Bk Gilbert Dagron, *Emperor and Priest: The Imperial Office in Byzantium*, (New York: Cambridge University Press, 2003).

¹¹⁷ Anastos V. Milton, “The Transfer of Illyricum, Calabria and Sicily to the Jurisdiction of the Patriarchate of Constantinople in 732-733”, *Studies in Byzantine Intellectual History* IX, (1979): 14-31.

yetkisi altına alarak bu bölgelerin yıllık üç buçuk talent¹¹⁸ altın vergi gelirlerini de imparatorluk hazinesine transfer etmiştir. Buna ek olarak III. Leo, Sicilya ve Calabria halkı üzerindeki vergiyi yıllık üçte bir oranında arttırmıştır. Böylece Illyricum'un dini yetki alanı Konstantinopolis Kilisesi'ne idari yetki alanı ise kesin çizgilerle Doğu Roma İmparatorluğu'na bağlanmıştır. Bu süreçten itibaren Papalık, Doğu Roma'nın kendilerinden haksızca aldıkları Sicilya ve Calabria bölgelerinin yanı sıra Illyricum bölgesi meselesini her fırsatta imparatorluğun karşısına çıkartmıştır.¹¹⁹

Papa I. Nicholas dönemine kadarki süreçte Papalık ile Doğu Roma İmparatorluğu arasındaki Illyricum meselesi bu sefer Karolenjlerin de olaya müdahil olduğu Papa I. Hadrianus (772-795) zamanında tekrardan bir tartışma konusu haline gelmiştir. Doğu Roma İmparatorluğu'nu oğluyla birlikte yönetmeye başlayan imparatoriçe Irene (752-803), imparatorluğun ilk dönem ikonoklazmına son vermiş ve ikonoklazmın mahkum edilmesi için 787 yılında Nikaia'da bir ekümenik konsil toplamıştır.¹²⁰ II. Nikaia Konsili olarak bilinen VII. ekümenik konsilde Papalık temsilcileri ikonoklast III. Leo'nun Illyricum'un dini yetki alanını Papalık otoritesinden kopardığı dolayısıyla ikonoklazmın mahkum edileceği bu konsilde ikonoklast politikalar çerçevesinde yapılmış olan bu yanlışın düzeltilip Illyricum'un tekrardan Roma otoritesine kavuşmasının da sağlanmasını talep etmiştir. Irene ve konsilin dini temsilcileri bu talebe olumlu ya da olumsuz herhangi bir cevap vermemiş dolayısıyla Papalığın bu isteği bir muhattap bulamamıştır.¹²¹ Doğu Roma İmparatorluğu ve Konstantinopolis Kilisesi'nin bu tavrından memnun kalmayan Papa I. Hadrianus bu konuyu Karolenjlere rapor ederek Roma'nın hakkı olan bu bölgelerin Roma'ya geri verilmemesinden duyduğu üzüntüyü dile getirmiştir. Papa I. Hadrianus'un bu sitemi, Karolenjlerin yayılmacı politikalarına uygun düştüğünden hemen cevap bulmuş Franklar'ın bölgedeki etkin çalışmaları sayesinde kuzeybatı Illyricum'a yayılmış olan Sloven ve Hırvatlar Konstantinopolis Kilisesi yerine Roma Kilisesi'ne katılmak için başvuruda bulunmuşlardır. 788 yılında Slovenlerin prensi Cacatius (751-?)

¹¹⁸ Ölçmek ve tartmak anlamına gelen Grekçe bu kelime aynı zamanda antik bir ölçü birimine de verilen isimdir. Bir talentin miktarı 20 ila 60 kg arasında değişebilmektedir. bak. Andrew Sherwood ve diğerleri, *Greek and Roman Technology: A Sourcebook*, (New York: Routledge, 1998).

¹¹⁹ Frazee, *Balkans*, 220.

¹²⁰ Hussey, *Orthodox Church*, 79.

¹²¹ Hussey, *Orthodox Church*, 83.

Hıristiyan olmuş ve Slovenleri de Roma otoritesi altına sokmuştur. Hırvatlar da aynı yolu izlemiş ve 879'da Prens Branimir döneminde Hıristiyanlaşarak Roma Kilisesi otoritesini kabul etmiştir.¹²²

Ortaçağ boyunca Papalık otoritesinin ayakta kalmasını sağlayan temel karakterlerden biri olan I. Nicholas, 858 yılında Papalık tahtına oturduğunda Illyricum meselesini Papalığın önde gelen sorunlarından biri olarak görmüş ve bu sorunla özel olarak ilgilenmiştir. Çünkü bu dönemde bölgeye yerleşen önemli bir kitleye sahip Bulgarlar Hıristiyanlaşmak talebinde bulunmuştur. Her iki kilise için de yaşamsal öneme sahip olan bu talep Roma Kilisesi tarafından Illyricum bölgesini geri alma fırsatı, Konstantinopolis Kilisesi ve Doğu Roma İmparatorluğu tarafından da barbarlara bıraktıkları toprakları tekrardan ele geçirme fırsatı olarak görülmüştür.

2.3.2.2 Papa I. Nicholas ve Patrik Photius'un Illyricum Bölgesi'ndeki Bulgarları Hıristiyanlaştırma Mücadelesi

Batı Hun Devleti içerisindeki Türk kavimlerinden biri olan Bulgarlar, 7. yüzyılın son çeyreğinde Asparuh Han'ın önderliğinde Karadeniz'in kuzeyinden *Mikrá Skythia* (günümüzde Dobruca) bölgesine inerek burada yerleşmiş ve 680 yılında ilk Bulgar İmparatorluğu'nu kurmuşlardır.¹²³ Başlangıçta bölgedeki Slav halkları ve Doğu Roma İmparatorluğu ile iyi ilişkiler geliştiren Bulgarlar, Krum (803-814) döneminden Presian (836-852) dönemine kadar sürekli olarak yayılmacı bir politika izlemiş ve Illyricum bölgesinin büyük bir kısmını ele geçirmişlerdir. İlerleyen zamanlarda bölgede Doğu Roma İmparatorluğu'na karşı savunmacı politikalar izleyen Bulgar hanları, Doğu Roma ile anlaşıp Bulgarlarla mücadele edebilme ihtimaline karşılık bölgedeki Hıristiyan halkı Doğu Roma sınırından uzaklaştırarak kuzeye yerleştirmişlerdir.¹²⁴

852 yılında başa geçen Boris, seleflerinin aksine Hıristiyanlığa sıcak bakmıştır. Kaynaklara açıkça yansımaya da Boris'in Hıristiyanlığa bakışının ardında dini sebeplerin yanı sıra politik motivasyonlarının da olduğu bir gerçektir. Boris'in

¹²² Vana Zdenek, *The World of the Ancient Slavs*, (London: Orbis Publishing, 1983), 124-125.

¹²³ John V.A. Fine Jr., *Early Medieval Balkans: A Critical Survey from the Sixth to the Late Twelfth Century*, (Michigan: The University of Michigan Press, 1983), 121.

¹²⁴ Florin Curta, *Southeastern Europe in the Middle Ages 500-1200*, (Cambridge: Cambridge University Press, 2006), 148.

Hıristiyanlığın hükümdara verdiği Tanrı'nın temsilciliği rolünü kullanarak Bulgar ülkesindeki boyarların dini ve politik ayrıcalıklarını ve etkilerini azaltarak bu soylu sınıftan daha üstün bir pozisyona gelmeyi ve devlet yönetiminde tek söz sahibi olmayı planlaması bu politik motivasyonların en başında gelir. Nitekim Bulgarların Hıristiyanlığı kabulünden kısa bir süre sonra Hıristiyan olmamakta direnen boyarlardan bazılarının Boris'e karşı isyana kalkışmaları bu durumun en açık göstergesidir.¹²⁵

Boris, 863 yılında Hıristiyanlığı kabul etme kararını verdiği uzun süredir ittifakta olduğu Franklardan bir misyoner heyeti talep etmiştir. Boris'in coğrafi ve hatta kültürel olarak daha yakınında bulunan Doğu Roma İmparatorluğu yerine Franklardan yardım talep etmesi Balkanlar'da Hıristiyanlığı kabul eden Slavların da uyguladıkları ve Doğu Roma'nın kilise yoluyla Slavların iç işlerine müdahalelerini engellemek amacıyla yapılan politik arka plana sahip bir harekettir.¹²⁶ Doğu Roma İmparatorluğu'nun, kiliseyi kullanarak Bulgarların iç işlerine karışabileceğini düşünen Boris, bundan hareketle coğrafi ve kültürel uzaklığın daha fazla olduğu Franklardan misyonerler talep etmiştir. Franklara yapılan bu çağrının bir diğer sebebi de Boris'in en başından beri Roma ya da Konstantinopolis kiliseleri yönetimine girmek yerine bağımsız bir Bulgar başpiskoposluğu kurmayı planlamasıdır. Boris, coğrafi ve kültürel olarak Bulgarlar'dan uzakta kalan Franklar tarafından Hıristiyanlaştırıldıktan sonra, Franklar'ın, bu talebi Konstantinopolis Kilisesi'ne nispeten daha kolay kabul edebileceklerini düşünmektedir. Ancak ikinci dönem ikonoklazmının da azledilmesinin ardından bir kere daha yükselişe geçen Doğu Roma İmparatorluğu doğuda Araplarla olan mücadelesinde önemli zaferler elde ettikten sonra Balkanlar'a yönelmiş ve Franklar'ın Bulgarları Hıristiyanlaştırmasını engellemek adına bazı caydırıcı önlemler almıştır. III. Mikhail ve Bardas, Franklarla iletişim kuran Boris'e gözdağı vermek amacıyla Karadeniz'den Bulgar ülkesine doğru bir filo çıkartmakla birlikte Bulgar sınırına da ordu göndermiştir. Buna hazır olmayan ve o sırada ordusuyla birlikte kuzeybatı İlyricum'da olan Boris, ülkesine

¹²⁵ Obolensky, *Commonwealth* 85.

¹²⁶ Çünkü Doğu Roma imparatorluğu, kilise aracılığıyla Slavlar içerisinde ayrılıkçı hareketler çıkartabiliyor ve bu durum da Slavlar'ın hem politik hem de kültürel olarak Doğu Roma'ya boyun eğmeleriyle sonlanıyordu. Curtina, *Southeastern Europe*, 166-168.

dönerek Doğu Roma ile anlaşma yapmaya razı olmuştur. Bu anlaşmaya göre Boris, Franklarla daha önce yapmış olduğu ittifak anlaşmalarını bozmuş ve Hıristiyanlığı Doğu Roma İmparatorluğu aracılığıyla kabul ederek ülkesine Konstantinopolis Kilisesi'nden gönderilen Grek misyonerleri kabul etmiştir.¹²⁷ Kısa süre sonra Boris, Pliska'da Photius tarafından vaftiz edilmiş ve vaftiz babası olan İmparator III. Mikhail'in ismini almıştır.¹²⁸ Ancak Bulgar halkının Hıristiyanlaşması, Hıristiyan dünyaya yeni bir ivme getireceğine Papalık ve Konstantinopolis Kiliseleri arasındaki yetki alanı ve hiyerarşi çatışmasını daha da kızıştırarak ve Bulgar ülkesi bu iki gücün kendilerine bağlamak için uğraştıkları yeni mücadele alanı olacaktır.

2.3.2.2.1. Photius'un Bulgar Kağanı Boris'e Mektubu

856 yılında Boris hem günlük hayatta Hıristiyan pratiğine dair hem de bağımsız bir Bulgar kilisesi fikrine dair sorularının bulunduğu bir mektubu Konstantinopolis patriği Photius'a yollamıştır.¹²⁹ Günümüze fragmanlar halinde ulaşan Boris'in bu mektubuna kısa sürede cevap yazan Photius, mektubunda Hıristiyanlığın her türlü dinden daha yüksek bir seviyede olduğunu Hıristiyanlık inancının sistemleştirildiği ekümenik konsillerin kanonlarından alıntılar yaparak anlatmaktadır. Photius, Boris'in Hıristiyan olmasını ve halkının da hızlı bir şekilde Hıristiyanlaşmasını takdir etmiş ve Boris'e rol model olarak Büyük Konstantinos'u göstermiştir. Photius'un mektubunun bu aşamadan sonrası daha didaktik ve politiktir. Photius, mektubunun Hıristiyan bir hükümdarın halkına nasıl davranması gerektiği ve hükümdarın konuşma şekliyle ilgili öğütler verdiği bu didaktik kısımda hükümdarın iftiradan kaçınmasını, sözlerini tutmasını ve düşmanına dahi nefret beslememesi gerektiğini vurgulayarak halktaki farklılıkları Hıristiyanlık ile uyumlu hale getirmek gerektiğini önermiştir.¹³⁰

Ancak Photius'un mektubu Boris açısından hayal kırıklığı yaratmıştır. Oldukça ağır bir Grekçe ile yazılmış olan ve Eski ve Yeni Ahit'ten alıntılar ve göndermelerle

¹²⁷ Obolensky, *Byzantine Commonwealth*, 91.

¹²⁸ Boris'in Hıristiyan oluşunun bir diğer anlatısı ise şöyledir: "Bulgar çarı Boris, dönemin ünlü ikon çizeri olan Methodius'tan sarayının duvarlarına kuşlar ve bir aslan çizmesini ister. Bunun yerine Methodius, sarayın duvarına İsa'nın ikinci kere dünyaya gelişiyle ilgili bir resim çizer. Bundan etkilenen Boris, Methodius'u ödüllendirir ve Hıristiyan olur. Charles H. Robinson, *How Gospel Spread Through Europe*, (Oregon: Wipf and Stock Publishers, 1919),20.

¹²⁹ Bury, *Eastern Roman Empire*, 338.

¹³⁰ Obolensky, *Byzantine Commonwealth*, 93.

bezenmiş olan mektubunda Photius, Boris'in günlük hayatta Hıristiyan yaşamına dair sorduğu sorulara cevap vermek yerine bir hükümdar olarak sadece Boris'e nasihatlerde bulunmuştur. Bunun yanı sıra Boris'in Konstantinopolis Kilisesi'nin fikrini merak ettiği bağımsız Bulgar kilisesine dair soruları tamamen cevapsız bırakılmıştır.¹³¹

2.4.2.2.2. Papa I. Nicholas'ın Bulgar Kağanı Boris'e Mektubu: Responsa Nicolai papae I. Ad consulta Bulgarorum

Boris hem Konstantinopolis Kilisesi'nden aradığı cevapların hiçbirini bulamamış hem de aynı dönemde aldığı ülkesindeki Grek misyonerlerin Doğu Roma İmparatorluğu adına çalışıklarına ilişkin istihbaratından da oldukça rahatsız olmuştur. Bunun neticesinde Boris, 866 Ağustos'unda Papa I. Nicholas'a bir heyet ile değerli hediyeler ve bir mektup yollamıştır. Bu mektup Boris'in daha önce Photius'a sorduğu ancak yeterli cevap alamadığı 115 adet liturjik ve dinin günlük hayattaki pratiğine dair soruları içermektedir.¹³²

Boris'in Papa I. Nicholas'a sorduğu soruları konularına uygun bir şekilde gruplandırmak soruların amacını anlamaya yardımcı olacaktır. Boris'in sorularının bölündüğü ilk grup, *haçın takılma şekli, haçın öpüleceği durumlar, kiliseye her gidildiğinde ayin yapmanın gerekliliği, hadımlar tarafından öldürülen hayvanın etinin yenilmesinin günah olup olmadığı, kadınların kilise içerisinde başörtüsü takmasının gerekliliği, din adamı olmayan bir Hıristiyan'ın günde kaç kere dua etmesi gerektiği, evli din adamlarının kiliseden atılıp atılmayacağı, ve Hıristiyan bir hükümdara başkaldıranların cezası gibi günlük hayatı ilgilendiren meseleler oluşturmuştur. İkinci grup ise askeri kamplarda nasıl ibadet edileceği, pagan olan ebeveynler için dua edilip edilmeyeceği, Cumartesi ya da Pazar günleri çalışmanın sakıncaları, masada herhangi bir din adamı olmadan haç çıkartıp yemek yemenin onaylanabilir olup olmadığı gibi ibadet ile ilgili sorulardan oluşmaktadır. Bu kısımda aynı zamanda Boris, Konstantinopolis Kilisesi'nden gelen Grek misyonerlerin*

¹³¹ Pavel Stoyanov Murdzev, *Bulgarian Contribution in Building Byzantine Commonwealth in the Ninth and the Tenth Centuries*, (yayınlanmamış yüksek lisans tezi, East Tennessee State University, 2003), 41.

¹³² Tamas Notari, Some Remarks on the Responsa Nicolai papae I. Ad consulta Bulgarorum, *Acta Universitatis Sapientiae Legal Studies*, 4 1 (2015): 47-63.

Bulgarlara öğrettikleri doğu adetlerinin Papalık tarafından onaylanıp onaylanmadığını da sormaktadır. Bunların haricinde Boris'in Papalık'a da sorduğu bağımsız Bulgar Kilisesi sorusu da ayrı bir kategoride incelenmelidir. Bu sorular ile Boris, Papalık'ın kendisi haricindeki kilise otoritelerine bakışını ölçmeyi amaçlamıştır. Aynı zamanda Boris'in soruları dönemin Bulgar gelenekleri ve Bulgarların Hıristiyanlığa bakışını ve adaptasyon süreçlerini oldukça açık bir şekilde yansıtmaktadır.¹³³

Papa I. Nicholas, Konstantinopolis Kilisesi tarafından vaftiz edilen Bulgar hükümdarı Boris'in bu mektup ile Papalık'tan yardım talep etmesini bulunmaz bir fırsat olarak görmüş ve çok beklemeden 867 yılında Formosus adlı İtalyan bir piskoposun başında bulunduğu bir elçilik heyeti ile Boris'in aradığı cevapların bulunduğu ünlü mektubunu göndermiştir.¹³⁴ *Responsa Nicolai papae I. Ad consulta Bulgarorum* adıyla literatüre geçen ve tamamı günümüze ulaşan bu mektupta Papa I. Nicholas, Boris'in sorularına net ve tatmin edici cevaplar vermiştir. Boris'in sorularının hepsine verdiği cevapların ardından sıra bağımsız Bulgar kilisesi sorusuna gelince Papa I. Nicholas, bu sorunun stratejik önemini anlamış ve Boris'in tekrardan taraf değiştirmesini önlemek için Photius gibi bu soruyu görmezden gelmek yerine Bulgar kilisesinin henüz yeni bir kilise olduğundan şimdilik Papalık tarafından yönetilen bir başpiskoposluk olarak kalmasının daha iyi olacağını mektubu aracılığıyla Boris'e iletmıştır.¹³⁵

Papa I. Nicholas'ın cevaplarından oldukça memnun kalan Boris, ülkesindeki Konstantinopolis Kilisesi tarafından gönderilen Grek misyonerleri sınır dışı etmiş ve hızlı bir şekilde Papalık misyonerleri ile Frank misyonerlere kapılarını açmıştır. Tasfiye süreçlerinde Grek misyonerleri Franklar'dan gördükleri ve kendilerine yabancı gelen bazı Hıristiyan geleneklerini ve doktrinlerini kaydederek Konstantinopolis'e döndüklerinde bu gelenek ve doktrinlerle ilgili Photius'a bir rapor hazırlamışlardır. Bu raporda Photius'un dikkatini çeken gelenek ya da doktrin Franklar'ın Bulgarlara Paskalya orucunda süt ve süt ürünleri kullanımını öğretmesi ya da Grekler'in Bulgarlara yasakladığı birtakım aksesuarların ayin sırasında

¹³³ Notari, *Responsa*, 55.

¹³⁴ Curtina, *Southeastern Europe*, 179.

¹³⁵ Notari, *Responsa*, 59.

kullanımının Franklar tarafından serbest bırakılması olmamıştır. Photius'un bu raporlarda dikkatinş çeken ve her iki kilise arasında krize sebep olan durum Franklar'ın Bulgarlara Hıristiyan dogmaları arasında *filioque* doktrinini de öğretileridir. Photius ayrılığı ya da tartışması olarak adlandırılan sürecin temel sebebi olan *filioque* tartışması sadece litürjik bir tartışma olarak kalmamış Latin Batı ile Grek Doğu arasında o döneme kadar ki meselelerin çoğunu tekrardan günyüzüne çıkartmıştır. Doğu ve Batı'nın bu dönemde, birbirlerine karşı savunuları ve redleri her iki tarafta da derin bir etki bırakacaktır ve sonraki süreçte birleşme girişimleri sonuçsuz kalan her iki kilise de 1054 yılında Büyük Ayrılığı yaşayacaktır. Aynı zamanda bu tezin çekirdeğini oluşturan *filioque* tartışması Katolik ve Ortodoks kiliselerinin bugün dahi üzerinde anlaşılamadığı ve birleşmeyi engelleyen önemli bir meseledir.

2.4. DOĞU VE BATI KİLİSELERİ ARASINDA *FILIOQUE* DOKTRİNİ TARTIŞMASI VE PHOTİUS TARTIŞMASI

Filioque kavramı I. Nikaea ve I. Konstantinopolis konsillerinin ortak itikat metninin daha sonraki Latince kopyasında kutsal ruhun açıklandığı cümleye sonradan eklenerek Latin Batı'da kutsal ruh tanımına oldukça farklı bir açıklama getirmiş ve dolayısıyla Batı ile Doğu kiliseleri arasında tartışmaya sebep olmuştur. 325 yılında toplanan I. Nikaea Konsili'nde kararlaştırılıp 381 yılında toplanan I. Konstantinopolis Konsili'nde eklemelerle birlikte onaylanan Nikaea-Konstantinopolis itikat metninin Grekçe olan orijinal metninde kutsal ruh şu şekilde açıklanmıştır:

“καὶ εἰς τὸ Πνεῦμα τὸ Ἅγιον, τὸ Κυριον καὶ Ζωοποιον,
τὸ ἐκ τοῦ **Πατρος** ἐκπορευομενον.”¹³⁶

“ve Kutsal Ruh, hükmeden ve hayat veren **Tanrı'dan** gelir.”

Metnin daha sonra yazılmış olan Latince kopyasında ise *filioque* kavramının eklenmesiyle itikat batıda şu şekliyle anılmaktadır:

“Et in Spiritum Sanctum, Dominum et vivificantem, qui ex **Patre Filioque**
procedit.”¹³⁷

¹³⁶ J.N.D. Kelly, *Early Christian Creeds*, (London & New York: Longman, 1972), 215-216.

“ve Kutsal Ruh, hükmeden ve hayat veren **Tanrı’dan** ve **oğuldan** gelir.”

Yukarıda da görüldüğü üzere tam olarak “oğuldan” olarak çevirilen *filioque* kavramı Doğu ve Batı kiliseleri arasında teolojik ve kanonik bir takım problemler yaratmaktadır. Teolojik problem doktrinin direkt olarak kendisi olmakla birlikte kanonik problem kavramın Nikaea - Konstantinopolis itikat metnine eklenmesi ile oluşmaktadır. Buna bağlı olarak özellikle Photius dönemi ve sonrasında doğulu Hıristiyanlar *filioque* kavramını savunanlara karşı iki önemli soru yöneltmişlerdir. Bunlardan ilki “*filioque kavramı ile ortaya atılan kutsal ruhun hem babadan hem de oğuldan gelmesi doktrini İncil’e ve patristik öğretiyeye uygun bir doktrin midir?*” sorusudur. Bu soru ile doğulu Hıristiyanlar orijinal itikat metnine yapılan bu eklemenin dini kaynağını ve meşruiyetini ararken aslında yukarıda bahsedilen teolojik probleme değinmişlerdir. İkinci soru ise “*İsa Mesih’in bölünmez kilisesinin tek konsilinin kabul ettiği itikat metni değiştirilmeye ya da eklemeler yapmaya açık mıdır?*” sorusudur. Bu soru ise kavramın kanonik problemini oluşturan ve doğulu Hıristiyanlar tarafından yöneltilen bir sorudur. Photius döneminde daha yoğun tartışmaların merkezinde olan ve Papalık ile Konstantinopolis Kilisesi arasındaki ayrışmaya sebep olan *filioque* probleminin teolojik arka planını inceleyebilmek için ise tarihi süreçte bu problemin gelişimine kısaca değinmek gerekmektedir.

2.4.1. Patrik Photius ve Papa I. Nicholas Dönemine Kadar *Filioque* Doktrini ve Kutsal Ruh’un Kaynağı Meselesinin Tarihi Gelişimi

2.4.1.1. Doğu Patristik Geleneğinde Kutsal Üçleme ve *Filioque*’un Konumu

Kutsal Ruh’un oluşumu konusu *filioque* doktrini ile birlikte Konstantinopolis Kilisesi başta olmak üzere Doğu Hıristiyanlığı’nın en tartışmalı meselelerinden biridir. Yunan/Doğu patristik geleneği Kutsal Üçleme’yi karakterlerin hiyerarşik konumu ve tanrısal özleri açısından incelemektedir. Bu kısımda Doğu patristik geleneğinde Kutsal Üçleme meselesi, Alexandria Piskoposu Athanasius, Kör Didymus, Basileus,

¹³⁷ Hammond, *The Definition of Faith*, 60-61.

Nazianzus'lu Gregorius, Nyssa'lı Gregorius ve Alexandria Piskoposu Cyrillus'un eserleri ve savunuları doğrultusunda incelenecektir.

2.4.1.1.1. Alexandria Piskoposu Athanasius (295-373)

Batı'da Germen kabileleri arasında hızla yayılan Aryanizm'e karşı verdiği yoğun mücadele ile bilinen Alexandria Kilisesi'nin 20. patriği Athanasius (295-373), Ruh'un kökeninden çok kutsallığı meselesi ile ilgilenmiştir. Ruh'un kutsallığını kanıtlamak adına Baba ile Oğul'un ayrılmaz bütünlüğüne dikkat çeken Athanasius, Baba ile Oğul ve Oğul ile Kutsal Ruh arasında bir benzerlik formüle etmiştir. Bu inanç formülüne göre Baba ile Oğul'un aynı özden geliyorsa o halde Kutsal Ruh, Oğul'un da özüne sahiptir. Çünkü her ikisi de Baba'dan gelmektedir.¹³⁸ Kutsal Ruh'un hem Baba'dan hem de Oğul'dan geldiğini savunan Karolenj teologları başta olmak üzere, birçok *filioque* destekçisi Athanasius'un bu yorumunu kendi tezlerini doğrulamak için kullanmışlardır. Ancak Athanasius, eserinde hiçbir şekilde Kutsal Ruh'un hem Baba'dan hem de Oğul'dan geldiğini belirtmemiştir. Athanasius, bu formülünü açıklarken Oğul'un Baba'nın özüne sahip olduğunu çünkü Oğul'un Baba'dan geldiğini (εκ του πατρός), dolayısıyla Kutsal Ruh'un da Oğul'un özüne sahip olduğunu çünkü Oğul'un da Tanrı'dan geldiğini (εκ του θεού) savunmaktadır.¹³⁹

Grek patristik yazarlarının birçoğunun yaptığı gibi Athanasius da Kutsal Üçleme'yi bazı monarşist ilkelerle açıklamaktadır: Baba olan Tanrı benzersiz ilke ve kaynaktır. Kutsal Ruh, Oğul'a ait olmasına rağmen Baba'dan gelmiş ve Oğul aracılığıyla insanoğluna aktarılmıştır.¹⁴⁰ Kutsal Ruh, ne Oğul'un Tanrı'sı ne de Oğul'un Oğul'udur. O, Tanrı'dan gelmiştir ve Tanrı'dandır.¹⁴¹ Dolayısıyla Kutsal Ruh, Baba'dan gelerek Oğul'a verilmiş ve Oğul'un karakterinde parlayarak yeryüzündeki görevini yerine getirmiştir.¹⁴² Dolayısıyla Athanasius, monarşik sıralamasında Baba'dan sonra Oğul'u, Baba ile Kutsal Ruh arasında bir aracı olarak ikinci sıraya yerleştirmiştir.

¹³⁸ Athanasius, *Apologia Contra Arianos* NPNF II,4, 49; Athanasius, *Ad Serapionem*, ed. ve çev. C.R.B. Shapland (1951), *The Letters of Saint Athanasius Concerning the Holy Spirit*, I, 113.

¹³⁹ Athanasius, *Ad Serapionem*, I, 128.

¹⁴⁰ Athanasius, *Ad Serapionem* I, 108-109;128.

¹⁴¹ Athanasius, *Ad Serapionem* I, 89-90.

¹⁴² Athanasius, *Ad Serapionem* I,117.

Athanasius'un çok da açık olmayan Kutsal Üçleme yorumlarının *filioque* doktrinini savunduğu gerekçesiyle Karolenj teologlarınca kullanılmasının başlıca nedeni Athanasius'un yazılarının kopyaları oluşturulurken sonradan yapılan eklemeler ve Athanasius'a ait olmadığı halde onun kaleminden çıktığı düşünülen bazı pseudo-Athanasius eserleridir. Karolenj teologlarınca Athanasius tarafından yazıldığı düşünülen *De Incarnatione Contra Apollinarem*, *Sermo Maior de Fide*, *Expositio fidei*, *Interpretatio in Symbolum*, *Dialogi Contra Macedonianos*, *De Trinitate Libri XII* ve *Symbolum Athanasianum* gibi Ortaçağ boyunca Batı'da yaygın bir şekilde kullanılan metinler açık bir şekilde *filioque* doktrinini desteklemektedir. Ancak bu metinler üzerinde yapılan araştırmalara göstermektedir ki, *Sermo Maior de Fide* ve *Expositio fidei* Ancyra'lı Marcellus (374-?) tarafından; *Dialogi de Sancta Trinitate* ise Kör Didymus (313-398) tarafından yazılmıştır.¹⁴³ *De Trinitate Libri XII* ise 4. ve 5. yüzyıllarda Kutsal Üçleme üzerine yazılmış olan anonim eserlerin toplandığı bir koleksiyondur.¹⁴⁴

2.4.1.1.2.Kör Didymus (313-398)

Alexandria Kilisesi'ne bağlı olan Kör Didymus, *filioque* doktrinini konusunda başta Aziz Ambrosius olmak üzere Batılı birçok din adamını etkileyen nadir Doğulu yazarlardandır. Didymus'un Kutsal Üçleme üzerine yazdığı iki eserden *De Trinitate*'nin Eski Yunanca orijinali; *De Spiritu Sancto*'nun ise Aziz Hieronymus (347-420) tarafından yapılan tartışmalı Latince çevirisi günümüze ulaşmıştır.¹⁴⁵

Didymus, *De Trinitate*'sinde Doğu'nun Kutsal Ruh üzerindeki klasik patristik görüşünü sunmuştur. Didymus, Kutsal Ruh'un Baba'dan ebedi gelişi ile Oğul'un Baba'Dan ebedi yaratılışını sonsuz bir birliktelik içerisinde olan paralel durumlar olarak görmüştür. Didymus'a göre Kutsal Ruh, Baba'dan Oğul'a ilerlemiştir.¹⁴⁶ Açıkça görülmektedir ki Didymus, *De Trinitate* adlı eserinde Kutsal Ruh'un

¹⁴³ F. Scheidweiler, "Wer ist Der Verfasser des Sogenannten Sermo Maior de Fide?", *Byzantinische Zeitschrift*, XLVII, 1954, 333-357; Michael Ghattas, *Die Christologie Didymus' des Blinden von Alexandria in den Schriften von Tura*, SOK, (Hamburg: Lit Verlag, 2002), 32-33.

¹⁴⁴ Johannes Quasten, *Patrology, vol. III: The Golden Age of Greek Patristic Literature*, (Westminster: Newman Press, 1960), 33-35.

¹⁴⁵ Edward Siecienski, *The Filioque: History of a Doctrinal Controversy*, (New York: Oxford University Press, 2010), 36.

¹⁴⁶ Alasdair C. Heron, *Studies in the Trinitarian Writings of Didymus the Blind: His Authorship on De Trinitate*, (Doktora Tezi. Tübingen Üniversitesi, 1972): 76.

Baba'dan geldiğini belirterek *filioque* doktrinini destekleyenlerin kesinlikle reddettiği bir görüşü savunmaktadır. Aziz Paulus'un Tanrı'nın Ruh'u anlayışını Ruh'un Baba'dan gelişinin ebediliği ile Baba'dan yaratılan Oğul'un ebediliğini beraber ve paralel saymıştır. Kutsal Ruh Baba'dan gelmiştir ve Oğul'da yaşamıştır. Açıkça görülmektedir ki Didymus bu eserinde Oğul'un Baba'dan Oğul'a geldiğini ve Oğul'da kaldığını yazmaktadır.

Didymus, Kutsal Ruh üzerine yazmış olduğu ikinci eseri *De Spiritu Sancto*'da ise direkt olarak *filioque* doktrinini savunmaktadır. Didymus, bu eserinde Oğul ile Baba'nın Kutsal Ruh'ta bölünmez bir birliktelik yarattığını dolayısıyla Kutsal Ruh'un hem Baba hem de Oğul'dan geldiğini belirtmektedir.¹⁴⁷

Didymus'un yukarıda belirtilen iki eserinde birbirine zıt görüşler belirttiği kolaylıkla gözlemlenmekle birlikte bu durumun sebebi elbette Didymus'un yaşadığı fikir değişikliği değildir. Orijinali günümüze ulaşmayan *De Spiritu Sancto*'da var olan yoğun *filioque* savunusu, Aziz Hieronymus'un çevirisi sırasında ya da daha sonraki dönemde yapılan Latince kopyalarında esere *filioque* doktrini lehine eklemeler yapıldığının açık göstergesidir. Şüphesiz *De Spiritu Sancto* Didymus'un *filioque* doktrinini savunduğu iddiasıyla, sorgulanmadan Karolenj teologlar tarafından kabul edilmiştir. Başta Ratramnus ve Aeneas gibi Karolenj din adamları Photius'a karşı *filioque* doktrinini savunurken Doğulu kilise babalarının dahi *filioque* doktrinini savunduklarını göstermek için Didymus'un yazılarını kullanacaklardır.

2.4.1.1.3. Cappadocia Babaları

Anadolu'da 4. yüzyılın ikinci yarısında yeni bir ilahiyatçılar grubu olarak yükselişe geçen Cappadocia Babaları, Bizans Ortodoks Hıristiyanlığı'nın kurucuları arasında sayılmaktadır.¹⁴⁸ Basileus (329-379), kardeşi Nyssalı Gregorius (335-394) ve Basileus'un arkadaşı Nazianzus'lu Gregorius (330-389) adlı din adamlarından oluşan bu grubun yazdıkları metinlerde yer alan Kutsal Ruh tartışmaları Photius dönemindeki *filioque* tartışması sırasında her iki grup tarafından da kullanılmıştır.

¹⁴⁷ J.N.D. Kelly, *Jerome: His Life, Writings and Controversies*, (New York: Harper and Row, 1975), 154.

¹⁴⁸ Turhan Kaçar, *Geç Antikçağ'da Hıristiyanlık*, (İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Dergisi, 2009), 110.

Basileus, hem kilise içerisindeki sapkın akımları hem de teolojik çözümler yaptığı *De Spiritu Sancto* ve *Contra Eunomium* adlı eserlerinde Ruh'un tanrısallığını savunmuş ve bu savunularından dolayı Kutsal Ruh Doktoru unvanını almıştır.¹⁴⁹ Athanasius gibi Basileus da Kutsal Üçleme'yi monarşik bir sıra ile açıklamış ve Oğul'u Baba ile Kutsal Ruh arasına yerleştirmiştir.¹⁵⁰ Athanasius'a göre bu sıralamayı daha ayrıntılı ve açıklayıcı bir zemine oturtan Basileus, Kutsal Ruh'un Oğul aracılığıyla Baba'ya katıldığını ve Baba'nın da tabii olan öz ve kutsallığı Ruh'a, Oğul aracılığıyla ulaştırdığını belirtmektedir.¹⁵¹ Bu aracılığın da gerçekleşmesi için Baba ile Oğul'un arasında Kutsal Ruh'ta benzersiz bir ilişki içerisinde bulduklarını yazması Karolenj teologları tarafından Basileus'un *filioque* doktrinine inandığının işareti olarak yorumlansa da Basileus, *De Spiritu Sancto*'da Kutsal Ruh'un benzersiz özünün Baba tarafından sağlandığını vurgulamıştır.¹⁵²

Basileus'un arkadaşı ve aynı zamanda bir diğer Cappadocia Babası Nazianzus'lu Gregorius ise Doğu Hıristiyanlığı'nın Kutsal Üçleme konusundaki yorumlarında özel bir konuma sahiptir. Doğu Hıristiyanlığı'nın Kutsal Üçleme konusundaki dil ve düşünce yapısını şekillendiren Nazianzus'lu Gregorius, birlikte tek bir Tanrı'yı oluşturan Kutsal Üçleme'ye ait karakterlerin tanrısallığını, eşitliğini ve birliğini savunmaktadır.¹⁵³ Gregorius'a göre Kutsal Ruh, Baba'dan gelmiş ve Oğul'da karakter kazanarak bir birlik oluşturmuştur.¹⁵⁴

Kutsal Üçleme'yi monarşik yapılarla açıklayarak Baba'yı ilk sıraya yerleştiren Athanasius ve Basileus'un aksine Kutsal Üçleme'de birlik ve eşitliği savunan Gregorius, Kutsal Üçleme karakterlerini açıklarken kendisiyle çelişerek bu karakterler arasında Baba'nın benzersiz bir rolü ve yapısı olduğunu savunmuştur.¹⁵⁵ Kutsal Ruh'un şüphesiz Baba'adan geldiğini savunan Nazianzus'lu Gregorius'un

¹⁴⁹ Stephen Hildebrand, *The Trinitarian Theology of Basil of Caesarea*, (Washington D.C.: Catholic University of America Press, 2007), s. 12.

¹⁵⁰ Basileus, *De Spiritu Sancto*, İng. çev David Anderson, *Basil the Great on the Holy Spirit*, (New York: St. Vladimir's Seminary Press, 2001), 74-75.

¹⁵¹ Basileus, *De Spiritu Sancto*, 75.

¹⁵² Basileus, *De Spiritu Sancto*, 88.

¹⁵³ Christopher Beeley, *Gregory of Nazianzus on the Trinity and the Knowledge of God*, (Oxford: Oxford University Press, 2008), 129.

¹⁵⁴ Beeley, *Gregory*, 202.

¹⁵⁵ John McGuckin, *Saint Gregory of Nazianzus: An Intellectual Bibliography*, (New York: St. Vladimir's Seminary Press, 2001), 294.

söylevleri farklı yorumlara kapalı olması sebebiyle sadece *filioque* karşıtları tarafından kullanılan nadir kaynaklardandır.

Basileus'un kardeşi Nyssa'lı Gregorius ise özgünlüğü ve entelektüel yeteneği bakımından Cappadocia Babaları'nın en öne çıkanıdır.¹⁵⁶ Kutsal Üçleme düşüncesini Basileus ve Nazianzus'lu Gregorius'da görülen Baba'nın benzersiz rolü üzerine kuran Nyssa'lı Gregorius'u diğerlerinden ayıran ve öncü rol oynamasını sağlayan nokta onun Oğul'un hiyerarşik rolü ve yeri hakkındaki söylevleridir. Diğerleri Kutsal Ruh'un oluşum sürecinde Oğul'un Baba ile Ruh arasında rol aldığını ve aracı olduğunu belirtirken Nyssa'lı Gregorius Oğul'un ikinciliğinin ve aracılığının sadece Kutsal Ruh'un oluşum sürecinde değil her zaman geçerli olduğunu belirtmektedir.¹⁵⁷ Gregorius'un Oğul'a atfettiği bu ebedi görev Batı'lı teologlarca Doğu Hıristiyanları'nın tanrısal özü ikiye ayırdığı şeklinde algılanmış ve Photius dönemindeki *filioque* tartışmasında Karolenj teologlarınca Konstantinopolis Kilisesi'ni suçlamak için kullanılmıştır.

2.4.1.1.4. Alexandria Piskoposu Cyrillus (376-444)

Hıristiyanlık tarihi boyunca var olan kilise babaları ve kilise doktorları arasında en öne çıkanlardan biri olan Alexandria Piskoposu Cyrillus, Kutsal Üçleme meselesinde Athanasius'tan oldukça yoğun bir şekilde etkilenmiştir. Öyle ki, Cyrillus'un *Theasarus de Sancta et Consubstantiali Trinitate* adlı eserinin bir kısmı Athanasius'un *Contra Arianus III* eserinin bir kopyasıdır.¹⁵⁸

Kutsal Ruh'un Baba ve Oğul'un özlerinin birleşmesi olarak niteleyen Cyrillus, Kutsal Ruh'u, Oğul'a aidiyeti meselesi çerçevesinde incelemiştir. Oğul ile Kutsal Ruh arasındaki ilişkiyi benzerlikler kurarak anlatan Cyrillus'a göre Kutsal Ruh'u bal, Oğul ise baldan gelen tatlılıktır.¹⁵⁹ Ancak Cyrillus, yazılarında hiçbir zaman Kutsal Ruh'un hem Baba'dan hem de Oğul'dan geldiğini savunmamaktadır. Cyrilus'a göre Kutsal Ruh, Baba'dan çıkarak Oğul'a ulaşmıştır. Eğer Oğul, Tanrı'nın Oğul'u ise

¹⁵⁶ Stanley Burgess, *The Holy Spirit: Ancient Christian Traditions*, (Massachusetts: Hendrickson, 1984), 144.

¹⁵⁷ John Behr, *Nicene Faith II*, (New York: St. Vladimir's Seminary Press, 2004), 420.

¹⁵⁸ Richard Haugh, *Photius and the Carolingians*, (Massachusetts: Nordland Publishing, 1975), 189.

¹⁵⁹ Cyrillus, *Commentary on the Gospel According to John I*, LFC, ed. P.E.Pussey, (Oxford: James Parker & Co., 1874), 8.

doğuştan Kutsal Ruh'a sahiptir. Eğer, Kutsal Ruh, insanoğlunu kutsallaştırıyorsa o halde Oğul da kutsaldır. ¹⁶⁰

Cyrrill'e göre Kutsal Ruh, her şeyin kaynağı olan Baba'ya aittir. Eğer Baba, Oğul'a her şeyi vermişse Kutsal Ruh'u da vermiştir. Cyrrill'in görüşündeki esas nokta her şeyin kaynağı olan Baba'nın Kutsal Ruh'u Oğul'a vermesidir. ¹⁶¹ Dolayısıyla, Kutsal Ruh direkt olarak Oğul'dan gelmiş olsaydı o halde Baba'nın Oğul'a Kutsal Ruh'u "verme" işleminin herhangi bir anlamı olmayacaktır. Baba tarafından Oğul'a verilen Kutsal Ruh Oğul'a ait olur ve Oğul, Kutsal Ruh'tan bağımsız olarak hareket edemez. Cyrrill, bu noktada önemli bir benzerlik sunmaktadır: Parmakların ele ait olduğu gibi, Kutsal Ruh da Oğul'a ait ve Oğul ile özdeşdir ancak Baba'dan gelmektedir. Kutsal Ruh, Tanrı kelamının nurudur ve Oğul'un karakterinde parlamaktadır. Kutsal Üçleme'yi oluşturan Kutsal Ruh Baba'dan gelmiş ve Oğul'da görevini sürdürmüştür. ¹⁶²

Kutsal Ruh üzerine yazdıkları farklı yorumlamalara açık olan Cyrrillus, Aziz Augustinus ile birlikte Photius döneminde yaşanan *filioque* krizi sırasında Karolenj teologlarının tezlerini dayandırdıkları en önemli otoritedir. *Filioque* destekçileri Cyrrillus'un Kutsal Ruh ile Oğul arasındaki ilişki yorumlamalarını temel alarak Cyrrillus'un *filioque* savunucusu olduğunu belirtmişlerdir. Cyrrillus'un yorumlamalarını temel alan *filioque* destekçisi Ratramnus, Baba tarafından verilen Kutsal Ruh'un Oğul'a ait olmasının Kutsal Ruh'un özünde Oğul'un da katkısı olduğu anlamına geldiğini belirterek bu durumu Kutsal Ruh hem Baba hem de Oğul'dan geldiğinin bir işareti olarak yorumlamaktadır. ¹⁶³

Filioque karşıtları da *filioque* yanlılarının tezlerini reddederken Cyrrillus'un yorumlamalarını kullanmaktadır. Kutsal Ruh'un Oğul'a aitliği meselesinin Ruh'un kaynağı ile değil bağıllığı ile ilgili olduğunu dolayısıyla Cyrrillus'un yazılarında *filioque* doktrinini savunmadığını ve farklı bir perspektifle yorumlarda bulduklarını belirtmektedirler. Photius, *Mystagogy* adlı eserinde Ratramnus'a

¹⁶⁰ Cyrrillus, *John*, 172.

¹⁶¹ Cyrrillus, *John I*, 174.

¹⁶² Cyrrillus, *John IV*, 402.

¹⁶³ Ratramnus'un *filioque* savunması için bak. s. 71-73.

cevaplar verdiği kısımda Oğul'un Kutsal Ruh'u ifadesinin Kutsal Ruh'un Oğul'dan geldiğini değil Baba'dan gelip Oğul'da karakter bulunduğunu belirterek Cyrillus'un Kutsal Ruh ile Oğul ilişkisi yorumlarına açıklık getirmiştir.¹⁶⁴Hem *filioque* destekçileri hem de karşıtları tarafından kendi tezlerini doğrular şekilde referans gösterdikleri Cyrillus'un yazılarından bu denli birbirine zıt yorumlamaların yapılabilmesinin sebebi onun Kutsal Ruh'un doğası ve kokeni meselesini Tanrı'nın özü çerçevesinde tartışmış olmasındandır. Cyrillus, Oğul'un Tanrı olan Baba'nın özünden geldiğini hem Oğul hem de Baba'nın Kutsal Ruh'a sahip olduğu ve bu üçlünün ayrı düşünölemeyeceği yorumu her iki taraf için de tarihi süreçte karşıt tezleri doğrulamak için kullanılmaya devam edilmiştir.

2.4.1.2. Batı Patristik Geleneğinde Kutsal Üçleme ve Filioque'un Konumu

Kutsal Ruh'un oluşum süreci tartışması nasıl ki Doğu patristik geleneğinde önde gelen tartışmalardan biri haline gelmişe Batı'da da özellikle Gaul, İtalya ve Kuzey Afrika'da popöler tartışma konularından biri olmuştur. Latin patristik geleneği Kutsal Ruh'un oluşum sürecini Ruh'un geçici ve sürekli rolü ve Kutsal Üçleme'deki karakterlerin ilahi doğası çerçevesinden değerlendirmiştir. Bu kısımda, Latin Patristik geleneğinin *filioque* doktrinine bakışını yansıtmak amacıyla Poitiers Piskoposu Hilarius, Milan Piskoposu Ambrosius ve Aziz Augustinus gibi önde gelen teologların tezleri değerlendirilecektir.

2.4.1.2.1. Poitiers Piskoposu Hilarius (315-367)

Batı'nın Athanasius'u olarak bilinen Poitiers Piskoposu Hilarius (315-367), *filioque* doktrini konusunda Latin Batı'nın önde gelen patristik kaynaklarındandır. Ruh'un Baba'dan ya da Oğul'dan geldiğine dair konuşanların tezlerini tartışmak amacıyla yazdığı *De Trinitate*'sinde Hilarius, Kutsal Ruh'un Baba'dan gelip Oğul'da son bulunduğunu savunmaktadır.¹⁶⁵

Oğul'un sıradan bir varlık olamayacağını belirten Hilarius, Baba ile aynı özden olduğunu belirterek eserinin bazı bölümlerinde Kutsal Ruh'un Baba'dan Oğul'a aktarıldığını vurgularken bazı bölümlerinde ise Oğul ile Baba'nın aynı özden

¹⁶⁴ Photius, *Mystagog*, İng. çev. Holy Transfiguration Monastery, *The Mystagogy of the Holy Spirit*, (New York: Studion Publishers, 1983,

¹⁶⁵ Hilarius, *De Trinitate*, *NPNF*, IX ,155-387.

olduğunu dolayısıyla Kutsal Ruh'un hem Baba hem de Oğul'dan çıkıp Oğul'un karakterinde parladığını savunmaktadır.¹⁶⁶

Her ne kadar Hilarius, *filioque* doktrininin savunucusu olarak gözülsse de *filioque* konusunda savunduğu görüşler diğer yazarlarda olduğu gibi açık değildir. Bu sebeple Hilarius'un yazıları *filioque* doktrinini destekçileri ve yandaşları tarafından farklı yorumlamalarla kullanılmıştır.

2.4.1.2.2. Milan Piskoposu Aurelius Ambrosius (340-397)

Ambrosius, kilise içerisindeki sapkın hareketlere karşı 381 yılında yazdığı *De Spiritu Sancto* adlı eserinde Kutsal Ruh'un kaynağı meselesine değinmiştir. Eski Yunan diline hakim olan Ambrosius, kendi eserini genel olarak Cappadocialı Babalardan biri olan Basileus'un *De Spiritu Sancto*'suna dayandırmıştır.¹⁶⁷ Ambrosius, Kutsal Ruh'un Baba'dan Oğul'a doğru ilerlediğini defalarca belirtirken, bazen de "Baba'dan ve Oğul'dan gelen Kutsal Ruh" ifadesini kullanmaktadır.¹⁶⁸ Ancak Ambrosius'un bu kullanımı, Kutsal Ruh'un Oğul yeryüzünde üstlendiği görevi belirtmekten ibarettir.:

*"Baba nasıl ki yaşamın kaynağı ise, kabul etmeliyiz ki Oğul da yaşamın kaynağı olarak görülmektedir. Çünkü, senin yüce adınla Tanrım, Oğul yaşamın kaynağı ise Kutsal Ruh da yaşamın ruhudur. Birçokları kutsal yazıların aksine sadece Baba'nın yaşamın kaynağı olduğunu belirtirken, kutsal metinler şöyle der: Yaşamın kaynağı Baba ile Oğul'da; Tanrı ile kelimadadır."*¹⁶⁹

Karolenj teologları Kutsal Ruh'un Oğul ile yeryüzünde olduğu sürece yapmış olduğu geçici görevi ile sürekli görevi arasında bir fark yapmadıkları için oldukça doğal bir şekilde Ambrosius'un *filioque* doktrinini savunduğunu belirtmişlerdir.

2.4.1.2.3. Aziz Augustinus (354-430)

Latin kilise babaları içerisinde en önemlisi sayılan ve Karolenj teologlarınca *filioque* konusunda en büyük otorite olarak görülen Aziz Augustinus, Kutsal Üçleme'nin

¹⁶⁶ Hilarius, *De Trinitate*, 233.

¹⁶⁷ Ambrosius, *De Spiritu Sancto*, NPNF, XLIV, 178.

¹⁶⁸ F.Homes Dudden, *The Life and Times of St. Ambrose*, (London: The Clarendon Press, 1935), II, 575.

¹⁶⁹ Ambrosius, *De Spiritu Sancto*, 215.

kaynağı üzerine yaptığı yorumlamalar ile *filioque* doktrininin felsefi alt yapısını oluşturmuştur.

Augustinus, 393 yılında henüz bir papaz iken Kuzey Afrika'lı piskoposların katılacağı bir konsilin hemen öncesinde Kutsal Üçleme ve *filioque* doktrini hakkında bir konuşma yapmıştır. Augustinus'un *De Fide et Symbolo* adlı eserinin dokuzuncu kısmını oluşturan bu konuşma Nicaea Konsili'nin Kutsal Ruh ile ilgili olan kısımlarını ele almaktadır.¹⁷⁰ Baba, Oğul ve Kutsal Ruh arasındaki ilişkiyi Cyrillus gibi benzetmelerle açıklayan Augustinus, bu benzetmeleri ilahi doğayı tanımlamak için değil görünür olan üç yapının birlikte hareket ederek oluşturdukları tekliği göstermek için yaptığını belirtmiştir.¹⁷¹

Kutsal yazıları yorumlayan teologlar arasında *filioque* meselesi henüz yoğun bir şekilde tartışılmaya başlanmamışken, Augustinus, Kutsal Üçleme'nin farklı yorumlarının yapıldığı düşünce okullarından bahsetmektedir.¹⁷² Augustinus, açık bir şekilde Kutsal Ruh'un oluşumunun kendiliğinden gerçekleşmediğini belirterek Kutsal Ruh'u oluşturan kaynağın bir bütünden ziyade iki farklı ve birbirinden bağımsız kaynaktan geldiğini savunanların düşüncelerini saçma ve tamamen yanlış bulmaktadır.¹⁷³ Baba ile Oğul'un özde birliğini öne çıkartan Augustinus, bu iki karakterin Kutsal Ruh ile bir araya gelmesi ile meydana gelen sistemin uyum içinde çalıştığını belirtmektedir.¹⁷⁴

Augustinus, Baba ile Oğul'un Kutsal Ruh'ta bir bütünlük yarattığı meselesine *De Fide et Symbolo*'sunda sempati ile tartışırken ve daha sonra kaleme aldığı *De Trinitate*'sinde açık bir şekilde savunmuştur. Karolenj teologlarının *filioque* doktriniyi savunurken yararlandıkları en önemli eser olan *De Trinitate*'de Augustinus Kutsal Ruh Baba ile Oğul'un karşılıklı ortak sevgisinin bir yansıması olarak görmektedir.¹⁷⁵ Oğul'un tekrardan dirilişinin ardından havarilerini Kutsal Ruh'la

¹⁷⁰ Augustinus, *De Fide et Symbolo*, ed. ve İng. çev. Baille, McNeille ve Van Dusen, LCC, XXVI, (Philadelphia: Wesminster Press, 1953), 353-369.

¹⁷¹ Augustinus, *De Fide et Symbolo*, 353-369.

¹⁷² Augustinus, *De Fide*, 362.

¹⁷³ Augustinus, *De Fide*, 364.

¹⁷⁴ Augustinus, *De Fide*, 364.

¹⁷⁵ Augustinus, *De Trinitate*, İng. çev. E. Hill ve J. Rotelle, *The Trinity: The Works of St. Augustine: A Translation for the 21st Century*, (New York: New City Press, 1991), 108.

esinlendirmesinin kendi doktrinin geçerliliğini gösteren en büyük örneklerden olduğunu kaydeden Aziz Augustinus, *filioque* tezinin temelini *De Trinitate*'sinde şöyle açıklamıştır:

*“Kabul etmeliyiz ki Baba ve Oğul, Kutsal Ruh’un kökenidir: Baba ile oğul nasıl ki tek hükmeden ve tek bir yaratıcıya referansla tek bir Tanrı ise aynı şekilde Kutsal Ruh’un da tek kökenidir...”*¹⁷⁶

Augustinus, İlahi varoluşun bütün biçimlerini ve yönlerini ilahi özle tanımlayıp sonuçta tüm bu formların mutlak bir sadelik içinde olduğunu belirterek İlahi özü açıklamaya girişen Augustinus, Kutsal Ruh’un özünü açıklamayı zor bir iş olarak görmüştür. Bu sebeple Augustinus, Kutsal Ruh’un özü konusunda yeterli bir tanımlama bulamadığını belirtmiş ve Kutsal Üçleme’nin tek bir öz oluşturabilmesi meselesini tartışmıştır¹⁷⁷. Burada Augustinus Kutsal Üçleme’yi oluşturan bir Baba, bir Oğul ve bir de Ruh’un tek bir tanrısal öz yaratmasının mümkün olduğunu savunmuştur. Bu üçlünün yarattığı öz ise tek bir Tanrı’yı oluşturmaktadır.

Augustinus Kutsal Ruh’un karakteri ve yapısını açıklarken kullandığı en zengin örnekleme sevgi diyalektiğidir. Augustinus’a göre sevgi de üç element bulunur: seven, sevgili ve sevginin kendisi. Buna göre Baba ile Oğul birbirini karşılıklı sevmekte ve Kutsal Ruh da bu sevginin bir ifadesi olarak ortaya çıkmaktadır.¹⁷⁸ Augustinus’a göre, Kutsal Ruh’un kaynağı düşünüldüğünde akla “en başta” Baba gelmektedir. Baba başlıca her şeyi meydana getirmektedir. Daha sonra Augustinus, Baba ile ilgili olan bu açıklamalarında “en baş” ve “başlıca” ifadelerini özellikle eklediğini belirterek Kutsal Ruh’u Baba’dan sonra oluşturan Oğul karakterinin de olduğunu savunmaktadır. Sonuç olarak Augustinus, Kutsal Ruh’un Oğul’dan gelmediğini söylemenin yanlış olduğunu çünkü Ruh’u meydana getirenin Baba ile Oğul’un ortak ve karşılıklı sevgisi olduğunu belirtmektedir.

Kutsal Ruh’un kaynağını İlahi özde bütünlük ve teklik çerçevesinde açıklayan Aziz Augustinus’un *filioque* doktrininin açık bir şekilde savunduğu yazıları özellikle

¹⁷⁶ Augustinus, *De Trinitate*, 199. Augustinus, aynı zamanda Baba ile Oğul’un maddesel ayrılığının olduğunu ancak özsel ayrılıkları olmadıklarını belirterek savunduğu bu doktrinde özsel olmasa da maddesel olarak Baba’yı üstte tutmuştur.bk. Augustinus, *De Trinitate*, 192.

¹⁷⁷ Augustinus, *De Trinitate*, 110.

¹⁷⁸ Augustinus, *De Trinitate*, 126.

Ratramnus ve Aeneas tarafından *filioque* savunusunda kullanılırken, Photius ise Augustinus'un bu yazılarına değerli kilise babaları da insandır ve hata yapabilirler yorumuyla yaklaşmıştır.¹⁷⁹

2.4.1.3 Tarihi Süreçte *Filioque* Doktrini

Augustinus'un sistemleştirdiği *Filioque* kavramı kendisinden sonra da bir inanç yorumu olarak özellikle Frank teologlarca kabul görmeye devam etmiştir. Fakat Nikaia (325) ve Konstantinopolis (381) konsilleri sonucunda ortaya çıkan itikat metninde Kutsal Ruh'un sadece babadan geldiği sonucuna varılmıştır. Üçüncü ekümenik konsil olan Ephesus Konsili'nde (431) Nikaia ve Konstantinopolis itikadının karşısında olan inanç sistemleri yasaklanmış ve dördüncü ekümenik konsil sayılan Khalkedon Konsili'nde (451) Nikaia ve Konstantinopolis itikadı haricinde başka bir inanç sistemini savunan Hıristiyan din adamlarının azline, kilise hiyerarşisi dışındaki Hıristiyanların da aforozuna karar verilmiştir.¹⁸⁰ Görüldüğü üzere, Photius dönemine kadar Batı ve Doğu kiliseleri arasındaki Kutsal Ruh doktrinleri sadece farklı yorumlamalar olarak kalmış ve teolojik çerçevede ve büyük buhranlara sebebiyet vermeden kilise içerisinde tartışılmıştır.

Filioque doktrininin Nikaia - Konstantinopolis itikat metnine resmi olarak dahil edilmesi ise 589 Toledo Konsili'nde gerçekleşecektir. Sevilya'lı Isidore'un ağabeyi Leandro (534-601) ve Vizigot kralı Reccaredus (559-601) önderliğinde toplanan ve ulusal kabul edilen bu konsil Vizigotlar'ın Aryanizm inancını bırakıp Roma kilisesi hakimiyetini kabul ettikleri konsildir.¹⁸¹ Aryanizmi terketmiş olan Vizigotlar'a, bu konsilde kilisenin ortodoks inanç metni olarak Nikaia – Konstantinopolis itikat metni *filioque* doktrini dahil edilerek okunmuş ve konsil sonrası Latince yazılan itikat metni kopyası da *filioque* doktrini eklenerek yazılmıştır. Richard Haugh bu eklemenin tamamen bilinçsizce yapıldığını ve Vizigotlar'ın Nikaia – Konstantinopolis itikat metninin orijinalinde de *filioque* kavramının bulunduğunu sandıklarını dolayısıyla konsilde metnin de o yönde okunduğunu yazmaktadır.¹⁸²

¹⁷⁹ Augustinus'un *filioque* savunusunun Photius tarafından kısa bir değerlendirmesi için bak. s.

¹⁸⁰ Canon I: *Kutsal Ekümenik Synod kimsenin farklı bir inancı öne sürmesine izin verilmeyeceğini belirtir... Eğer bunu yapacak olanlar piskoposlar ise azledin, keşiş ya da kilise dışından kimseler ise aforoz edin.* Hammond, *The Definition of Faith*, 105.

¹⁸¹ Haugh, *Photius*, 27.

¹⁸² Haugh, 29.

Ancak düşünüldüğünde şiddetli tartışmalar neticesinde Aryanist inancı henüz reddetmiş olan Vizigotlar'ın, sadece Baba'nın öz olarak Kutsal Ruh'un kaynağı olduğu ve Oğul'un Kutsal Ruh'a kaynaklık etmediği öğretisini benimsemelerinin Aryanist etkiden dolayı oldukça zor olduğu görülmektedir.¹⁸³ Çünkü, İsa'yı Baba'dan farklı olarak daha düşük bir seviyede tanrılaştıran Aryanizm inancını kısa süre önce reddetmiş olan Vizigotlar'a Kutsal Ruh'un sadece Baba'dan geldiğini ve Oğul'dan gelmediğini öğretmek onları tekrardan Aryanizm'e yakınlaştırabilirdi. Bu sebeple Vizigotlar'ın Roma Kilisesi'ne daha kolay adapte olabilmeleri için Latin Batı'nın o zamana kadar bir inanç yorumu olarak gördüğü *filioque* doktrininin Nikaia – Konstantinopolis itikat metninde inanç esasları arasında sayılması zorunluluğu doğmuştur.

Toledo Konsili'nden yaklaşık 200 yıl sonra *filioque* doktrini Photius ve Papa I. Nicholas dönemlerinin hemen öncesinde küçük bir krize daha yol açmıştır. 806 yılında Kudüs'ten Charlemagne'ın sarayına bir heyet ile gelen rahip Georg Egilbald ve Felix, Aachen'da Nikaia – Konstantinopolis itikat metninin *filioque* eklemeli haliyle okunduğuna tanık olmuş ve Kudüs'e döndüklerinde imparatorluk uygulaması olarak gördükleri *filioque* eklemeli okumayı uygulamaya başlamışlardır. Bunu farkedenden Kudüs'teki Grek din adamlarının yoğun muhalefet ve baskıları üzerine Kudüs'teki Latin din adamları dönemin papası III. Leo (795-816)'ya konu hakkında bir şikayet mektubu yazmışlardır.¹⁸⁴ Richard Haugh tarafından tamamı İngilizce'ye çevrilen bu mektubun içeriğinden yola çıkarak *filioque* eklemeli itikat metninin o dönemde emperyal yaptırımlar kazandığı görülmektedir. Bunun yanı sıra Latin din adamları papaya gönderdikleri mektupta Grek'lerin bu basit litürjik farklılığa verdikleri abartılı tepkiden dolayı şaşkınlıklarını belirtmişlerdir.¹⁸⁵ Bu şaşkınlıktan da *filioque* doktrininin 9. yüzyılın başında yarattığı basit algı gözlemlenebilir. Mektupta gözlemlenebilecek bir diğer ve belki de en önemli çıkarım ise Karolenjler ile Papalık'ın dönem itibarıyla güçlenmiş bağlarıdır. Çünkü Latin din adamlarını sapkın

¹⁸³ 325 Nicaea Konsili'nde mahkum edilen ve sapkınlık olduğu düşünülen bu inanç yorumu Kutsal Üçleme'yi yadsıyarak Oğul ile Baba'nın eşit olmadığını ve Baba'nın benzersiz olduğunu savunmaktadır. Aryanizm inancı ve Aryanist tartışma için bak. Kaçar, *Hıristiyanlık*, 52-123. Vizigot Aryanizmi için bk. Roger Collins, *Visigothic Spain 409-711*, (Cornwall ve Oxford: Blackwell Publishing, 2004), 38-64.

¹⁸⁴ Sicienski, *The Filioque*, 98.

¹⁸⁵ Haugh, *Photius*, 64.

olarak gören ve onları eleştiren Greklere, Latin din adamlarının mektupta şu şekilde cevap vermiştir: “*Kardeşim, sessiz ol. Çünkü bizi [Frank din adamlarına] sapkın olarak tanımlamak, [Papalık’ı kastederek] kutsal ve apostolik piskoposluğu heretik olarak tanımlamaktır.*”¹⁸⁶

Kudüs’teki Latin din adamları tarafından kendisine gönderilen bu mektuba cevaben Papa III. Leo da Doğu’nun tüm kiliselerine bir mektup göndermiştir. Bu mektupta Papa III. Leo’nun gösterdiği iki farklı tavır oldukça dikkat çekicidir. Kişisel olarak Kutsal Ruh’un hem Baba’dan hem de Oğul’dan geldiğine inanan Papa III. Leo, mektubun başında bunu belirtmiş ancak ilerleyen kısımlarda Franklar’ın Nikaea – Konstantinopolis itikat metninde yaptıkları bu yasadışı *filioque* eklemesini düzeltmelerini emretmiştir.¹⁸⁷ Görüldüğü üzere Papa III. Leo *filioque* doktrininin benimseyen papalardan birisidir. Ancak *filioque* ya da herhangi başka bir doktrinin Nikaea – Konstantinopolis itikat metnine eklenmesinin kanonlarca yasaklanmasından dolayı bu doktrinin itikat metnine eklenmesine karşıdır.

Papa III. Leo’nun mektubunun içeriğini öğrenen Charlemagne, Karolenj teologlarını çağırarak Grek din adamlarına yeni bir mektupla daha güçlü ve ikna edici cevaplar vermeyi planlamıştır. Charlemagne’ın bu çağrısı üzerine Kasım 809’da Aachen’da toplanan konsilde *filioque* doktrininin Nikaea- Konstantinopolis itikat metninde bulunduğu ve Batı Avrupa’da benimsendiği kabul edilmiştir.¹⁸⁸ Charlemagne, bu konsilde çıkan kararı Papa III. Leo’ya da onaylatmak ve *filioque* doktrininin itikat metninde yer almasının papa tarafından kabul edilmesini sağlamak amacıyla Roma’ya bir heyet göndermiştir. Günümüze kadar ulaşan ve yine Richard Haugh tarafından İngilizce’ye çevrilen Papa III. Leo ile Karolenj heyeti arasında geçen diyaloglar neticesinde Papa III. Leo önceki kararından vazgeçmemiştir. Papa, Franklara itikad metnini istedikleri gibi okuma hakkı vermiş ancak kendisinin de inandığı *filioque* doktrininin itikat metnine aykırı bir şekilde eklenmesinin yanlış olduğunu vurgulamıştır. Dahası papa Frank din adamlarına *filioque* doktrininin itikat metninden kaldırılması emrini yinelemiştir.¹⁸⁹ Papa bununla da kalmayarak *filioque* eklemesinin olmadığı orijinal itikat metnini Grekçe ve Latince olmak üzere 2 gümüş

¹⁸⁶ Haugh, *Photius*, 64.

¹⁸⁷ Haugh, *Photius*, 69.

¹⁸⁸ Collins, *Papacy*, 148-149.

¹⁸⁹ Haugh, *Photius*, 89.

arma üzerine yazdırıp Aziz Petrus Bazilikası'na astırmıştır.¹⁹⁰ Öyle ki, Papa III. Leo'nun bu tutumu Papalık'ın *filioque* konusunda Franklar'a karşı o zamana kadar verdiği en büyük reaksiyondur. Ancak, Franklar elbette Papa III. Leo'nun emirlerini dikkate almayacak ve Nikaea- Konstantinopolis itikat metnini *filioque* eklemesiyle birlikte benimseyeceklerdir. Dahası 9. yüzyılda Papalık ve Konstantinopolis Kilisesi'nin mücadele alanı olan Balkanlar'daki Pagan unsurları Hıristiyanlaştırma sürecinde Frank misyonerleri özellikle Bulgarlar'a Hıristiyanlığı *filioque* doktrini çerçevesinde anlatacaktır. Buradan da anlaşıldığı üzere, Papa I. Nicholas zamanına kadar Franklar'ın *filioque* ısrarlarına karşı papalar- bazıları bu doktrini benimsemiş olsalar bile- sürekli düzenli bir denge politikası izlemişler ve doktrinin içeriğine değil itikat metnine eklenmesine karşı çıkmışlardır.

2.4.2. Patrik Photius ve Papa I. Nicholas Döneminde Papalık ve Konstantinopolis Kilisesi Arasında *Filioque* Tartışması ve Photius Tartışması

Filioque doktrini Latin Batı'da öne sürüldüğü tarihten itibaren kristolojik ve triadolojik çerçevede yorumlanmıştır. Doğu Hıristiyanlığı'nın bu konuda yaptığı eleştiriler yine aynı çerçevede olmuş ve 9. yüzyıla kadar politik bir malzeme olarak kullanılmamıştır. Konstantinopolis patriği Photius ile Papa I. Nicholas'ın Bulgarların Hıristiyanlaştırılması konusundaki çekişmeleri, doğal olarak tartışmaları her iki tarafın da birbirinden farklı olan kilise gelenek ve öğretilerinin üzerine çekmiştir. Bu farklı öğretilerden en önemlisi de *filioque* doktrinidir. Franklar'ın Bulgar'a bu doktrini bir dogma olarak öğrettiklerini öğrenen Photius, bu konunun üzerine eğilmiştir. Ancak Photius'un *filioque* doktrini üzerinde durması elbette bu doktrini Grek misyonerlerin raporlarından öğrendiği anlamına gelmemektedir. Papa III. Leo zamanında Kudüs'te yaşanan *filioque* krizini bilen Photius'un bu meseleyi tartışmaya açma zamanının Boris'in tam da yüzünü batıya sırtını ise Doğu Roma'ya döndüğü zamana denk gelmesi Papa I. Nicholas ile patrik Photius arasında sürececek olan *filioque* tartışmanın güçlü politik yanını göstermektedir. Aynı zamanda henüz birkaç yıl önce Papa I. Nicholas'a gönderdiği bir mektupta Batı'nın ya da Doğu'nun birbirlerine kendi gelenek ve kültürlerini empoze etmemesi gerektiğini savunan

¹⁹⁰ Birkaç yıl sonra *filioque* krizi Photius ayrışması kapsamında yeniden patlak verdiğinde Patrik Photius Roma Kilisesi'nin de *filioque* doktrininin karşısında olduğunu Papa I. Nicholas'ın kanıtlamak için bu armaları, her ikisinin de Grekçe yazıldığı yanılığına düşse de, kanıt olarak gösterecektir. Sicienski, *Filioque*, 100-103.

Photius'un tavrındaki bu değişikliğin diğer sebebi ise Papa I. Nicholas'ın *Responsa ad consulta Bulgarorum* adıyla Boris'e gönderdiği mektuptaki yoğun Konstantinopolis karşıtı içerik olması muhtemeldir.¹⁹¹

2.4.2.1 Ayrışmanın Belgesi Olarak *Mystagogy*: Photius'un Doğulu Patriklere Gönderdiği Mektup ve *Filioque* Doktrinini Değerlendirmesi

Filioque doktrininin Nikaea – Konstantinopolis itikat metni içerisine eklenmesini ciddi bir mesele olarak gören ilk Konstantinopolis patriği Photius, 867 yılında Franklar'ın desteklediği filioque doktrininin yanlışlığı hakkında Doğu'daki hiyerarşi sahibi Antiochea (Antakya), Alexandria (İskenderiye) ve Ierusalem (Kudüs) patriklerine uzun bir mektup kaleme alarak bu konuda onları bilgilendirmeyi ve Papalık'a karşı doğulu patrikleri de yanına alarak elini güçlendirmeyi planlamış ve böylece tartışmayı evrensel kilise meselesi haline getirmiştir. *Mystagogy* adlı eserinin başlangıcı sayılan bu mektubuna “*adaletsizliği ellerinde tutan ve gerçeğe karşı mücadele eden bu kavgacı insanların kstahlıklarını yok eden çeşitli incelemeler yapılmıştır*”¹⁹² şeklinde başlayan Photius'un bu mektubu aynı zamanda her iki kilise arasındaki Photius ayrılığı adı verilen ayrışmayı başlatan bir protesto metni olarak değerlendirilebilir. Grek Doğu'nun kutsal üçleme ve *filioque* doktrinine bakışını Ioannes Damascus'un *De Fide Orthodoxa*'sından uzun bir süre sonra ilk defa Photius'un bu mektubunda açık bir şekilde ifade edilmiştir. Photius'un Doğu patrikliklerine gönderdiği mektup genel hatlarıyla incelendiğinde Konstantinopolis Kilisesi'nin *filioque* doktrinine bakışı ve ayrışmadaki rolü daha net bir biçimde anlaşılabilir:

“Hem Baba hem de Oğul, Kutsal Ruh'un kaynağı ise Kutsal lemenin hükmü ikili bir ilahiyat formuna dönüşür. Bir Hristiyan nasıl böylesine hatalı bir öğretiyi kabul eder? Bu ğreti, Hristiyanlığı klasik Yunan mitolojisi seviyesine düşürür. Eğer Kutsal Ruh'un Baba'dan gelişi mkemmел ve tamamlanmışsa o zaman Kutsal Ruh da mükemmeldir. Çünkü Baba mükemmeldir. O zaman Oğul'un Kutsal Ruh'a kaynaklık etmesine gerek var mıdır?... Oğul, Baba'nın kaynak olduğu süreçte aynı derecede

¹⁹¹ G.T. Dennis, “The ‘anti-Greek’ character of the *Responsa ad Bulgaros* of Nicholas I”, *Orientalia Christiana Periodica*, XXIV, (1958): 165-174.

¹⁹² Photius, *Mystagogy*, 46-47.

kaynaklık ediyorsa Kutsal Üçleme'deki Baba, Oğul ve Kutsal Ruh'un kendi öz karakterleri arasında herhangi bir ayırım kalır mı? Bu durum kişiyi yarı Sabellianizm¹⁹³ sapkınlığına düşürür... Çünkü Tanrı, kutsal olan doğasından dolayı değil kendine has olan hipostazından dolayı ilktir ve kaynaktır... Oğul [Tanrı'ya has hipostaza sahip olamadığından] ilk ve kaynak olamaz... Kutsal Ruh'un Tanrı'dan ve Oğul'dan geldiği öğretisi Tanrı'ya ve Oğul'u Tanrı ile Kutsal Ruh'tan daha yakın kılar. Çünkü böylece Oğul hem Tanrı'nın hem de kendinin öz hipostazına sahip olur... Kutsal Ruh'un Oğul'dan geldiğini savunmak Oğul'u Ruh'un varlığında Baba yapar. [Kutsal Ruh'un Babası yapar] Böylece Kutsal Ruh, torun olur. Kutsal Ruh'u torun olarak nitelemek de imkansızdır. Tanrı'ya savaş açma anlamına gelen bu küfür tüm kutsal peygamberlerle birlikte havarilere, din adamlarına, şehitlere de karşı gelmektedir.”¹⁹⁴

Photius, eleştirilerinin ardından Kutsal yazılardan örnekler göstererek Yeni Ahit'te de *filioque* doktrininin yerinin olmadığını savunmaktadır. Photius, Yeni Ahit'in *Romalılar* (8:9), *Galatyalılar* (4:6) ve *Filipililer* (1:19) gibi bölümlerden aslında Kutsal Ruh'un kökenine dair belirgin açıklamalara sahip olmayan bazı fragmanları örnek gösterdikten sonra Yeni Ahit'te Paulus'un neden Kutsal Ruh'u, Oğul'un ya da Mesih'in Ruhu olarak ifade ettiğini anlatmaktadır. Çünkü Paulus'un bu ifadesini Latin Batı, Yeni Ahit'te *filioque* doktrininin olduğu savunusunu yaparken kullanmaktadır. Photius ise bunu reddederek konuyu oldukça düz mantıkla şu şekilde ele alır:

“Paulus, ruhun Baba'dan geldiğini söyledi. Paulus ne söylüyorsa siz de aynısını söyleyin. Çünkü O, Oğul'un Ruhu derken, Kutsal Ruh'un Oğul'dan geldiğini söylemiyordu. Ama onlar [Filioque destekçileri] sadece Oğul'un Ruhu denildiği için Kutsal Ruh'un Oğul'dan geldiğine inanıyorlarsa aynı zamanda Baba'nın da

¹⁹³ Sabellianizm, Baba'nın benzersizliği ve tekliliğini savuruken aynı zamanda Oğul'a da tanrısallık atfeden modalist Monarkhianizm'in daha gelişmiş bir teolojik sistemi olarak Baba, Oğul ve Kutsal Ruh'un Tanrı'da birleştiğini savunan ve III. yüzyılda ortaya çıkan bir görüştür. Detaylı bilgi için bk. G.T. Stokes, “Sabellianism”, *A Dictionary of Christian Biography, Literature, Sects and Doctrines*, (London: John Murray, 1886), 567-569.

¹⁹⁴ Photius, *Mystagogy*, 50-53.

Oğul'dan geldiği savunuyorlardır. Çünkü Baba'da her yerde Oğul'un Baba'sı olarak anılmaktadır."¹⁹⁵

Photius *Mystagogy*'sinde, kilise babalarından ve Yeni Ahit'ten örneklerle yaptığı savunmasında ne Kilise babalarının sözlerinde ne de kutsal metinlerin kutsal sözlerinde *filioque* doktrininin yer olmadığını belirtmiştir.¹⁹⁶ Aslında, Photius'un bu savunusundan onun Latince ve Batı Hıristiyanlığı geleneği bilgisinin ne kadar zayıf olduğu ortaya çıkmaktadır. Çünkü daha önce de belirtildiği üzere başta Aziz Augustinus'un yazıları olmak Latin Batı'da Hıristiyan geleneklerinin sistemleştirildiği metinlerde *filioque* doktrini açık bir şekilde savunulmaktadır. Dönem itibarıyla Photius gibi bir alimin dahi Latince yazılmış olan dini kaynaklara ulaşımının dil engeline takıldığını düşünen ve konu üzerine çalışan modern araştırmacıların önemli bir kısmı Grekçe konuşan Doğu'nun bu dil engelinden dolayı *filioque* kavramını yanlış anladığını ve hatta *filioque* kavramını açıklarken dahi kullanılan kelimelerin Doğu'da ve Batı'da farklı içeriklere sahip olduğunun üzerinde durmaktadırlar.

2.4.2.2. 867 Konstantinopolis Konsili

Photius, mektubunda bu denli büyük bir problemin acil olarak toplanması gereken bir ekümenik konsilde çözülmesi gerektiğini vurgulamaktadır.¹⁹⁷ 29 Mart 867'de Kutsal Cumartesi günü Konstantinopolis patriği Photius başkanlığında Ayasofya Kilisesi'nde toplanan konsil hakkında günümüze oldukça az bilgi ulaşabilmiştir. Bunun sebebi ise iki yıl sonra gerçekleşecek olan ve Photius'un azledilmesi ile sonuçlanan 869 Konsili'nin, 867 Konsili dökümanlarını yakmasıdır. Ancak genelde Photius karşıtı kaynaklara yansıdığı kadarıyla Doğu piskoposluklarından da oldukça fazla sayıda din adamının katıldığı konsilde üç konu üzerinde durulmuştur. Bunlardan birincisi, Frank misyonerlerin Bulgarlara öğrettikleri yanlış geleneklerdir. Bu konudaki görüşmeler neticesinde Frank misyonerler gıyaben cezalandırılmış ve onların yaydıkları *filioque* doktrini mahkum edilmiştir. Konsilin ikinci önemli meselesi ise Papa I. Nicholas'ın doğu kiliselerine karşı *filioque* taraftarı Frankları

¹⁹⁵ Photius, *Mystagogy*, 53. Baba, Yeni Ahit'te Korintliler II 1:3; Efesliler 1:3 ve Koloseliler 1:3'te Oğul'un Babası olarak ifade edilmiştir. Siecienski, *Filioque*, 104.

¹⁹⁶ Photius, *Mystagogy*, 73-74.

¹⁹⁷ Photius, *Mystagogy*, 81.

açıkça desteklemesi olmuştur. Bu mesele üzerine tartışmalar sonucunda ise konsil, sapkınları destekleyen Papa I. Nicholas'ı gıyaben yargılanmış ve aforoz etmiştir. Konsilin son ve üçüncü konusu ise 867 Konsili'nin diğer ekümenik konsiller ile aynı yetki ve etkiye sahip olması tartışmasıdır. Bu tartışma sonucunda Konstantinopolis Kilisesi ve doğu kiliseleri 867 Konstantinopolis Kilisesi'ni 7. Ekümenik konsil olarak sayacak ancak Batı kiliseleri bu konsili tanımayacaktır.¹⁹⁸ Konsil sonrası Ayasofya'daki Theotokos mozaiğinin yerleştirilmesi adına düzenlenen törende verdiği vaazda 867 Konstantinopolis Konsili'nden de bahseden Photius, sadece birkaç ay sonra elinden alınacak olan zaferini aşağıdaki ifadelerle kutlamaktadır:

“Yayları gerin¹⁹⁹, zenginleşin ve hüküm sürün! Ey kutsal Üçleme de yaşayan ve takdire layık olanlar. Yayları gerin ve doğruluk, alçakgönüllülük ve dürüstlük için zenginleşin ve hüküm sürün! Amin.”²⁰⁰

2.4.2.3 Latin Batı'nın Patrik Photius'a *Filioque* Doktrini Konusunda Cevabı Papa I. Nicholas'ın Cevabı

867 Mart'ında kendisini aforoz eden bir konsilin toplandığından habersiz olarak Papa I. Nicholas, Photius'un Doğulu patriklere gönderdiği mektuptaki red ve savunulardan haberdar olmuş ve hızlı bir şekilde bu konuda Konstantinopolis Kilisesi'ne karşı cevaplar aramaya koyulmuştur. Photius, nasıl ki Papalık karşısında destek bulabilmek adına Doğulu patriklere yöneldiyse Papa I. Nicholas da Konstantinopolis Kilisesi'ne karşı destek bulabilmek adına Karolenj teologlarını destekleyeceğini bildirerek onlardan konuyla ilgili yardım istemiştir. Aynı zamanda oldukça hasta olan Papa I. Nicholas, Karolenjler'in önde gelen teologlarından olan Rheims'li Hincmar (806-882)'a 867 Ekim'inin son günlerinde bir mektup yazarak onu vasi ilan ederek *tüm Batı kilisesinin Grek imparatorların saldırısı altında* olduğunu ve Photius'un Doğulu patrikliklerine gönderdiği mektubun içeriğindeki her şeyi gereğince cevaplanması gerektiğini belirtmiştir. Bu sorumluluğu üzerine alan Hincmar, Batı Avrupa'daki geniş ağını kullanarak diğer Karolenj din adamlarına Photius'un

¹⁹⁸ Kelly, *Creeds*, 238; Dvornik, *Schism*, 121.

¹⁹⁹ Metaforik bir kullanıma sahip olan “yayları germek” ifadesini Photius, bu vaazında “amaca ulaşmak” anlamında kullanmıştır.

²⁰⁰ Photius, *Homilies*, 315.

Mystagogy'sine karşı cevaplar yazılması gerektiğini bildirmiştir.²⁰¹ Böylece I. Nicholas, Doğu kiliselerinin desteğini arkasına alan Photius'un karşısına Karolenj teologlarınca yönetilen Batı kiliselerini alarak iki kilise arasındaki kutuplaşmayı daha da ileri boyuta taşımıştır.

867 yılının Kasım ayında Hincmar'ın yaptığı bu çağrı birçok Karolenj teoloğuna ulaşmış ve Karolenj destekli Batı kiliseleri, sadece Photius'a değil aynı zamanda Doğu Roma İmparatorluğu'nun doğulu kimliğine ve imparatorların şahsına da oldukça ağır eleştiriler getirdikleri birtakım cevaplar kaleme almışlardır. Bu cevaplardan en ünlüleri ise günümüz tabiriyle ırkçı yaklaşımların bolca bulunduğu Paris Piskoposu Aenas tarafından yazılan *Liber Adversus Graecos* ile tartışmanın teolojik boyutuna daha çok eğilmiş olan Corbie'li Ratramnus'un *Contra Graecorum Opposita Romanam Ecclesiam Infamantium* adlı eseridir. Dönem itibariyle gelişen olaylar neticesinde ötekileştirilen Doğu Roma kimliğini ve Photius ayrılığının Batı Avrupa'daki yankılarını anlayabilmek adına bu iki eserin içeriğini açıklamak elzemdir.

2.4.2.3.1. Paris Piskoposu Aeneas'ın Photius'a Cevabı: *Liber Adversus Graecos*

858 ile 870 yılları arasında Paris piskoposluğu yapan Aeneas, Photius'un Doğu'lu piskoposlara yazdığı mektuba *Liber Adversus Graecos* adlı ünlü çalışmasıyla cevap vermiştir. Genelde patristik metinlerin toplandığı ve bu metinlerde hareketle belirli sonuçlara ulaşılan bu çalışma Karolenjlerin Doğu Roma algısını da gösteren oldukça önemli bir kaynaktır. Bu çalışmada Aeneas, hem Roma hem de Konstantinopolis kiliselerini karşılaştırarak “*Roma kilisesinin tahtına hiçbir sapkın oturmadiğini*” savunarak Konstantinopolis Kilisesi'nin ise “*sürekli sapkın hareketlerin yükseldiği her zaman tehlikeli bir merkez*” olarak tanımlamaktadır.²⁰² Bu sebeple “*bir zamanlar retoriğin anası ve liberal sanatların sürdürücüsü olan Yunanlar'ın şimdi Roma Kilisesi'ne ve hatta Latince konuşan tüm milletlere karşı nasihat vermeye girişti...*” şeklinde alaycı ve aşağılayıcı bir dille sadece Konstantinopolis Kilisesi'ni değil aynı zamanda Doğu Roma İmparatorluğu'nu ve dolayısıyla Grek Doğu'yu

²⁰¹ Haugh, *Photius*, 102.

²⁰² Paris Piskoposu Aeneas, *Liber Adversus Graecos*, ed. J.P. Migne ve F. Gallicis, *PL*, (Paris: Lutetiae Parisiorumi 1857), 686-687.

eleştirmektedir.²⁰³ Papalık ve Konstantinopolis Kilisesi arasındaki ilişkiyi bir savaş olarak gören Aeneas, bu savaşın sorumluları olarak Doğu Roma İmparatoru III. Mikhail ile Konstantinopolis patriği Photius'u göstermiş ve “*İnanıyoruz ki bilge kilise babaları ile birlikte biz, onlardan daha fazlayız*” diyerek dönemin bir çok Karolenj teoloğu gibi Dünya'nın sonunun Grekler'in Roma Kilisesi'ne saldırısı sonucunda olacağını belirtecek kadar Doğu Roma nefretini ileriye taşımıştır.²⁰⁴ Patrik Photius'un Doğulu piskoposlara gönderdiği mektupta Latin Batı'ya yapılmış olan suçlamaların ahmakça ve aptalca olduğunu savunan Aeneas, Roma Kilisesi'nin tarih boyunca doğru inancı izlediğini ancak Konstantinopolis Kilisesi'nin sürekli sapkın ataklarla sarsılmış olduğu karşılaştırmayı yaparak Greklerle yapılan bu savaşta İsa'nın kendilerinin yanında olduğunu ve savaş sonrası kazanacakları zafer ile papanın Tanrı'yı yücelteceğini belirtmiştir.²⁰⁵

Aeneas'ın oldukça ağır bir üslupla Photius'a yazmış olduğu bu cevap iki kilise arasındaki tartışmanın sadece bir doktrin meselesi olmadığını gözler önüne sermektedir. Aeneas'ın bu çalışması ile birlikte anlaşılmalıdır ki ayrışmanın tarafları artık Papalık ile Konstantinopolis Kilisesi'nden ziyade Latin Batı ile Grek Doğu'dur. Günümüz literatüründe Photius tartışması ya da Photius ayrışması başlığı altında ifade edilen bu süreçteki suçlamalar ve sözlü şiddet her iki tarafta da bir doktrin tartışması sırasında olmaması gereken seviyededir.

2.4.2.3.2. Corbie Piskoposu Ratramnus'un Photius'a Cevabı: *Contra Graecorum Opposita Romanam Ecclesiam Infamantium*

Photius'a ve Doğu Roma'ya teolojik ve politik verilmiş cevaplar arasından çıkan bir diğer önemli çalışma ise Corbie'li Ratramnus (800-870)'un *Contra Graecorum Opposita Romanam Ecclesiam Infamantium* adlı çalışmasıdır. Latin Batı'yı hem medeniyet hem de teolojik olarak Grek Doğu'dan üstün tuttuğu bu çalışmada Ratramnus, Grekler'in yaptığı en büyük inkarın filioque doktrini olduğunu belirtmektedir.²⁰⁶ III. Mikhail'i Roma İmparatoru yerine Greklerin İmparatoru

²⁰³ Aeneas, *Graecos*, 688.

²⁰⁴ Aeneas, *Graecos*, 688.

²⁰⁵ Aeneas, *Graecos*, 689.

²⁰⁶ Ratramnus, *Contra Graecorum Opposita Romanam*, PL, 282.

olarak tanımlayan Ratramnus, imparatorun Roma Kilisesi'ne yanlış, sapkın ve din dışı saldırılarda bulunduğunu öne sürmektedir.²⁰⁷ Tıpkı Aeneas gibi, gelinen bu noktanın sorumlularının önce imparator III. Mikhail ve daha sonra patrik Photius olduğunu vurgulayan Ratramnus'un bu cevabı aynı zamanda Doğu ile Batı tartışmasının kilise dışına çıkıp siyasallaştığının en net örneğidir. Grekler'in suçlamalarını basit ve cahilce gören Ratramnus, “*aptala kendi seviyesinde cevap ver*” ve “*yalanlarla yapılan şahitlik cezasız kalmaz*” gibi deyimlerle III. Mikhail ve Photius'u ağır bir şekilde eleştirirken Greklerin, sadece Roma Kilisesi'nin değil tüm Latin kiliselerinin hatalarını aradıklarını belirtmiştir.²⁰⁸ Ratramnus, Photius'un mektubunda reddettiği Kutsal Ruh'un Oğul'un ruhu olduğunu ve aynı zamanda Oğul'dan geldiğini açıklayarak Latin kiliselerine Greklerin saldırılarının en büyük nedeni olarak *filioque* doktrinini görmüş ve bu doktrine uymadıkları için Grekler'in Kutsal Ruh'a karşı küfür içinde olduklarını yazmıştır. Ratramnus, Doğu Roma imparatorlarının hastalıklı doktrinler altında ülkelerini yönettiklerini dolayısıyla Doğu'lu kilise babalarına dahi gereken önemi vermediklerini ve bu sebeple *filioque* doktrinini anlayamadıklarını savunmaktadır.²⁰⁹

Photius'un Doğu patrikliklerine gönderdiği mektuptaki Yeni Ahit alıntılarını kendi yorumu çerçevesinde değerlendirdiği için Photius'un Yeni Ahit'teki Kutsal Ruh'un Oğul'dan da geldiğine dair yapılan referansları görmediğini savunan Ratramnus, kutsal metinlerden verdiği birkaç örneğin ardından kendi tezini İsa'nın havarilerini Kutsal Ruh'la esinlendirmesi olayına dayandırmaktadır. Bu çerçevede Photius'a sorular yönelten Ratramnus, kutsal metinlerdeki özün *filioque* doktrini ile temellendirildiğini savunmaktadır.²¹⁰ Photius'a karşı yazılmış en kapsamlı ve en profesyonel cevap olarak nitelendirilebilecek Ratramnus'un bu eseri Karolenj teologları arasında da *filioque* doktrini savunusu adına yapılmış en detaylı çalışmadır.

Latin Batı ile Grek Doğu'nun mücadelesi Illyricum bölgesinin Papalık'a geri verilmesi karşılığında Photius'un patikliğinin onaylanması anlaşması ile başlamış,

²⁰⁷ Ratramnus, *Contra*, 282.

²⁰⁸ Ratramnus, *Contra*, 283

²⁰⁹ Sicienski, *Filioque*, 106; Haugh, *Photius*, 108.

²¹⁰ Ratramnus, *Contra*, 284-286.

Bulgarların bağımsız Bulgar kilisesi ve bazı siyasi çıkarları uğruna her iki kiliseyi Bulgar ülkesine çekmesi ile coğrafi bir merkeze oturmuştur. Bu merkezde bir süre oldukça yakın ilişkiler içerisinde olan Frank ve Grek misyonerler aralarındaki kültürel ve litürjik farklılıkları daha iyi anlamış ve bu farklılıkların en çok tartışılanı olan *Filioque* doktrini her iki kilise için oldukça yoğun bir tartışma kanalı açmıştır. Doğulu patrikleri arkasına alan Photius ile Karolenj teologlarını arkasına alan I. Nicholas ile başlayan bu tartışma, 876 yılında Papa I. Nicholas'ın ölmesi ve Konstantinopolis'te bir kere daha değişen siyasi havanın Photius'u patriklik tahtından etmesi ile kısa bir süre olsa da durulmuştur.²¹¹ Ancak bu derin tartışma nispeten daha sakin geçen bu kısa süreçte iki kilisenin tekrardan iyi ilişkiler yürütmesini engellemiş ve 877 yılında Photius'un bir daha Konstantinopolis patrikliğine getirilmesi ile tüm şiddetiyle devam etmiştir.

²¹¹ Dvornik, *Schism*, 132.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MAKEDON HANEDANI DÖNEMİNDE PHOTIUS TARTIŞMASI BAĞLAMINDA DOĞU ROMA- PAPALIK İLİŞKİLERİ

3.1. DOĞU ROMA İMPARATORLUĞU'NDA MAKEDON HANEDANI DÖNEMİ VE DEĞİŞEN DENGELER: III. MİKHAİL İKTİDARININ SONU VE PHOTIUS'UN AZLEDİLiŞİ

Papalık ile Konstantinopolis Kilisesi arasında teolojik tartışmalar çerçevesinde başlayan ve şiddetlenen filioque ihtilafı zamanla Batı'da Karolenj teologlarının Papalık'ın yanında yer almaları; Doğu'da ise doğu patriklerinin Konstantinopolis Kilisesi'nden yana tavır takınmaları ile Latin Batı – Grek Doğu arasındaki kültürel ve siyasi arka planlı çekişmeye dönüşmüştür. Bu çatışma her iki taraf için de en şiddetli dönemindeyken tam olarak bir sonuca ulaşılmeden geri plana itilmiştir. Çünkü 13 Kasım 867 tarihinde Papa I. Nicholas, kendisinin aforoz edildiği 867 Konstantinopolis Konsili'nin haberini alamadan ölmüştür. Batı'da Papalık tahtına I. Nicholas'tan sonra Franklar'ın da desteğiyle II. Hadrianus (792-872) oturacaktır.²¹²

Doğu Roma İmparatorluğu'nun başkenti Konstantinopolis'te de büyük sancılarla yeni bir dönem başlamaktaydı. İmparatorluğun Makedonia theması (Kuzeybatı Trakya)'nda dünyaya gelen Basileus, çalışmak amacıyla Konstantinopolis'e gelmiş ve bir süre sonra imparatorluk sarayında seyis olarak görevlendirilmiştir.²¹³ Kısa sürede sarayda oldukça önemli bir konuma yükselen Basileus, III. Mikhail'in en samimi dostu haline gelerek imparatorun metresi Eudokia Ingerina ile de evlenmiştir. Henüz yirmili yaşlarında ve eğlenceye düşkün olan genç Mikhail giderek Basileus'un nüfuzu altına girmiş ve Basileus ile birlikte Bardas'a karşı cephe almaya başlamıştır. 21 Nisan 865 tarihinde Mikhail'in emriyle, Bardas'ı, kendi elleriyle

²¹² *Liber Pontificalis*, II, 376.

²¹³ Ostrogorsky, *Bizans*, 216.

boğan Basileus'a Bardas'ın ölümünün ardından müşterek imparator unvanı verilmiştir.²¹⁴ İmparator III. Mikhail'den alabileceği her şeyi elde eden Basileus, imparatorun kolay yönlendirilebilir olması sebebiyle hızlı ve istikrarsız politik kararlar vermesi ve bu kararların Basileus'un konumunu sıkıntıya sokması sebebiyle Basileus, 23 Eylül 867 tarihinde de saraydaki bir davetin ardından sarhoş olan III. Mikhail'i yatak odasında öldürmüştür.²¹⁵

Amorion Hanedanı'nın sonunu getiren bu olaydan hemen sonraki gün Basileus, tek imparator olarak Doğu Roma tahtına oturarak Orta dönemde Doğu Roma'nın büyük siyasi ve kültürel yükselişini gerçekleştirecek olan Makedon Hanedanı'nı kurmuştur.²¹⁶ Tıpkı III. Mikhail ile Bardas'ın Theodora ile Theognostos'a yaptığı gibi İmparator I. Basileus da Amorion Hanedanı'na sadık olan ve kendi politikalarının karşısında gördüğü kişileri görevlerinden uzaklaştırarak amacına hizmet edecek olan kimseleri yerlerine getirmiştir. Doğu Roma içerisinde Ignatius yanlısı olan radikallerle anlaşıp onların desteğini alan I. Basileus döneminde yapılan en büyük politik değişiklik ise Papalık ile ilişkileri düzeltme amaçlı uygulamalara başlanmasıdır. Buna uygun olarak I. Basileus, Latin Batı ile olan tarihi mücadelenin sertleştiği 867 Eylül'ünün sonunda Konstantinopolis Patriği Photius'u görevinden azledip Skepe Manastırı'na sürgüne göndermiştir.²¹⁷ Bu gelişmeler neticesinde ilk dönem patrikliği 867 yılında son bulan Photius, 877 yılında ikinci defa patriklik tahtına çıkana kadar sürgünde büyük bir kısmı günümüze ulaşan mektuplar yazarak dış dünya ile iletişimini sağlamıştır. Photius, 10 yıldan daha kısa süren sürgün hayatının zorluklarını İmparator I. Basileus'a yazdığı 870 tarihli mektubunda dile getirmiştir. Photius, imparatora yazdığı bu mektupta kendisinden beklenen şekilde sürgün hayatının en kötü tarafının yanında kitaplarının olmayışı olduğunu yazacaktır.²¹⁸

²¹⁴ Theophanes, *CHR*, 94-95.

²¹⁵ Theophanes, *CHR*, 97.

²¹⁶ Bury, *Easten Roman Empire*, 179.

²¹⁷ Skylitzes, *Synopsis*, 93.

²¹⁸ "... Kulak ver Ey hayırsever imparator!... sürgünün yanında kitaplarımızdan uzaklaştırılmamız yeni, beklenmedik ve türetilmiş bir ceza şeklidir. Sebep nedir? Tanrı'nın sözleri de dahil tek bir söz duymamamız için mi? Bu lanetin sizin hükmettiğiniz dönemde çıkmamasını umuyorum: 'o günlerde az

Konstantinopolis'te ise Photius'un boşalttığı patriklik tahtına radikal grubun da ısrarı üzerine 858 yılında III. Mikhail, Bardas ve Photius ittifakı tarafından azledilmiş olan Ignatius ikinci defa patriklik yapmak üzere sürgün edildiği Therebinthos Adası'ndan Doğu Roma donanması eşliğinde Konstantinopolis'e getirilerek oturtulacaktır.²¹⁹ Geriye Photius'un azlinin meşru bir şekilde onaylanması için bir konsil toplamak kalmıştır.

3.1.1. 869- 870 Konstantinopolis Konsili

İmparator I. Basileus, hem patriklikteki hem de saraydaki yeni durumu yeni Papa II. Hadrianus'a bildirmek için 868 kışında Spatharios Euthymios'u Roma'ya göndermiştir. Euthymios'un verdiği haber karşısında heyecanlanan Papa II. Hadrianus, Photius'u öncelikle Roma'da aforoz etmek ve 867 Konstantinopolis Konsili'nde Photius tarafından Papa I. Nicholas'ın aforoz edilmesi meselesini görüşmek için İmparator I. Basileus'a bir mektup yazarak ondan Roma'da toplanacak olan bir konsil için imparatorluk temsilcileri talep etmiştir.²²⁰ Papalık ile olan ilişkiler bir an önce düzeltmek ve asıl mesele olan Balkanlar ile Suriye'ye yönelmek isteyen I. Basileus, bu isteği hemen yerine getirerek 869 yılının ilkbaharında Roma'ya bir elçilik heyeti yollamıştır. Bu heyette Ignatius'u temsilen Lilaison'lu Ioannes ile Photius'u temsilen Sardes'li Petrus da bulunmaktadır.²²¹

Doğu Roma heyetinin Roma'ya varmasından kısa bir süre sonra Santa Maria Maggiore Bazilikası'nda 10 Haziran 869 tarihinde toplanan Synod'da önce Photius tarafından toplanan 867 Konstantinopolis Konsili'nin kararları okunmuş ve ardından Photius'un patriklik yaptığı dönemde atamalar da dahil olmak üzere aldığı tüm kararlar geçersiz sayılarak Photius aforoz edilmiştir.²²² *Liber Pontificalis*'te aktarıldığı üzere synodun bitiminde Papa I. Nicholas'ı aforoz etmiş olan ve Photius tarafından toplanan 867 Konstantinopolis Konsili kararları Aziz Petrus Bazilikası'nın

ekmek olacak ve Tanrı'nın sözleri de az duyulacak'." White, To the Most Pious and Great Emperor Basil, *Photius*, 161.

²¹⁹ White, *Paramyhitikai Epistolai*, 34.

²²⁰ Theophanes, *CHR*, 103.

²²¹ *LP*, II, 177.

²²² Hammond, *Councils*, 263.

önünde yağmurlu bir günde yakılmıştır.²²³ Sonraki dönemde Photius karşıtı yazarlar ve teologlar yağmur yağdığı halde belgelerin yanarak yok olmasını bir mucize olarak yorumlayacaklardır.²²⁴ Belgeleri yakma olayının bir sonucu olarak 867 Konstantinopolis Konsili'ne dair çok az bilgi günümüze ulaşabilecektir. Papa II. Hadrianus, İmparator I. Basileus'a Roma'da toplanan bu synod hakkında bilgi verdiği mektubunda aynı şekilde Konstantinopolis'te de bir konsil toplanmasını ve orada da 867 Konsili kararlarının yakılmasını istemiştir.²²⁵

Papa II. Hadrianus'un Konstantinopolis'te de bir konsil kurulması isteğini kabul eden İmparator I. Basileus ve henüz patrik olan Ignatius'un hazırlık çalışmaları ve davetlerinin ardından Konstantinopolis Konsili 5 Ekim 869 tarihinde toplanmıştır.²²⁶ Konsil boyunca hem Papalık'ın hem de Doğu Roma'nın tüm bu olanların sorumlusu olarak gördükleri Photius, bir nevi ortak düşman kabul edildiğinden dolayı konsil her iki taraf için de barış içerisinde geçmiştir. Ancak ekümenik sıfatıyla toplanan bu konsilin Ayasofya'daki ilk oturumu beklenmedik şekilde sönük başlamış ve sadece 12 piskopos oturuma katılmıştır.²²⁷ Bu durum Doğu Roma'daki din adamlarının büyük bir kısmının ve konsile çağrılan diğer doğu patriklikleri temsilcilerinin hâlâ Photius'u desteklediklerinin en açık göstergesidir. Öncekinden daha da cılız bir sese sahip olan Ignatius taraftarları da Photius döneminde Papalık ile yaşanan *filioque* tartışmasının tüm Latin Batı'ya sıçraması ve Batı'dan gelen suçlamaların bir süreden sonra Photius'un politikalarını eleştirmekten çıkıp tüm Grek Doğu'ya yansımaları üzerine Photius'un yanında durarak kolektif şekilde tepkilerini göstermişlerdir.

Son oturuma kadar ancak 103 piskoposun katılımının sağlandığı konsilde bazı piskoposlar da Photius'un aforoz edilmesi kararını protesto ederek konsil sonrası oluşturulan kanon metnine imzalarını atmamışlardır.²²⁸ Konsilin son oturumunda ise Papalık temsilcilerinin de Papalık kararını uygulamayı diretmesi üzerine Photius aforoz edilmiş ve Konstantinopolis Patriği Ignatius'un bu görevi Papalık tarafından onaylanmıştır. Konsilde aynı zamanda tekrardan ikonoklazm lanetlenmiş ve kilise

²²³ LP., II, 178.

²²⁴ Dvornik, *Schism*, 143.

²²⁵ LP, II, 179.

²²⁶ Theophanes, *CHR*, 106; Skylitzes, *Synopsis*, 99.

²²⁷ LP, II, 181.

²²⁸ Hammond, *Councils*, 267.

görevlilerinin kıyafet düzeninde kilise içindeki davranışlarına kadar birçok mesele masaya yatırılarak güncellenmiştir.²²⁹ Sonucunda XXVII. kanon hazırlanmış olan bu konsil, Batı'da VIII. Ekümenik Konsil olarak tanınırken, Doğu kiliseleri konsilde dogmatik karar alınmadığını belirterek bu konsili tanımamaktadır. XI. yüzyılın sonunda Papa VII. Gregorius (1015-1085)'un kilise doktorları tarafından ilk defa ekümenik sıfatıyla anılan bu konsilin Doğu kiliselerince tanınmamasını asıl sebebi elbette Grek Doğu'yu savunan ve Papalık'ın hiyerarşik üstünlüğüne kafa tutan Photius'un aforoz edilmiş olmasıdır.

Konsil sonrası süreç her iki taraf için de kısa süreli ateşkes olarak tanımlanabilir. Ancak 869-870 Konstantinopolis Konsili'nin son oturumuna Bulgar kağanı gBoris tarafından gönderilen Bulgar heyetinin sürpriz bir şekilde katılması Papalık ile Doğu Roma arasında sadece birkaç gün süren suni barış havasını dağıtmaya yetmiştir. Bulgar meselesi Ignatius'un ikinci patriklik döneminin ana gündem maddesi olarak kalmış ve Ignatius bu konuda Photius'un Bulgar politikalarını takip ederek Doğu Roma'yı uzlaşma zemininden hızla uzaklaştırmıştır. Bulgar meselesi, Photius'un ikinci patriklik döneminin de gündeminde olacağından konuyu bütün olarak ele alma gerekliliği doğmuştur. Dolayısıyla Ignatius'un patriklik döneminde başlayıp Photius'un patriklik döneminde devam eden Bulgar meselesi ayrı bir başlık altında ileride incelenecektir.

Radikal politika yanlıları tarafından desteklenen I. Basileus, hem Papalık otoritesi ile uzlaşmanın zorluğunu Bulgar meselesinde deneyimlemiş hem de Ignatius'un otoritesini test etme fırsatı bulmuştur. Böylece I. Basileus, Papalık karşısında Photius kadar hızlı ve savunmacı manevralar yapamayan Ignatius'u patrik olarak atanmanın çok da akılcı bir tercih olmadığını deneyimleyerek görmüştür.²³⁰ Bunun üzerine 878 yılında Photius'u sürgünden çağırarak I. Basileus, onu sarayda oğlu Leo'nun öğretmeni olarak görevlendirmiştir.²³¹ Bu süreçte Ignatius ile de iyi anlaşan ve hatta bazı konularda Patrik Ignatius'u yönlendiren Photius, I. Basileus'un isteği

²²⁹ Tanner, *Councils*, 169.

²³⁰ White, *Paramyhitikai*, 39.

²³¹ Theophanes, *CHR*, 114.

üzerine zaten hasta ve yaşlı olan Ignatius'un ardından ikinci defa Konstantinopolis patrikliği tahtına oturmayı kabul etmiştir.²³²

3.2. 879-880 KONSTANTİNOPOLİS KONSİLİ VE PHOTIUS'UN İKİNCİ DÖNEM PATRİKLİĞİ (877-886)

Konstantinopolis Patriği Ignatius'un beklenen ölümü üzerine yapılan anlaşma gereğince 878 yılında Photius ikinci defa Konstantinopolis tahtına oturmuştur.²³³ Aynı dönemde Papa II. Hadrianus'un ölümünün ardından Papalık tahtına oturan ve I. Nicholas'ın mirasını korumayı kendine amaç edinen Papa VIII. Ioannes (?-882) de papa olarak görevine başlayalı sadece birkaç sene olmuştur. İmparator I. Basileus, hem Photius'un patrikliğini onaylatmak hem de yeni Papa VIII. Ioannes ile ilişkileri geliştirmek adına Ioannes'e bir mektup yazarak ondan Konstantinopolis'te toplanacak olan konsil için temsilciler talep etmiştir.²³⁴

İmparator I. Basileus'un temsilci talebini kabul eden Papa VIII. Ioannes'in temsilcileri 879 yılının bahar ayında Konstantinopolis'e varmış ve çok geçmeden konsil yine aynı dönemde açılmıştır.²³⁵ Konsilde belirli şartlarla Photius'un patrikliği papalık temsilcileri tarafından kolayca onaylanmıştır.²³⁶ Yaklaşık 400 din adamının toplandığı bu konsilin en önemli oturumu ise altıncı oturumdur. Bu oturumda Photius Ayrılığı'na sebebiyet veren *filioque* kavramı tartışılmış ve Photius'un uzun süredir mücadele ettiği bu doktrinin Nicaea- Konstantinopolis itikat metnine eklenmesi hem Doğu Romalı din adamlarınca hem de papalık temsilcilerince yasaklanmıştır.²³⁷

“Düşündüğümüz ve öğrettiğimiz kilise babalarından günümüze kadar gelen itikat dudaklarımız ve kalbimizle onaylanmıştır. Ve hepimiz yüksek sesle bildiririz ki bir itikat metni hiçbir şekilde değiştirilemez, ekleme ve çıkartma yapılamaz.... Bu kutsal ve ekümenik konsil tüm kutsal istek ve saf gayretle eski itikat metnini kabul eder... Ve

²³² White, *Paramyhitikai*, 42.

²³³ Dvornik, *Schism*, 149.

²³⁴ LP, II, 206.

²³⁵ Hammond, *Councils*, 284.

²³⁶ Papalık ile Doğu Roma'nın Photius'un patrikliğini onaylama karşılığında Bulgar kilisesi üzerine yaptığı anlaşma ilerleyen sayfalarda Bulgar meselesinin incelendiği başlığın altında ayrıntılı bir şekilde incelenecektir.

²³⁷ Hammond, *Councils*, 285.

[bu konsil] onu yüceltir, onun üzerine kurtuluş inancını kurar ve yüksek sesle onu savunur ki herkes öğrenebilsin...”²³⁸

Grekok Doğu'nun zaferi anlamına gelen bu oturumda alınan karar ile Photius tüm Latin Batı'nın filioque doktrinini birden reddedeceği yanılıgısına düşmüş ve bunu sonraki süreçte kaleme aldığı eserlerinde ve mektuplarında açık bir şekilde belirtmiştir.²³⁹ Halbuki Franklar, filioque konusunda Papalık emirlerini dikkate almadıkları gibi daha önce de görüldüğü üzere itikat metnine filioque doktrini eklemesinin yanlış olduğunu düşünen papaları da yazılarında acımasızca eleştirmişlerdir. Photius ise herşeyin bu denli kolay olmayacağını konsil sonrası Papa VIII. Ioannes'in kendisine yazdığı bir mektup ile anlayacaktır.

3.2.1. Papa VIII. Ioannes'in Photius'a Mektubu

Papalık temsilcileri, konsil kapandıktan bir süre sonra Roma'ya dönerek konsil sonucunda çıkan kararları ve patrik ile imparator tarafından gönderilen mektupları Papa VIII. Ioannes'e hızlıca ulaştırmışlardır. Papa, bu kararlar ve mektupları inceledikten bir süre sonra, 13 Ağustos'ta Photius'a bir mektup göndermiştir. Bu mektup Papa VIII. Ioannes'in 879-880 Konstantinopolis Konsili kararlarına ve Roma Kilisesi'nin filioque meselesine resmi bakışını göstermesi bakımından oldukça önemlidir. Papa VIII. Ioannes'in “Biz ve kilisemiz hakkında oldukça yanlış haberler duyduğunuzun farkındayız. Dolayısıyla konu üzerinde siz bize yazmadan önce ben konuya açıklık getirmek isterim”²⁴⁰ girizgâhıyla başladığı mektubunda Roma Kilisesi'nin değil Latin Batı'nın ve özellikle Karolenj teologlarının benimsediği bir doktrin olduğunu ve Nicaea-Konstantinopolis itikat metnine eklenmesinin Roma Kilisesi tarafından da sakıncalı bulunduğunu belirtmiştir. Papa VIII. Ioannes'in mektupta bu durumun Roma Kilisesi'nin dayattığı ya da desteklediği bir dogma ya da doktrin olmadığını ancak Batı kiliseleri tarafından Aziz Augustinus'tan itibaren bir gelenek halinde bu doktrine inancın sürdürüldüğünü vurgulamıştır. Papa

²³⁸ Konsilin altıncı oturumu sonucu yazılan bu karar metninin tamamını Hergenröther, Almanca'ya çevirmiştir. Hergenröther, *Photius*, 518.

²³⁹ Photius, *Mystagogy*, 83.; Photius'un Aquileia Piskoposu Walpert'a mektubu, çev. Richard Haugh, *Photius*, 137.

²⁴⁰ Papa VIII. Ioannes'in Patrik Photius'a yazmış olduğu bu mektup F. Dvornik tarafından *Photian Schism* kitabında, Richard Haugh tarafından ise *Photius and the Carolingian* kitabında orijinal metninden çevrilmiştir. Dvornik, *Schism*, 205; Haugh, *Photius*, 129.

VIII.Ioannes'in bu vurgusu daha önce Kudüs'te patlak veren filioque problemi sonrası gelişen olaylarda Papa III. Leo'nun kişisel inancından ziyade papalık unvanının gerektirdiği şekilde duruma yaklaşması ile paralel bir örnektir. Photius'a "*bilge hazretleri*" olarak seslendiği mektubunda *filioque* doktrininin Roma Kilisesi tarafından da itikat metnine eklenmesinin doğru bulunmadığı örneklerle detaylıca anlatıldıktan sonra Papa VIII. Ioannes, Photius'a Roma'nın bu konudaki güncel politikasını şu sözlerle açıklamaktadır:

*"...Ancak, siz bilge hazretlerinin de çok iyi bildiği gibi yıllardır yerleşmiş olan bir geleneği birden değiştirmek çok zordur. Dolayısıyla, biz bu konudaki en uygun politikanın kimsenin itikat metnine yasa dışı ekleme yapmayı terk etmesi konusunda zorlanmaması olduğuna inanıyoruz. Bunun yerine onlara bilgelik ve ıımlılıkla yaklaşarak, yavaş yavaş bu küfürden vazgeçmeleri için uyarılar yapmalıyız. Dolayısıyla bizim de (Papalık) bu düşünceyi (filioque) paylaştığımızı düşünenler doğru düşünmemektedirler. Ancak, bizim içimizde itikat metnini değiştirmeye cüret edenlerin olduğunu düşünenler doğru düşünmektedirler. Patrik hazretleri olarak iftiradan kaçınmalı ve tek vücut olan kilisemizden ayrılmamalısınız. Bunun yerine, hızlı ve aktif bir şekilde gerçekten ayrılan bu kişileri doğru yola döndürmek için bize yardım etmelisiniz... Eğer Kutsal Roma Kilisesi'ne sadakat ve bağlılığınızı korursanız sizi en iyi ilişkilerle kardeşlerimiz olarak sararız."*²⁴¹

Mektubunda, Photius'a karşı oldukça mütevazı bir tutum sergileyen Papa VIII. Ioannes, Frankları "*içimizde küfre yönelmiş olan bazıları*" olarak nitelerken kendi konumu ve yolunu Ortodokslastırmış ve 879-880 Konstantinopolis Konsili'nde kazanılan uzlaşuya istinaden mektubunun sonunda Photius'a sadakat çağrısı yaparak Roma Kilisesi'nin hiyerarşik üstünlüğünü vurgularcasına alt metninde önemli bir uyarı bulunan bir öneri sunmuştur.²⁴² Papa I. Nicholas'ın Grek Doğu'ya karşı stratejik müttefikleri olan Frankların benimsedikleri filioque doktrini ile tüm Latin Batı'yı genellemenin yanlış olduğunu vurgulayan Papa VIII. Ioannes'in bu mektubu, Photius'un düşündüğü şekilde konsil sonrasında tüm Latin Batı'nın filioque'u terkedeceği düşüncesinin tozpembe bir hayalden öteye gidemeyeceğini göstermiştir.

²⁴¹ Haugh, *Photius*, 130.

²⁴² Haugh, *Photius*, 131-132.

Aynı zamanda Photius, bu konsilde çıkan kararları tıpkı XVII. Ekümenik konsilde olduğu gibi uygulaması oldukça zor olacağını öngörmüştür.

3.2.2. Makedon Hanedanı Döneminde Doğu Roma ile Papalık İlişkilerinde Bulgar Meselesi

869-870 Konstantinopolis Konsili'nde ortak zeminde hareket etmenin sağladığı barışçıl ortam Bulgar temsilcilerinin son oturumda konsile müdahil olmaları ile bozulmuştur. Bulgar temsilcilerinin konsile katılmasının arkasında yatan sebep *Liber Pontificalis*'te oldukça ayrıntılı bir şekilde açıklanmıştır. Boris, 889 yılında tahtı oğlu Vladimir'e devretmiş ancak Vladimir'in Paganizmi Bulgar halkı üzerinde tekrardan hakim kılmaya yönelik faaliyetleri anlaşılınca tahttan indirilip yerine kardeşi Symeon getirilmiştir. Boris, Doğu Roma'nın ve Papalık otoritesinin ülkedeki bu karışıklıktan yararlanıp Bulgar ülkesinde daha kolay idare edilebilecek yeni bir hanedan oluşturmaya yönelik planlarından korkmuştur.²⁴³ Dolayısıyla Bulgar temsilcileri son ve kesin olarak hangi kiliseye güvenebileceklerini her iki kilisenin de beraber olduğu bu konsilde daha iyi anlayabileceklerini düşünmüşlerdir. Bulgarların ait oldukları kiliseyi kesinleştirmeleri için Boris tarafından gönderile bu heyet her iki taraf için de önemli bir fırsat olarak görülmüştür.²⁴⁴

Papalık temsilcilerinin Bulgar meselesi üzerinde tartışmaya hazırlıksız yakalanmalarına karşın Doğu Roma İmparatoru I. Basileus ve henüz yeni patrik olan Ignatius, hızlı bir organizasyonla imparatorluk sarayında bu konuyu tartışmak için ek bir oturum düzenlemişlerdir. Bu oturumda Hıristiyanlaşmakla beraber kendi ülkelerinin ve kültürlerinin devamlılığını da sağlamak isteyen Bulgarlar'ın "hangi kiliseye ait olmak gereklidir?" sorusuna Doğu Roma temsilcileri Bulgar'ın Illyricum'a ilk geldikleri dönemde bölgedeki kiliselerdeki din adamları hangi kiliseye aitse Bulgarlar'ın da o kiliseye yani Konstantinopolis Kilisesi'ne ait olduklarını belirtmişlerdir.²⁴⁵ Bu duruma itiraz eden Papalık temsilcileri Papa VIII. Ioannes'in bilgisi dışında herhangi bir karar almaktan çekinerek hızlıca papaya

²⁴³ LP, II,184.

²⁴⁴ Dvornik, *Schism*, 209.

²⁴⁵ Hammond, *Councils*, 302.

konuyla ilgili bir mektup göndermişlerdir. Bu mektuba oldukça hızlı bir şekilde cevaplayan Papa VIII. Ioannes, imparator Basileus'a gönderdiği cevap niteliğindeki mektupta “*Bulgar kilisesi Grekler tarafından yönetilebilir ve bu durum siyasi olarak Doğu Roma'ya birtakım kazançlar sağlayabilir ancak Doğu Roma uzun süredir Frank misyonerler tarafından vaftiz edilen Bulgar halkının Franklardan etkilenerek değişen kültürel yapısıyla başa çıkamaz*” diyerek imparatorun Bulgar kiliselerini Papalık yönetimine devretmesini talep etmiştir.²⁴⁶ Aynı zamanda Ignatius'a da gönderdiği bir mektupta Papa VIII. Ioannes, Papalık egemenliği altında olması gereken yerlerde Ignatius'un herhangi bir faaliyette bulunmaması gerektiğini aksi takdirde 861 yılında olduğu gibi aforoz edileceğini belirtmektedir.²⁴⁷ Ancak I. Basileus'un da teşvikleriyle Patrik Ignatius, yönetimi altındaki Konstantinopolis Kilisesi'nin Bulgar politikası Photius dönemindeki politikadan çok da farklı olmayacaktır.²⁴⁸

877 yılında Ignatius'un ölümünün ardından Photius ikinci defa patriklik tahtına oturmuş ve Papalık tarafından onaylanmak için Konstantinopolis'te 879-880 Konstantinopolis Konsili toplanmıştır. Papa VIII. Ioannes, akıllıca davranıp Photius'un patrikliği onayı karşısında Bulgar kilisesinin Papalık yönetimine devredilmesini ve Photius'un geçmişte yaptığı işlerden dolayı konsilin önünde özür dilemesini şart koşmuştur.²⁴⁹ I. Basileus ve Patrik Photius, ikinci şartı kabul etmediği halde stratejik olarak daha önemli olan ilk şartı Photius'un patrikliği karşısında kabul etmişlerdir. İmparator I. Basileus ve Patrik Photius'un onca tartışmadan sonra Bulgar kiliselerinin Papalık otoritesine devretmeleri elbette bir gecede Bulgarların Doğu Roma için önemsizleştiği anlamına gelmemektedir. Photius, patrikliğinin ilk döneminden itibaren Bulgarlar'ın Hıristiyanlaştırılması meselesinde Papalık yönetimine karşı verdiği mücadeleyi sonlandırmak için iki tarafın da uzlaşması gerektiğini gözlemlemiştir. Patrikliğinin ikinci döneminin başlarında Papa VIII. Ioannes'in Bulgar meselesine verdiği önemi görmüş ve bu sefer uzlaşma yolunu seçmiştir. Patriklik tahtına ikinci defa oturduğunda Bulgar topraklarındaki kiliselere

²⁴⁶ LP, II, 218.

²⁴⁷ LP, II, 219.

²⁴⁸ Dvornik, Schism, 210.

²⁴⁹ LP, II, 183;221.

pallium göndermemiş ve Bulgar kiliselerindeki işleyişe karışmamıştır. Bu tutum ile Konstantinopolis'te bulunan Papalık temsilcilerine uzlaşmak istediğini belirtmiştir. Papa VIII. Ioannes de aynı dönemde Photius'a gönderdiği bir mektupta uzlaşma istediğini çeşitli vaatlerle belirtmiştir:

"...İradenize ve uzlaşınıza güç katmak göreviniz olduğu için en kısa sürede Kutsanmış Papa Nicholas'ın büyük emekler harcadığı Bulgar kilisesinin yönetimini geri almak bizim asıl isteğimizdir... Eğer onlara [Bulgarlara] pallium verip Bulgar kiliselerinin işlerine karışsanız ya da onlarla komüniyona girerseniz, [Bulgarlar] bizi reddettiği sürece siz de geçmişte verilmiş olan aforoz kararıyla karşılaşacaksınız... Bulgar kilisesinin yönetiminin Roma kilisesine verilmesi Bulgar topraklarında misyonerlik faaliyetleri yürüten Grek din adamlarının da kısmen çalışmalarına devam etmelerine olanak sağlar"²⁵⁰

Buradan da anlaşıldığı üzere Papa VIII. Ioannes'in payına düşen fedakarlık ise Bulgar kilisesi yönetiminin Roma Kilisesi'ne devredilmesine karşılık Bulgar topraklarında Grek misyonerlerin çalışmalarına kısmen devam etmeleridir. Her iki taraf da kendi politikalarını fedakarca yumuşatarak ya da bu politikalarından tamamen vazgeçerek uzlaşma isteğini bildirmiş ve bunun üzerine İmparator I. Basileus Bulgar başpiskoposunun *pallium*'u Konstantinopolis Patrikliği'nden değil de Papalık'tan almasına izin vermiştir.²⁵¹ 879-880 konsilinden hemen sonra Papa VIII. Ioannes, Boris'e bir mektup yazarak Konstantinopolis Kilisesi ile Papalık otoritesinin anlaşmaya vardığı ve Bulgar kilisesinin artık Papalık otoritesine dahil olduğu haberini vermiştir.²⁵²

Hıristiyanlaşma sürecinde Boris'in kararsızlığının en büyük sebebi kültürel asimilasyon ve bağımsızlığı kaybetme korkusu olmuştur. Ancak Papa VIII. Ioannes'in gönderdiği son mektup üzerine Boris, Papalık otoritesini de patrik ile papanın Bulgarlar üzerinde yaptığı anlaşmayı da tanımayarak uzun süredir hayalini kurduğu bağımsız Bulgar kilisesinin fikren temellerini atmıştır. 893 yılında ise Bulgar topraklarındaki Grek din adamlarını sınır dışı eden Boris, Bulgar kilisesini

²⁵⁰ Dvornik, *Schism*, 211.

²⁵¹ Dvornik, *Schism*, 211-212.

²⁵² Curta, *Southeastern Europe*, 182

autephalia olarak komunlandırmış ve bağımsız Bulgar kilisesine giden yolda ilk fiili adımını da atmıştır.²⁵³ 927 yılında Konstantinopolis Kilisesi tarafından tanınana kadar Bulgar kilisesi bu tarihte kadar *autephalia* statüsünde kalacaktır.²⁵⁴

3.3. KONSTANTİNOPOLIS’TE TAHT DEĞİŞİKLİĞİ VE PHOTIUS’UN SÜRGÜNDEKİ SON YILLARI

İmparator I. Basileus’un en çok sevdiği oğlu Konstantinos’u 879 yılında *caesar* olarak ilan etmesinden kısa bir süre sonra Konstantinos zamansız bir şekilde ölmüştür.²⁵⁵ Konstantinos’un ölümü neticesinde veliahtlık hakkı Basileus’un ehemmiyetle yaklaştığı Leo’ya geçmiştir. Basileus’un metresinden doğan Leo ile pek iyi anlaşamayan Basileus’un Leo ile ilişkisi onu istemediği birisiyle zorla evlendirmesi sonrasında daha da gerilmiştir. Bu süreçte Doğu Roma’daki radikaller, kendilerini terkedip tekrardan Photius’a dönen Basileus’tan intikam almak için bu gizli çekişmede Leo’yu desteklemişlerdir. Kısa süre sonra İmparator I. Basileus, avlanırken bir kaza sonucu atından düşüp ölmüştür.²⁵⁶ Oğlu Leo ile yaşadığı gerginliğin akabinde Basileus’un bu ölümcül kazayı geçirmesi, Basileus’un, Leo’nun da müdahil olduğu bir suikast sonucu öldürülmesi olasılığını göz önüne getirmektedir.

886 yılından 912 yılına kadar imparatorluğu yöneten ve askeri birçok başarıya imza atan IV. Leo, babası ile olan yakın ilişkilerinin yanı sıra ılımlılar tarafından desteklenmesi ve Leo’ya muhalefetinden dolayı Konstantinopolis Patriği Photius’u son kez olmak üzere patriklik tahtından indirip Armenia teması’nda bir manastıra sürgüne gönderecektir. IV. Leo, Photius’un yerine kardeşi Stephanus’u patrik olarak atayacaktır. 891 yılında sürgünde ölecek olan Photius, bu taht değişikliği ile tarih sahnesinden tamamen çekilecek ancak savunduğu uzun süre Papalık ile Konstantinopolis Kilisesi’nin gündeminde kalacaktır.²⁵⁷

²⁵³ Obolensky, *Byzantine Commonwealth*, 83.

²⁵⁴ Autephalia statüsü özellikle doğu kiliseleri için kullanılan bir terimdir. Bu niteliğe sahip olan kiliselerin piskoposları herhangi bir merkeze bağlı olmamakla birlikte kendi kiliselerine has hiyerarşik düzen dışında başka bir otoriteye rapor vermemektedirler. bak. Christoporos Papakonstantinou, “Autocephaly”, *Encyclopedia of Christianity* I, ed. Grand Rapids ve diğerleri, (Michigan, Eerdmans Publishing Company, 1999), 173.

²⁵⁵ Ostrogorsky, *Bizans*, 225.

²⁵⁶ Skylitzes, *Synopsis*, 142.

²⁵⁷ Theophanes, *CHR*, 127; Skylitzes, *Synopsis*, 142-143.

3.3.1. Sürgünde Savunu: Mystagogy'nin Tamamlanması

886 yılında I. Basileus'un başa geçen oğlu ve kendi öğrencisi olan İmparator VI. Leo (886-912) tarafından sürgün edilen Photius, bu süreçte kaldığı manastırda daha önceki dönemde mektup şeklinde yazdığı ve *filioque* doktrinini eleştirerek reddettiği Mystagogy adlı eserini genişleterek bitirmiştir. Bu genişletmeler daha önce Ratramnus ve Aeneas'ın Photius'a cevap olarak yazdıkları metinlere Photius'un verdiği cevaplar niteliğinde olmuştur. Ancak tıpkı I. Basileus gibi oğlu İmparator VI. Leo da Photius'u sürgüne gönderirken kitaplarını yanına almasına izin vermeyecektir. Bu sebeple Photius, sürgünde tamamladığı Mystagogy'sinin önemli bir kısmını hafızasına güvenerek kaleme almıştır. Photius'un 879-880 Konstantinopolis Konsili kararları ile birlikte Papalık ile uyum içerisinde olmasına ve bu konsil sonrası *filioque* doktrininin Batı'da da tamamen yok olacağını düşünmesine rağmen Mystagogy'sine devam etmesi ve Latin Batı'yı eleştirmesinin sebebi filioque doktrininin Latin Batı'da hâlâ etkin ve geçerli olmasıdır. Papa VIII. Ioannes'in Photius'a mektubunda Papalık'ın filioque eklemesini onaylamadığını ancak artık bu doktrin Latin Batı'da bir kilise geleneği haline geldiğini belirtmesi de *filioque* doktrininin Batı'dan kolay kolay sökülüp atılamayacağını gösteren önemli bir işarettir. Önceleri Papalık'ın *filioque* doktrinini eklemesini reddetmesi ile bu problemin Batı'da tamamen ortadan kalktığını düşünen Photius'un, Papalık otoritesinin Frank teologlara pek de etki etmediğini anlaması uzun sürmemiştir.

Bu haliyle dahi *filioque* doktrinini konusunda oldukça geniş ve kapsamlı bir eser olan *Mystagogy*'nin sonunda Photius, bu eserin basit bilgiler bütünü olduğunu belirtmiş ve sürgün esnasında kendisine verilmeyen kitapları ve belgelerinin yanında olması durumunda daha geniş kapsamlı bir reddiye yazabileceğini iddia etmiştir.²⁵⁸ Photius'un *Mystagogy*'sinin daha önceki bölümlerde bahsedilmiş kısımlarından ziyade Photius'un sürgündeyken eklemiş olduğu bölümleri incelemek patriklik dönemlerinde bu konuda olaganüstü mücadeleler veren Doğu Roma'nın ve dolayısıyla Ortodoks Hıristiyanlığı'nın günümüzde hâlâ üzerinde uzlaşma sağlanamamış *filioque* doktrinini algısını çözmek için gereklidir.

3.3.1.1. Kutsal Üçlemede *Filioque*'un Konumu Eleştirisi

²⁵⁸ Photius, *Mystagogy*, 21.

Filioque doktrininin Kutsal Üçleme'deki konumundan hemen hemen her mektubunda ısrarla bahseden Photius, *Mystagogy*'sinde de bol bol tekrara yer vermiştir. Ancak bu konudaki bir soruyu sadece *Mystagogy*'sinde sorup yanıtlar bulmaya çalışmıştır:

“Eğer Kutsal Ruh Oğul'dan da geldiği varsayıldığında Oğul ya da Kutsal Ruh'un bu durumda ek kazanımı nedir? Eğer Kutsal Ruh, Oğul'un da duruma müdahil olmasıyla bir şeyler kazanıyorsa o zaman sadece Baba'dan geldiğinde mükemmel değildir. Dolayısıyla bu da Baba'nın mükemmel olmaması anlamına gelir. Eğer Oğul'un da sürece katılması Kutsal Ruh'a bir şeyler kazandırıyor, bu şeylerin ne olduğu açık bir şekilde belirtilmelidir.... Dolayısıyla bu doktrin ne Oğul ne de başkası için bir yarar sağlamamaktadır. Oğul'un bu sürece müdahil olması ona ya da Kutsal Ruh'a hiçbir şey kazandırmamaktadır... Dolayısıyla filioque doktrini destekçileri bu denli önemli bir konuda gerçeği saptırarak yalan şahitlik etmektedirler”²⁵⁹

Photius'un *Mystagogy*'sindeki *filioque* doktrininin kutsal üçlemedeki konumuna getirdiği ve daha önce de ifade edilen eleştirilerin yanı sıra bu eleştiriyi eklemesi onun Corbie'li Ratramnus'un yazdığı *Contra Graecorum Opposita Romanam* adlı eseri okuduğunu göstermektedir. Çünkü Ratramnus bu eserinde Photius'un düşüncesinin tam tersini kaleme alarak *filioque* doktrininin doğruluğunu savunmuş ve bunu görmezden gelenlerin yalan şahitlik yaptıklarını ve bunun bir küfür olduğunu belirtmiştir.²⁶⁰ Photius da aslında filioque'u savunanların yalan şahitlik ettiklerini belirterek Ratramnus'a gıyaben cevap vermiştir.

3.3.1.2. Karolenj Kutsal Kitap Yorumu'na Karşı Cevaplar

Karolenjler teologlarının ve özellikle Ratramnus'un *filioque* doktrinini savunurken Kutsal Kitap'taki verileri “çarpıtarak” kullanmaları Photius'un sürgündeyken

²⁵⁹ Photius, *Mystagogy*,87-88.

²⁶⁰ Bk. sf. 34.

Mystagogy'sine eklediği bir diğer önemli iddiadır. Photius'un bu konudaki en büyük eleştirisi Karolenjlerin Yuhanna İncili'ndeki “*O beni yüceltecek. Çünkü benden olanı alıp size bildirecektir*” kısmını çarpıtmaları üzerine olmuştur²⁶¹:

“Kurtarıcının bu ifadesini [kendi öğretilerinizi] savunurken yanlış bir şekilde kullanarak Kurtarıcı'yı hatalı olarak göstermeye nasıl cüret edersiniz? Kurtarıcı, Baba'nın hem kendi hem de Kutsal Ruh için değişmez ve tek sebep olduğunu onaylıyor. Ancak size göre Kurtarıcı'nın benden olanı alıp size bildirecektir demesi Kurtarıcı'nın kendisini inkar etmesi anlamına gelmez mi? Birisinden bir şey almak Kutsal Ruh'un Tanrı'dan geldiği süreci nitelemekle eşit midir? Kurtarıcı orada benimkini değil benden olanı alıp size bildirecektir demektedir. Bu iki ifade arasında büyük bir fark vardır. Ancak siz Kurtarıcı'nın sözlerini reddedip çarpıtarak Tanrı'ya ve Oğul'u suçlamaktasınız.”

Photius burada, Aziz Augustinus'un *Tractatus in Joannis Evangelicum*²⁶² adlı eserinde Yuhanna İncili'nin bu kısmını “benden olan” yerine “benden gelen” şeklinde yanlış yorumladığını ve bu yanlış yorumun Batı'da yüzyıllarca sorgulanmadan kullandığını savunmaktadır. Aziz Augustinus ile başlayan bu gelenek Ratramnus'un Photius karşıtı satırlarına da yansımıştır. Aynı zamanda Ratramnus, Oğul'un Yuhanna İncili'nde “*benden geleni [benden gelen Kutsal Ruh'u] alıp size bildirecek*” ifadesini de Kutsal Kitap'ta *filioque* doktrininin olduğunu Photius'a karşı savunurken örnek olarak kullanacaktır.²⁶³

Photius Kutsal Kitap'ın Latince yorumlamalarını dil bilgisi ve içerik olarak oldukça ilkel bulmaktadır. Latince Kutsal Kitap yorumlarında Baba'nın *Oğul'un Babası* olarak gösterilmesini eleştirirken bu durumun Baba ve Oğul'un hiyerarşik düzenini bozabileceğini savunmaktadır. Grek Doğu'nun bu konudaki yorumuna göre ise Oğul Baba'nın oğludur ancak bu Oğul'un Baba'dan doğduğu anlamına gelmez; Baba ile Oğul'un aynı özden olduğu anlamına gelir.²⁶⁴ Bu bağlamda Batı'nın kullandığı Latince ile Doğu'nun kullandığı Grekçe sadece Photius tartışmasında değil, Batı ile

²⁶¹ Yuhanna 16:14.

²⁶² Augustinus, *In Evangelium Tractates Joannis Tractatus CXXIV*, İng. çev. John Gibb ve James Innes, *Lectures or Tractates on the Gospel According to St. John*, NPNF I, V. VII, 264.

²⁶³ Ratramnus, *Contra*, 286.

²⁶⁴ Photius, *Mystagogy*, 104.

Doğu'nun dini ve kültürel karşılaşmalarının çoğunda önemli bir problem olarak görülmektedir.

3.3.1.3. Photius ve Latin Kilise Babaları

Photius, *Mystagogy*'sinde Latin Kilise babaları ve onların filioque doktrini ile olan ilişkilerinden ziyade Karolenj teologlarının kilise babaları tarafından kaleme alınan metinlerdeki filioque yorumunu kullanmalarını eleştirmiştir. “Kim bunca yılın ardından bu yazıların çarpıtılmadığını söyleyebilir?” sorusunu soran Photius, oldukça garip bir mantık yürütme ile “eğer bu metinler değiştirilmemişse yine de suçlu sayılmazlar. Çünkü o dönemde kilise bu yazıları onların önüne bir suç olarak getirmemiştir. Ancak şimdi Karolenjler kilise babalarının yazıları kullanılmakta ve bu yazıları çarpıtarak kilise babalarının hatıralarını yaralamaktadırlar” eklemesini yaparak Karolenjlerin Latin kilise babalarını rahat bırakmaları gerektiğini savunmaktadır.²⁶⁵

Filioque doktrini tartışmalarında söz konusu kilise babaları olduğunda onları eleştirmekten kaçınan Photius, Ratramnus'un, bazı kilise babalarının metinlerinde açıkça filioque doktrinini savunduklarını eserinde örneklerle açıklaması ve değerlendirmesi konusuna da şöyle yaklaşmaktadır:

*“Babalar da insandır. Dolayısıyla tüm insanların yaptıkları hatalardan muaf değillerdir. Ancak onlar böyle utanç verici bir hataya düştülerse ben o hatayı kapatmayı tercih ederim. Nuh'un iyi kalpli oğullarından olan ben, sizin gibi babasının utancını saklamayan Ham'a karşı gelirim.”*²⁶⁶

Photius, *Mystagogy*'sini Oğul'un niteliğinin Latin yorumu üzerine yaptığı dört parçalık analizler sonrasında bitirmiştir. *Mystagogy* adlı kült eserin tamamlanmasından bir süre sonra Photius sürgün edildiği ve adının dahi bilinmediği bir manastırda ölmüştür. Ölümünün ardından Papalık ile Doğu Roma yaklaşık yüz yıl iyi ilişkiler içerisinde olmuş olsa da Photius'un düşünceleri ve yarattığı ortam her iki kiliseyi de 1054'teki büyük ayrılığa taşıyan temel faktörlerden biri olacaktır.

²⁶⁵ Photius, *Mystagogy*,107.

²⁶⁶ Photius, *Mystagogy*,119.

Photius'un düşünceleri ve papalar ile Batı'lı teologlara karşı giriştiği mücadelenin de çok açık biçimde gösterdiği üzere, her iki kilise arasındaki filioque doktrini kaynaklı problemlerin yaratmış olduğu gergin ortam 1054'teki Büyük Ayrılığ'ın temelini oluşturmuştur.

SONUÇ

Üst düzey bir devlet memuruyken 858 yılında Konstantinopolis Patriği olan Photius, görevine başladığında Doğu Roma İmparatorluğu, Papalık ve Karolenjler'e karşı Bulgarları Hıristiyanlaştırma mücadelesi içerisindeydi. Etkili politikalarıyla Bulgarları bir süre Konstantinopolis Patriklği çatısı altında tutan Photius, Bulgar Kağan'ı Boris'in bağımsız bir Bulgar Kilisesi fikrine sıcak bakmamıştır. Bunun yerine Konstantinopolis'in dini ve siyasi etkinliğini Bulgarlar üzerine hakim kılma yolunu seçen Doğu Roma İmparatorluğu'nun, bu politikasını öğrenen Boris, kısa süre sonra ülkesinden Konstantinopolis Kilisesi tarafından gönderilmiş olan misyonerleri kovmuş ve yaptığı yeni anlaşma ile Papalık ve Frank misyonerleri ülkesine davet etmiştir. Bu karar üzerine Grek misyonerler, Bulgar ülkesini terk ederken karşılaştıkları Frank misyonerlerin farklı yaşam tarzlarını, inanç yorumlarını ve dini öğretilerini de Konstantinopolis Patriği Photius'a raporlamışlardır. Bu raporlar arasında Photius'un dikkatini Franklar'ın *filiouque* doktrini bir dogmaymışçasına Bulgarlara öğretmesi çekmiştir.

Bu süreçten sonra Photius ile Latin Batı arasında en önemli mesele haline gelen *filiouque* doktrini Photius tartışmasının temelini oluşturmaktadır. Batı'da Aziz Augustinus'tan beri Hıristiyan gelenek içerisinde farklı bir inanç yorumu olarak gelişen bu doktrin Kutsal Ruh'un hem Baba hem de Oğul'dan geldiğini savunmaktadır. Karolenjlerin sıkı sıkıya bağlı oldukları bu doktrine Konstantinopolis Kilisesi karşı çıkarak Kutsal Ruh'un sadece Baba'dan geldiğini savunmuştur. Kısa süre sonra *filiouque* tartışması kilise içerisindeki varolan bir inanç tartışmasından çıkarak kültürel ve siyasi farklılıkları bulunan Latin Batı ve Grek Doğu'nun çekiştiği bir tartışma haline gelmiştir. Öyle ki her iki taraf birbirini deccalin öncüsü olarak görmeye başlamış ve Mesih tekrardan yeryüzüne indiğinde Greklerin mi yoksa Latinlerin mi yanında yer alacağı dönemin popüler tartışmaları arasına girmiştir.

867 yılına gelindiğinde uzlaşmanın mümkün olmadığını gören Konstantinopolis Patriği Photius, Konstantinopolis'te topladığı bir konsil ile Papa I. Nicholas'ı aforoz etmiştir. Ancak aforoz haberi henüz kendisine ulaşmadan Papa I. Nicholas 867 yılında ölmüştür. Aynı dönemde Konstantinopolis'te de taht değişikliği meydana gelmiş ve Basileus, önce Bardas'ı ardından III. Mikhail'i öldürerek Amorion Hanedanı'na son vermiştir. I. Basileus'un tahta çıkmasıyla başlayan Makedon Hanedanı ise Papalık ve Latin Batı ile ilişkileri düzeltme politikasını seçmiştir. Buna uygun olarak yaklaşık 10 yıldır Papalık ile süregelen krizin baş aktörü olan Photius, patriklik tahtından azledilmiş ve yerine Ignatius geçirilmiştir. Ancak kısa sürede Papalık ile ilişkilerin siyaseten düzelmesinin çok da olanaklı olmadığını gören I. Basileus Ignatius'un ölümünün ardından hemen Photius'u tekrardan patrik seçecektir. İkinci patrikliği döneminde çok büyük bir krize sebep olmadan Papalık ve Frank teologları ile daha sakin tartışmalar içerisinde olan Photius, Konstantinopolis'te gerçekleşen ikinci bir taht değişikliği sonrasında son defa patriklik tahtından azledilip Armenia'ya sürgüne gönderilecektir. Mystagogy adlı eserini sürgünde tamamlayan Photius 891 yılında sürgünde kaldığı manastırda ölmüştür.

Photius'un patriklik görevinden azledilmesi nasıl ki Papalık ile Konstantinopolis'in arasında artık açığa çıkmış olan mücadele ve çatışmayı durdurmadıysa ölmesi de bu durumu sonlandırmayacaktır. Photius sonrası *filioque* problemi ve Bulgarların Hıristiyanlaştırılması meselesi her dönem iki kilise arasında gündemde olan önemli bir mesele olacaktır. 1054 tarihine gelindiğinde Konstantinopolis patriği Michael Cerularis ile Papa IX. Leo, Bulgar hakimiyeti, Roma'nın kilise hiyerarşisindeki üstünlüğü konusunda ısrarı ve *filioque* problemi sebebiyle tekrardan tartışmalara başlamış ve bu sefer tartışmalar 1054 Büyük Ayrılığı ile sonlanmıştır. Her iki tarafın da birbirini aforoz etmesi ile Roma ve Konstantinopolis Kiliseleri son defa ve kesin bir ayrılık yaşamıştır. 1274 Lyon Konsili ve 1439 Floransa Konsili ile Papalık, her ne kadar bu ayrılığı sonlandırmak ya da en azından yumuşatmak istese de Doğu Roma İmparatorluğu'nun siyasi hedeflerine göre politikalarını düzenleyen Konstantinopolis Kilisesi bu girişimlere engel olmuştur.

1962 – 1965 yıllarında II. Vatikan Konsili'nde Papalık her ne kadar, Doğu Kiliseleri'nin inanç yorumlarına onay verse de iki kilise arasındaki sorunlar hâlâ çözümlenmiş değildir. 21. yüzyılın ilk çeyreğinde de her iki kilise arasında çeşitli etkileşimler yaşansa da hâlâ *filioque* doktrini merkezli uzlaşmaz sorunlar bulunmaktadır.

KAYNAKÇA

Aeneas. *Liber Adversus Graecos*. J.P. Migne ve F. Gallicis (ed.). (1857). *Patrologiae*. Paris: Lutetiae Parisiorum.

Anastos, Milton. (1979). The Transfer of Illyricum, Calabria and Sicily to the Jurisdiction of the Patriarchate of Constantinople in 732-733. *Studies in Byzantine Intellectual History* IX. 14- 31.

Anastos, Milton. (2001). *Aspects of the Mind of Byzantium: Political Theory, Theology and Ecclesiastical Relations with the see of Rome*. Burlington: Ashgate Publications.

Ambrosius. *De Spiritu Sancto*. ed. P. Schaff, H. Wace. (1892). Selected Works and Letters, Nicene and Post Nicene Fathers, 2. Seri, IV. Edinburg: T & T Clark.

Athanasius, *Ad Serapionem*. ed. ve çev. C.R.B. Shapland (1951). *The Letters of Saint Athanasius Concerning the Holy Spirit* I. London: Epworth Press.

Athanasius. *Apologia Contra Arianos*. ed. P. Schaff, H. Wace. (1991). Selected Works and Letters, Nicene and Post Nicene Fathers, 2. Seri, IV. Edinburg: T & T Clark.

Augustinus. *De Fide et Symbolo*. ed. ve İng. çev. B. McNeille, V. Dusen. (1953). Library of Christian Classics XXVI. Philadelphia: Westminster

Augustinus. *De Fide Orthodoxa*. I, VIII. çev. Frederic H. Chase Jr. (1958). *The Fathers of the Church A New Translation: Saint John of Damascus Writings*. New York: Fathers of The Church INC.

Augustinus, *De Trinitate*. çev. E. Hill ve J. Rotelle. (1991). *The Trinity: The Works of St. Augustine: A Translation for the 21st Century*. New York: New City Press.

Augustinus, *In Evangelium Iohannis Tractatus*. çev. John W. Rettig. (1994). *Tractates on the Gospel of John 55-111*. Washington DC: The Catholic University of America Press.

Abbé, Marin.(1897). *Les Moines de Constantinople, Depuis la Fondation de la Ville Jusqu'a a la Mort de Photius*. Paris: V. Lecoffre.

Basileus. *De Spiritu Sancto*, İng. çev. D. Anderson (2001). *Basil the Great on the Holy Spirit*. New York: St. Vladimir's Seminary Press.

Beeley, Christopher. (2008). *Gregory of Nazianzus on the Trinity and the Knowledge of God*. Oxford: Oxford University Press.

Behr John. (2004). *Nicene Faith II*. New York: St. Vladimir's Seminary Press.

Belletzkie, Robert Joseph. (1980). Pope Nicholas I and John of Ravenna: The Struggle for Ecclesiastical Rights in the Ninth Century. *Church History*. 49.3, 262-272.

Brown, Tom. (1995). Byzantine Italy. Rosamond McKitterick (Ed.). *The New Cambridge Medieval History 2 içinde*. New York: Cambridge University Press.

Brubaker, Leslie. (2012). *Inventing Byzantine Iconoclasm*. Londra: Bristol Classical Press.

Brubaker, Leslie. ve Haldon, John.(2011). *Byzantium in the Iconoclast Era, c.680-850: A History*. Cambridge: Cambridge University Press.

Bryce, James. (1871). *The Holy Roman Empire*. London: MacMillan & Co.

Burgess, Stanley. (1984). *The Holy Spirit: Ancient Christian Traditions*. Massachusetts: Hendrickson.

Bury, John B. (1890). The Relationship of Patriarch Photius to the Empress Theodora, *The English Historical Review*. 5.8, 255-258.

Bury, John B. (1911). *The Imperial Administrative System in the Ninth Century*. Londra: Oxford University Press.

Bury, John B. (1912). *A History of Eastern Roman Empire, From the Fall of Irene to the Accession of Basil I*. Londra: Macmillan & Co.

Chadwick, Henry. (2003). *East and West the Making of a Rift in the Church*. New York: Oxford University Press.

Codeso, Patricia V. ve Dominguez, Oscar P. (2013). Deconstructing Photius: Family Relationship and Political Kinship in Middle Byzantium. *Revue des Etudes Byzantines*, tome 73, 105-148.

Collins, Roger. (2004). *Visigothic Spain 409-711*. Cornwall ve Oxford: Blackwell Publishing.

Constantinus Porphyrogennetus, *De Administrando Imperio*. çev. Romilly J. H. Jenkins. (1967). Washington: Dumbarton Oaks Center for Byzantine Studies.

Curta, Florin. (2006). *Southeastern Europe in the Middle Ages 500-1200*. Cambridge: Cambridge University Press.

Cyrillus. *Commentary on the Gospel According to John I*. ed. P.E. Pussey (1874). Library of Fathers of Holy Catholic Church. Oxford: James Parker & Co.

Dagron, Gilbert. (2003). *Emperor and Priest: The Imperial Office in Byzantium*. New York: Cambridge University Press.

Dawson, Christopher.(1954). *The Making of Europe, An Introduction to the History of European Unity*. Washington DC: The Catholic University of America Press.

Dennis, George T.(1958). The 'anti-Greek' character of the *Responsa ad Bulgaros* of Nicholas I. *Orientalia Christiana Periodica*, XXIV, 165-174.

Dudden, Homes. (1935). *The Life and Times of St. Ambrose*. London: The Clarendon Press.

Dvornik, Francis. (1966). *Byzantium and the Roman Primacy*. New York: Fordham University Press.

Dvornik, Francis. (1970). *The Photian Schism, History and Legend*. Cambridge: Cambridge University Press.

Einhard, *Vita Caroli*, çev. A.J. Grant (1999). Eginhard, *The Life of Charlemagne*. Cambridge: Paratheses Publications Medieval Latin Series.

- Fine, John V.A. Jr.(1983). *Early Medieval Balkans: A Critical Survey from the Sixth to the Late Twelfth Century*. Michigan: The University of Michigan Press.
- Fouracre, Paul ve Gerberding, Richard A. (1996). *Late Merovingian France, History and Hagiography 640-720*. Manchester: Manchester University Press.
- Fouracre, Paul. (2013). *The Age of Charles Martel*. New York: Routledge.
- Frazer, Charles A. (1993). The Balkans Between Rome and Constantinople in the Early Middle Ages 600-900 A.D. *Balkan Studies*. 34.2, 213-228.
- Genesios, *On the Reigns of the Emperors*, çev. Anthony Kaldellis (1998). Canberra: Australian Association for Byzantine Studies.
- Ghassas, Michael. (2002). *Die Christologie Didymus' des Blinden von Alexandria in den Schriften von Tura*. SOK. Hamburg: Lit Verlag.
- Gouillard, Jean.(1967). Le Synodikon de l'orthodoxie: Édition et Commentaire. *Travaux et Mémoires II*, 1-316.
- Grant, Arthur J. (1926). *Early Lives of Charlemagne by Eginhard and the Monk of St. Gall*. London: Chatto & Windus Publishing.
- Grumel, Venance. (1936). *Les Regestes de Actes du Patriarcat de Constantinople*, fasc I,İstanbul: Institut Français d'études Byzantines.
- Guilland, Rodolphe J.(1971). Les logothètes: études sur l'histoire Administrative de l'Empire Byzantin. *Revue des études Byzantines*. 29, 5-115.

- Hallenbeck, Jan T. (1982). Pavia and Rome: The Lombard Monarchy and the Papacy in the Eighth Century. *Transaction of the American Philosophical Society New Series*. 72. 4, 1-186.
- Hatlie, Pete. (2007). *The Monks and Monasteries of Constantinople, CA 350-850*. New York: Cambridge University Press.
- Herrin, Judith. (2013). *Margins and Metropolis: Authority Across the Byzantine Empire*. New Jersey: Princeton University Press.
- Hergenröther, Joseph. (1869). *Photius, Patriarch von Konstantinopel sein Leben, seine Schriften und das griechische Schisma. Nach handschriftlichen und gedruckten Quellen*. Regensburg: Drud und Verlag.
- Hess, Hamilton. (2004). *The Early Development of Canon Law and the Council of Serdica*. Oxford: Oxford University Press.
- Hefele, Charles J. (1896). *A History of the Christian Councils, From the Original Documents V*, William R. Clark (çev.). Edinburg: T. & T. Clark.
- Heilo, Olof. (2016). Photius and the Abbasids: the Problem of Islamo-Christian Paradigm. *Papers Given at Christianity and Judaism in the Language of Islam Conference*. Uppsala: Uppsala Universitet.
- Heron, Alasdair C. (1972). “ *in the Trinitarian Writings of Didymus the Blind: His Authorship on De Trinitate*”. Doktora Tezi, Tübingen Üniversitesi.
- Hilarius, *De Trinitate*. ed. P. Schaff, H. Wace. (1983). *Selected Works and Letters, Nicene and Post Nicene Fathers, 2. Seri, IX*. Edinburg: T & T Clark.

Hildebrand, Stephen. (2007). *The Trinitarian Theology of Basil of Caesarea*. Washington D.C. : Catholic University of America Press.

Hussey, Joan M. (1986). *The Orthodox Church in the Byzantine Empire*. New York: Oxford University Press.

Hammond, William A. (1844). *The Definitions of Faith and Canons of Discipline of Sixth Ecumenical Councils with The Remaining Canons of The Code of the Universal Church*. New York: S. W. Benedict Co.

Haugh, Richard. (1975). *Photius and the Carolingians: The Trinitarian Controversy*. Massachusetts: Nordland Publishing.

Ioannes Skylitzes, *Synopsis Historiarum*. çev. John Wortley (2010). New York: Cambridge University Press.

İbn al-Nadim, *Al Fihrist*, ed. ve çev. Bayard Dodge (1970). New York: Columbia University Press.

Kaçar, Turhan. (2009). *Geç Antikçağ'da Hıristiyanlık*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

Karlin-Hayter, Patricia.(1977). Gregory of Syracuse, Ignatios and Photius. Anthony Bryer ve Judith Herrin (ed.). *Iconoclasm: Papers given at the Ninth Spring Symposium of Byzantine Studies, University of Birmingham içinde*. Birmingham: Center for Byzantine Studies. 141-146.

Karlin-Hayter, Patricia. (2017). Methodius and His Synod, *Byzantine Orthodoxies: Papers from the Thirty-sixth Spring Symposium of Byzantine Studies, University of Durham 23-25 March 2002*. Londra: Routledge, 55-74.

Khazdan, Alexander. (1991). Spatharios, *The Oxford Dictionary of Byzantium*, Oxford and New York: Oxford University Press.

Kelly, John N.D. (1972). *Early Christian Creeds*. London & New York: Longman.

Kelly, John N.D. (1975). *Jerome: His Life, Writings and Controversies*. New York: Harper and Row.

Kelly, John N.D. (1986). *The Oxford Dictionary of Popes*, New York: Oxford University Press.

Lemerle, Paul (2017). *Byzantine Humanism: The First Phase Notes and Remarks on Education and Culture in Byzantium From Its Origin to 10th Century*, L.Hellen ve A. Moffatt (çev.). Leiden: Brill Publishing.

Letham, Robert (2004). *The Holy Trinity: in Scripture, History, Theology and Worship*. New Jersey: P & R Publishing.

Mango, Cyrill. (1967). When was Michael III Born?. *Dumbarton Oaks Papers* 21. 253-258.

McGuckin, John. (2001). *Saint Gregory of Nazianzus: An Intellectual Bibliography*. New York: St. Vladimir's Seminary Press.

Meyendorff, John. (1979). *Byzantine Theology: Historical Trends and Doctrinal Themes*. New York: Fordham University Press.

Müller-Wiener, Wolfgang. (2001). *İstanbul'un Tarihsel Topografyası*. çev. Ülker Sayın Yapı Kredi Yayınları: İstanbul.

Mango, Cyrill. (1977). The Liquidation of Iconoclasm and the Patriarch Photius. Anthony Bryer ve Judith Herrin (ed.). *Iconoclasm: Papers given at the Ninth Spring Symposium of Byzantine Studies, University of Birmingham içinde*. B Birmingham: Center for Byzantine Studies.

Mango, Cyrill. (1958). *The Homilies of Photius Patriarch of Constantinople*. Cambridge & Massachusetts: Harvard University Press.

Murdzev, Pavel S. “*Bulgarian Contribution in Building Byzantine Commonwealth in the Ninth and the Tenth Centuries*.” Yüksek Lisans Tezi, East Tennessee State University, 2003.

Nobles, Thomas X. (1984). *The Republic of St. Peter, The Birth of the Papal State 680-825*. Philadelphia: The University of Pennsylvania Press.

Noble, Thomas F. X. (2009). *Images, Iconoclasm and the Carolingians*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.

Norwood, Frederick A. (1946). The Political Pretensions of Pope Nicholas I. *Church History*. 15. 4, 271-285.

Notari, Tamas. (2015). Some Remarks on the Responsa Nicolai papae I. Ad consulta Bulgarorum. *Acta Universitatis Sapientiae Legal Studies*. 4. 1, 47-63.

Nicetas David, *Vita Ignatii (The Life of Patriarch Ignatius)*. çev. Andrew Smithies. (2013). Washington DC: Dumbarton Oaks Research Library and Collection.

Notker the Stammerer (The Monk of Saint Gall), *De Carolo Magno*, I,11. erişim 14 Eylül 2017: <https://sourcebooks.fordham.edu/basis/stgall-charlemagne.asp>

Obolensky, Dimitri. (1971). *The Byzantine Commonwealth: Eastern Europe 500-1453*. New York: Praeger Publishing.

Photius, *Mystagogy*. çev. Holy Transfiguration Monastery. (1983). *The Mystagogy of the Holy Spirit*, New York: Studion Publishers.

Photius. *Epistulae at Amphilochia*,. ed. B. Laourdas ve I. G. Westerink (1988). Leipzig: Teubner Verlagsgesellschaft.

Photius, *Bibliotheca*. çev. N.G. Wilson (1994). London: Gerald Duckworth & Co.

Quasten, Johannes. (1960). *Patrology, III: The Golden Age of Greek Patristic Literature*. Westminster: Newman Press.

Ratramnus, *Contra Graecorum Opposita Romanam*, ed. J.P. Migne ve F. Gallicis (1857). *Patrologiae*. Paris: Lutetiae Parisiorumi.

Robinson, Charles H. (1919). *How Gospel Spread Through Europe*. Oregon: Wipf and Stock Publishers.

Runciman, Steven. (1977). *The Byzantine Theocracy*. Cambridge: University of Cambridge Press.

Schaff Phillip ve diğeri. (1900). *A Selected Library of Nicene and Post-Nicene Fathers of the Christian Church, the Seven Ecumenical Councils of the Undivided Church XIV*. New York: Parker & Company ve Christian Literature.

Schutz, Herbert. (2004). *The Carolingians in Central Europe, Their History, Arts and Architecture*. Leiden: Brill.

Scheidweiler, Felix. (1954). Wer ist Der Verfasser des Sogenannten Sermo Maior de Fide. *Byzantinische Zeitschrift*. XLVII, 333-357.

Spilman, Frances. (2015). *The Councils of Catholic Church: Nicea to Now*. New York: Lulu Inc.

Siecienski, Edward. (2010). *The Filioque: History of a Doctrinal Controversy*. Oxford: Oxford University Press.

Stokes, George T. (1886). Sabellianism. *A Dictionary of Christian Biography, Literature, Sects and Doctrines*. London: John Murray. 567-569.

Synodicon Vetus, ed. ve çev. John Duffy, John Parker (1979). Washington DC: Dumbarton Oaks Research Library and Collection.

Theophanes Continuatus, *Chronographia (Libri I-IV)*. ed. Jeffrey Michael Featherstone ve Juan S. Codoñer (2015). Berlin: De Gruyter Inc.

Treadgold, Warren. (1997). *A History of Byzantine State and Society*. California: Stanford University Press.

Treadgold, Warren. (2002). Photius Before His Patriarchate. *The Journal of Ecclesiastical History*. I, 1-17.

Treadgold, Warren. (1982). *The Byzantine State Finances in the Eighth and Ninth Centuries*, New York: Columbia University Press.

Ullmann, Walter. (1970). *The Growth of Papal Government in the Middle Ages, A Study in the Ideological Relation of Clerical to Lay Power*. New York: Routledge.

Vinson, Martha (1998). Gender and Politics in the Post-Iconoclastic Period: The Lives of Anthony the Younger, the Empress Theodora and the Patriarch Ignatios. *Byzantion*. 68, 469-515.

Vita Euthymii. ed. ve çev. Patricia Karlin-Hayter (1971). Bruxelles: Editions de Byzantion 5.

Vita of St.Theodora the Empress. çev. Martha P. Vinson (1998). *Byzantine Defenders of Images: Eight Saints Lives in English Translation*. Washington DC: Dumbarton Oaks Research Library and Collection.

Wallach, Luitpold. (1959). *Alcuin and Charlemagne, Studies in Carolingian History and Literature*. Ithaca: Cornell University Press.

White, Despina S. (1972). *Paramythitikai Epistolai of Photius Patriarch of Constantinople*. University of Georgia.

White, Despina S. (1981). *Patriarch Photius of Constantinople his Scholarly Contributions, and Correspondence Together with a Translation of 52 of His Letters*. Brookline: Holy Cross Orthodox Press.

Zdenek, Vana. (1983). *The World of the Ancient Slavs*. London: Orbis Publishing.

Özgeçmiş

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı Soyadı: Umut VAR

Uyruğu: T.C.

Doğum Tarihi ve Yeri: 01.06.1992. Mersin.

Elektronik Posta: varumutt@gmail.com

EĞİTİM

Derece	Kurum	Mezuniyet Yılı
Lisans	İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü	2014
Onur Derecesi	La Trobe University, CAS, Medieval History Department	2016
Yüksek Lisans	İMU, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı	2018

YABANCI DİLLER

İleri düzeyde İngilizce; Orta düzeyde Fransızca ve Latince; Başlangıç düzeyinde Klasik Yunanca.

YAYINLAR

Var, Umut. (2018). Review of Envisioning Islam: Syriac Christians and the Early Muslim World, by Michael Philip Penn. Divan Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi XXIII, S. 44.(2018).